

Innhold

Artikler

- 307 Knut Teppan Vik
Trening på treningssenter: en helserelevant behandlings-
virksomhet?
- 331 Trine Magnus
Fokus på genmodifisert mat: Hva kan fem fokusgruppe-
intervjuer fortelle om den norske genmatdiskursen?
- 359 Oddvar Førland
Universell moralitet og samfunnsskapt etikk? Bakgrunn for og
kontroverser i Zygmunt Baumans moralsosiologi
- 379 Håkon Larsen
Bred kultursosiologi
- 397 Indeks årgang 19, 2011

BIDRAGSYTERE I DETTE NUMMER

Knut Teppan Vik

Mastergrad i sosiologi, 2007, Universitetet i Tromsø. Doktorgradsstipendiat i sosiologi ved Institutt for sosiologi, statsvitenskap og samfunnsplanlegging, UiT.

Trine Magnus

Cand.Polit i sosiologi, 2000, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet. Forsker ved Norsk senter for bygdeforskning.

Oddvar Førland

Cand.Polit, 1998, Universitetet i Bergen. Førsteamanuensis ved Høgskolen i Bergen (50 %) og Haraldsplass diakonale høgskole (50 %) samt forsker II ved Nasjonalt kompetansesenter for legevaktmedisin.

Håkon Larsen

PhD i sosiologi, 2011, Universitetet i Oslo. Forsker ved Institutt for medier og kommunikasjon, UiO.

TRENING PÅ TRENINGSSENTER: EN HELSERELEVANT BEHANDLINGSVIRKSOMHET?

Knut Teppan Vik
knut.teppan.vik@uit.no

Fitness gym exercise: a therapeutic activity?

Can physical exercise at commercial fitness gyms be considered as treatment of individualized problems relating to health? Inspired by available research and Yngvar Løchens' (1971) concept «the therapeutic society», I discuss this question here. Interview statements of 16 fitness gym users are analysed as acts of positioning towards certain culturally defined positions, positions that are regarded as expressing cultural interpretations of physical exercise. The analysis shows that the informants can be related to seven positions; «the problem-solver», «the aesthete», «the one compensating», «the dependent one», «the outdoor person», «the sportsman» and «the fitness gym enthusiast». The further analysis shows that interpretations expressed by the former four positions largely harmonize with the values and norms characterizing «the therapeutic society». These positions are discussed as expressions of «the sick role» (Parsons, 1988), «the health role» (Shilling, 2008), as well as individualized responsibility for one's health in a complex knowledge society. «The outdoor person», «the sportsman» and the «fitness gym enthusiast» are to a greater extent discussed as alternative interpretations of physical exercise, emphasizing immediate and valued experiences. Considering these findings, commercial fitness gyms should be subjected to versatile sociological investigation.

Keywords: *Fitness gyms, physical exercise, meaning*

Nordmenns fysiske aktivitet på fritiden er i endring. Stadig flere nordmenn har de siste 10 til 15 årene blitt medlemmer av kommersielle treningssentre (Ulseth, 2008). På et kommersielt *treningssenter* tilbys både individuell og gruppebasert fysisk aktivitet mot betaling. Bruk av ulike former for treningsutstyr som manualer, styrketreningsapparater, tredemøller og ergometersykler inngår i mange av tilbudene. I de aller fleste tilfellene ledes gruppeaktivitetene av en sertifisert instruktør. Veiledning tilbys også i forbindelse med individuell trening, gjennom såkalte «personlige trenere». I år 2007 trente om lag 500 000 nordmenn regelmessig på treningssenter (Ulseth, 2008: 14). I denne artikkelen drøfter jeg folks begrunnelser for, og skildringer av, å trene på kommersielle

treningssentre her til lands. Kan treningen på disse kommersielle treningssentre analyseres med begrep som «helse» og «behandling», eller er andre begrep, eksempelvis «idrett» eller «kroppsetikk», bedre utgangspunkt?

I mye av forskningen (Ulseth, 2003, 2008; Steen-Johnsen, 2004; Rafoss, 1993) på motiver for allmenn bruk¹ av kommersielle treningssentre i Norge, har det kommersielle treningssenteret blitt sammenliknet med idrettslag. I kvantitative studier har en, med dette utgangspunktet, funnet at brukerne av kommersielle treningssentre *i større grad enn idrettslagsmedlemmer* begrunner fysisk aktivitet med vektkontroll, forebygging av helseplager (Rafoss, 1993), fysisk form, mental rekreasjon og utseende (Ulseth, 2008). Kvalitative studier viser at fysisk aktivitet på kommersielle treningssentre i Norge begrunnes med «å holde seg i form», evnen til utførelse av daglige gjøremål, frykt for praktisk funksjonstap og kompensasjon for passivitet og overspising (Steen-Johnsen, 2004). Samtidig oppgis grunner som å få en stram kropp, glede og nytelse, å oppnå god samvittighet, opplevelse av kun å fokusere på treningen der og da (Steen-Johnsen, 2004), å ha lyst til å bevege seg, og å bruke trening til å takle vanskelige perioder i livet (Engelsrud, 2001). I andre studier begrunnes treningen med opprettholdelse av ferdigheter fra tidligere idrettsutøvelse, og det å kjenne at en blir sliten og har brukt kroppen (Steen-Johnsen og Engelsrud, 2002). Slike begrunnelser for å trene på treningssenter går, som jeg viser nedenfor, også igjen i utenlandske studier. Et sterkt fokus på treningssenterbrukernes forhold til kroppsetetiske idealer (Frew og McGillivray, 2005; Johansson, 1998) er imidlertid typisk for det internasjonale forskningsfeltet, særlig når det gjelder kvinners bruk av treningssentre (Collins 2002; Gimlin, 2002; Dworkin, 2001; Maguire og Mansfield, 1998; Markula, 1995). I flere av disse studiene begrunner informantene i stor grad treningen med ønsker og mål om å endre kroppens utseende.

Trening og behandlingssamfunnet

Den tidligere forskningen tydeliggjør at aktivitetene på treningssentre i noen grad forklares som verdsatte opplevelser i seg selv. En mer overordnet fortolkning som kan leses ut av flere av disse funnene er imidlertid at treningen dreier seg om å endre ens mentale og/eller fysiske tilstand. Yngvar Løchens (1971) drøftinger av *behandlingssamfunnet* er derfor en nærliggende samfunnsteoretisk assosiasjon. I behandlingssamfunnet er *behandling* ikke bare et ønske som etterleves overfor anerkjente sykdomsgrupper, men også en strategi som stadig oftere nyttes overfor det som er annerledes og ikke tidligere ble definert som sykdom (Løchen, 1971: 11). Behandlingssamfunnet kjennetegnes av medikalisering, ved at stadig flere tilstander sykkeliggjøres (jfr. Conrad, 1992) og behand-

les som sykdom. Løchen karakteriserer imidlertid også behandlingssamfunnet som et samfunn som sterkt vektlegger alle normer og roller tilknyttet *helse* som verdi. Dermed impliserer hans drøftinger også at ulike typer behandling av flere tilstander eller egenskaper vi «i helsens navn» ønsker å endre er konstituerende for behandlingssamfunnet. Hva er så «helse»? «*Den som er i god helse føler større velvære enn den som er syk*», skriver Løchen (1971: 9). Her kan Løchen leses som å betrakte *helse* som en grad av *velvære*. En slik forståelse ligger til grunn i Verdens Helseorganisasjons (WHO) velkjente definisjon av god helse som en tilstand av komplett fysisk, sosialt og mentalt velvære, ikke bare fravær av sykdom eller lyte (WHO, 2011). I lys av en slik helseforståelse må behandling av den sykdomsfrie helsen også kunne sies å være en del av behandlingssamfunnet. Slik behandling trenger ikke å være tilknyttet medikalisering, men er like fullt tilknyttet opplevde og helserelaterte behandlingsbehov. Løchen kan imidlertid også leses som å hevde at «*å være i god helse*» simpelthen er å være sykdomsfri. Inspirasjonen fra Talcott Parsons' (1988) drøftinger av *sykerollen* er tydelig i Løchens drøftinger av *behandlingssamfunnet*:

Det sykdomsopptatte og helseorienterte moderne samfunn anvender kategorien syk og oppretter sykerollen langt oftere og tidligere i utviklingen av tilstanden enn hva tilfellet er i andre mindre utviklede og spesialiserte samfunn (Løchen, 1971: 10).

I Parsons' (1988) drøftinger av *sykerollen* defineres *sykdom* som svikt i evnen til å ivareta rolle- og oppgaveforpliktelser. Parsons forstår «god somatisk helse» som optimal evne til effektiv ivaretagelse av verdsatte oppgaver, og «en sosial rolle» som definert av et mangfold av ulike oppgaver (Parsons, 1988: 143). Dermed kan *sykerollen* forstås som en begrepsliggjøring av en sterk kulturell vektlegging av forholdet mellom helse, sykdom og produktiv kapasitet i det moderne samfunnet (Shilling, 2008). I lys av en slik helseforståelse defineres behandlingssamfunnet først og fremst av behandling av medikalisert svikt i evner til produktiv rolle- og oppgaveivaretagelse. Den omfattende behandlingsvirksomheten som kjennetegner behandlingssamfunnet, medfører videre en økning og differensiering i relasjoner mellom behandlere og behandlede. Løchen uttrykker en viktig bekymring:

I behandlingsretningen ligger det en fare for at de problemene som i virkeligheten er samfunnsproblemer, i for høy grad blir individualisert og oppfattet som enkeltmenneskers særegne vanskeligheter (Løchen, 1971: 12).

En individualisert problemforståelse kan bidra til avpolitisering av konflikter (Løchen, 1971: 12). Mulige utvidelser av behandlingssamfunnet er derfor vik-

tige å undersøke. I denne artikkelen drøfter jeg hvorvidt det kommersielle treningssenteret kan ses som en utvidelse av behandlingssamfunnet: *Kan trening på kommersielle treningssentre forstås som behandling av individualiserte problemer eller utilstrekkeligheter? Og i så fall: Er disse problemene eller utilstrekkelighetene helserelevante?*

Metode

Det kommersielle treningssenterets utstyr og innredning legger føringer på hva som skjer der. Likevel er det aktørene som opprettholder stedet som meningsbærende og meningskonstruerende (Barland, 1997). Analysene i denne artikkelen bygger derfor på kvalitative forskningsintervju med 16 treningssenterbrukere. På intervjutidspunktet var 13 av informantene brukere av tre ulike norske treningssentre. Tre meldte seg etter å ha sett plakaten jeg hadde hengt opp på treningssenteret, én etter å ha hørt om prosjektet fra en tredje person. De øvrige ble rekruttert i resepsjonsområdet på ett av disse treningssentrene, og én under trening på ett av de andre treningssentrene. Jeg tilstrebet størst mulig alders- og kjønnsmessig variasjon i den direkte rekrutteringen for å oppnå kompleksitet i materialet. Tre *tidligere* treningssenterbrukere ble rekruttert i tillegg, etter tips fra «aktive» informanter. Informantenes treningssenteraktivitet varierte mellom kondisjons- og styrketrening og mellom gruppetrening og individuell trening. Ytterpunkter og kombinasjoner langs disse variasjonene representeres i utvalget. Informantene skildret deltakelse i styrketrening med apparat og manualer, sirkeltrening (styrketrening i poster), «rygg-mage-moduler», spinning, aerobic, dansegrupper, løping på tredemølle, sykling på ergometer-sykel og bruk av step- eller romaskin. Den yngste informanten er drøyt tjue år gammel, den eldste i midten av femtiårene. Utvalget er ellers jevnt aldersmessig fordelt. Alle unntatt to av dem som trente på intervjutidspunktet, sa de hadde trent på sitt nåværende treningssenter i over to år. Jeg intervjuet ti kvinner og seks menn.² Fem var ansatte i offentlig sektor, fire av disse høyere utdannet. Fire var studenter. Syv jobbet i privat næringsliv, flere med salg og økonomi. Intervjuene ble gjennomført uforstyrret i hjem, på arbeidsplasser, og i ett tilfelle på et hotell. Nesten alle intervjuene varte litt under en time. Jeg spurte informantene hvorfor de brukte eller ikke brukte treningssenteret, hvordan de opplevde treningssentertreningen og hvordan de brukte eller hadde brukt treningssenteret. Deretter fulgte spørsmål om hvordan de forholdt seg til *helse, sykdom, risiko, livsstil og estetikk*. Informantene omtales nedenfor med fiktive navn.

Spørsmål om hvorfor folk trener på kommersielle treningssentre rettes gjerne mot brukernes motiver og opplevelser. Motiver og opplevelser er imid-

lertid ikke uproblematiske studieobjekt i kvalitative forskningsintervjuer. Et sentralt utgangspunkt for analysen nedenfor er at motiver eller intensjoner ikke bør betraktes som lokaliserbare og forskningsmessig tilgjengelige «essenser» ved individer (jfr. Mik-Meyer og Järvinen, 2005: 14). Å mosjonere på privat initiativ forbindes i media og offentlig debatt sterkt med å ta ansvar for egen helse. Dette idealet antas å nyte økt oppslutning i samfunn som det norske (se Elstad, 2006; Lian, 2006). Å trene (på treningssenter) kan i stor grad forbindes med «å gjøre det rette». Samtidig kan treningssentertrening, som jeg viser nedenfor, også forbindes med mer stigmatiserte motiver. I all foreliggende forskning på fenomenet inngår skildringer av normer som er styrende for folks valg (av å trene) på treningssenteret. I enkelte studier (eksempelvis Lewis, 2008; Gill m.fl., 2005; Crossley, 2006; Steen-Johnsen, 2004; Smythe, 1995) problematiseres – i lys av dette – hva et intervju om treningssentert deltakelse egentlig gir kunnskap om. Et kvalitativt forskningsintervju bør ikke kun analyseres med hensyn til deltakernes uttalte holdninger, erfaringer eller handlinger. Deres sosiale strategier for selvpresentasjon (jfr. Goffman, 1990) må også gjøres til et analyseobjekt. I et kvalitativt forskningsintervju fortolkes erfaring, og mening (eller betydning) blir *skapt* (Järvinen, 2005: 30). Kun enkelte studier av hvordan folk begrunner bruk av kommersielle treningssentre synes å angripe et slikt utgangspunkt systematisk.³

Den følgende analysen er inspirert av begrepet *medlemskapskategorisering*, eller «membership categorization». Medlemskapskategorisering henviser til hvordan vi assosierer bestemte kategorier og handlinger med hverandre. Harvey Sacks (1974) sitt klassiske eksempel er at kategorien «mor» assosieres med «å yte omsorg for barn», og kategorien «barn» assosieres med «gråt». Slike assosiasjoner er premisser for og resultater av sosial interaksjon. Å være medlem av en kategori er assosiert med bestemte og kulturelt definerte aktiviteter (Sacks, 1974), og også holdninger og egenskaper (Järvinen, 2005). Ved å analysere medlemskapskategorisering i samtaler kan en tydeliggjøre kulturell kunnskap (Baker, 1997). Dette gjør denne typen analyser sosiologisk interessante. Analyser av medlemskapskategorisering i kvalitative forskningsintervjuer innebærer et fokus på hvordan «... deltagerne i et interview (...) bliver positioneret, og positionerer sig selv, som tilhørende spesifikke sociale kategorier (...)» (Järvinen, 2005: 31–32). Analysene som presenteres nedenfor er inspirert av denne typen logikk. Jeg analyserer intervjuutdragene som presenteres som *posisjoneringer*. Med *posisjonering* mener jeg et utsagn der kategorier, aktiviteter, egenskaper og/eller holdninger assosieres med hverandre. Slike assosiasjoner må være kulturelt gjenkjennelig partene imellom dersom de skal «fungere» i samtale. Et eksempel kan være klargjørende. Elisabeth svarte dette da jeg spurte henne hvordan hun ville definere «en optimalt fungerende kropp»:

Jeg kjenner gleden og virkningene ved å ha trent i mange år. At jeg kan løfte store, tunge vinduer og hive oppi en tung, svær container (Elisabeth, 42).

Elisabeth, som på intervjutidspunktet drev med oppussing av huset sitt, assosierer her fra *aktiviteten* trening til en *egenskap*: Å kunne løfte store, tunge vinduer er en «virkning» av treningen. Hun assosierer videre til en *holdning*: Dette er noe å glede seg over. At Elisabeth svarte slik, og at jeg «godtok» svaret, illustrerer at Elisabeths måte å knytte den omtalte aktiviteten, egenskapen og holdningen til hverandre var kulturelt gjenkjennelig og akseptabel for oss begge. Samtidig som, og på grunn av, at denne typen assosiasjon representerte noe vi begge «kjente igjen» (jfr. Baker, 1997), fungerte dermed også Elisabeths svar som en presentasjon av et «akseptabelt selv».

Jeg leser Elisabeths utsagn som en *posisjonering* mot en *posisjon* jeg kaller «*problemløseren*». Nedenfor presenteres *problemløseren* og seks andre posisjoner jeg har utledet fra intervjumaterialet ved å lese intervjuutsagn som posisjoneringer, for deretter å typologisere dem. Eksempelvis henviser *problemløseren* til posisjoneringer der informanten knytter sin egen eller andres trening (aktivitet) til å oppleve en utfordring eller et problem (gjørne som en egenskap) en ønsker å takle (holdning) eller som man takler (handling) gjennom treningen. *Problemløseren* og de andre seks posisjonene er dermed noe jeg leser at informantene posisjonerer seg imot eller fra gjennom ulike utsagn, uten at informantene selv viser til posisjonene. «Posisjon» og «posisjonering» er i denne sammenheng mine begrep. Her skiller mine analyser seg fra analyser av *medlemskapskategorisering*, som oftest tar utgangspunkt i *kategorier* samtaleparter selv identifiserer. Som analysene nedenfor viser, kan den enkelte informant leses som å ha posisjonert seg mot *flere* av posisjonene.

Posisjonene kan i likhet med medlemskapskategoriseringer ses som uttrykk for kulturelle fortolkninger som legger premisser for og er resultat av treningen som sosial interaksjon; noe *en gjør* og *snakker om*. Det foreliggende materialet ble produsert ved at jeg spurte og informantene svarte. Det er *deres* utsagn som analyseres som posisjoneringer mot eller fra de ulike posisjonene i analysene nedenfor. Utsagnene som nedenfor presenteres som posisjoneringer må ses som illustrerende for *noen av flere mulige* kulturelle fortolkninger av trening (på treningssenter), betinget som de er av situasjonene de ble ytret i.

Problemløseren

Utsagn der informantene knyttet trening til å ønske å takle eller takle ens problemer eller utfordringer, leser jeg som posisjoneringer mot «*problemløseren*». En type problem flere informanter snakket om var sykdom. «*Jeg blir litt mindre bekymra, og et mer positivt menneske, når jeg får trent*», sa Fredrik da jeg spurte hva

treningen gir ham. Han hadde nettopp fortalt om sitt hjerteinfarkt fra halvannet år tidligere, og viste meg treningsdagboken sin. Den var koordinert med treningsprogrammet han fikk fra sin rehabiliteringsklinikk. Jeg spurte ham om han presser seg hardt under trening.

Jeg har ikke gjort det, men det må jeg begynne å gjøre. Jeg var på test på rehabiliteringsklinikken på torsdag, og da fikk jeg beskjed om å drive litt mer kondistrening. [...] For det som skjer hvis du har hatt hjerteinfarkt ... blodårene rundt det skadede stedet utvider seg når du presser deg (Fredrik, 48).

Også Karen viste til sykdom:

I og med at jeg trener mye for å være sterk og for å dempe kroniske smerter, så er det for meg som en slags måte å leve på. Akkurat som at man kanskje ikke alltid har så lyst til å ta en dusj, men man gjør det likevel [...]. Hvis jeg skal opprettholde den formen jeg er i, så må jeg trene (Karen, 52).

Da jeg spurte Anne hvorfor hun hadde begynt å trene på treningssenter, svarte hun:

Jeg syntes jeg var altfor tung. [...] Og så syntes jeg at jeg begynte å merke at det ble tungt å gå i bakker, og at hjertet begynte å slå og dunke uregelmessig. Og det var tungt å bøye seg, tungt å ligge på kne og vaske. Og da fant jeg ut at jeg antakelig måtte ta grep om situasjonen (Anne, 52).

Anne viste i denne posisjoneringen til opplevelse av sykdomssymptomer og at dagligdagse gjøremål er for fysisk anstrengende. Senere i intervjuet fortalte Anne at hun etter å ha trent en stund hadde oppsøkt lege og blitt sendt til spesialist grunnet opplevelsen av uregelmessig hjerterytme.

Jeg har vært på sånn utredning nå, med sånn EKG og sykling og måling av oksygen og sånn. Og han sa at jeg var i kjempeform. Jeg sprengte alle grensene deres for det som var satt opp for meg. [...] Jeg var i god form, og skulle bare presse meg. Og det er det treninga som er skyld i (Anne, 52).

Da jeg videre spurte Anne om faren for å bli syk generelt er noe hun tenker mye på, svarte hun:

Jeg tror nok jeg er redd i forbindelse med at jeg er enslig forsørger. [...] [Sønnen min] har ikke kontakt med faren. Så han har stort sett bare meg som omsorgsperson. Så jeg føler det er viktig å holde meg frisk for hans del (Anne, 52).

Forebyggingsverdien som ble tillagt treningen fra Annes side her, ble også tematisert i andre posisjoneringer mot *problemløseren*.

Jeg: *Tror du at trening hjelper mot sykdom?*

Elisabeth (42): *Ja. Det hjelper på to plan. Fysisk og psykisk. [...] Jeg er disponert for rygglidelser, men har ingen problemer.*

Caroline (38) posisjonerte seg liknende. Hun forklarte målsetningen sin om «å holde seg i form» med å ha mye arvelig sykdom i familien. I andre posisjoneringer ble treningen relatert til yrkesrisiko.

Jeg: *Føler du at du tar mange helsemessige risikoer til daglig?*

Daniel (43): *[...] Jobben min er ikke spesielt sunn. [...] Mange kokker får rygg-, kne- eller hofteproblemer, særlig hvis de blir litt for tunge. Det er også en grunn til at jeg trener. Å holde meg slank. [...] Mange kokker er nervøse på grunn av alt stresset. Og det er et annet aspekt ved treninga: å bli kvitt stress. Svette det ut.*

Treningen ble også i noen posisjoneringer knyttet til håndtering av andre former for problemer eller utfordringer:

I mange år sa jeg det at «jeg trener ikke kroppen, jeg trener psyken». [...] Treninga har nok gitt meg større selvtilitt i forhold til mestring, på flere nivåer. I utgangspunktet er jeg en klossete, usikker person. Så når jeg da endelig har greid å finne ut av hvordan apparatene fungerer [...] – jeg har jo trent på treningssentre i hele verden, både når jeg har reist og bodd. Og det at jeg kan gå inn på et hvilket som helst treningssenter og føle meg hjemme [...] – ja, det har gitt meg en selvsikkerhet akkurat på det lille feltet der (Elisabeth, 42).

Janne fortalte at hun var overbevist om at treningen hadde hjulpet henne mye da hun skrev mastergradsoppgave noen år tidligere.

Treningen blir også av informanter i andre kvalitative studier omtalt som en måte å forholde seg til ulike problemer på. Herunder fremheves opplevd sykdomsrisiko (Crossley, 2006; Steen-Johnsen, 2004; Kenen, 1987) eller opplevde helseproblemer som dårlig søvn, ryggsmarter eller fordøyelsesproblemer (Lewis, 2008). I andre studier fremheves også treningen som en måte å takle vanskelige situasjoner eller perioder i livet på (Engelsrud, 2001), eller å få bedre selvtilitt (Gimlin, 2002; Smythe, 1995). Endelig viser flere studier hvordan deltakere i treningssenteraktivitet setter denne i sammenheng med evnen til å

utføre konkrete fysisk krevende gjøremål i det daglige (Markula, 1995), der eksempelvis anstrengelsesgraden ved å gå i bratte bakker fremstilles som en parameter som gjør treningen meningsfull (Steen-Johnsen, 2004). I andre studier av treningssentertrening er slike problemorienterte forklaringer langt mer i bakgrunnen, eller fraværende. Hvorvidt trening fremstilles som orientert mot å ivareta helse, kan avhenge av hvilke utsagn informantene opplever som akseptable i intervjusituasjonen (Gill m.fl., 2005). Som det drøftes nedenfor synes utgangspunktet for flere studier, særlig av kvinners deltakelse i treningssenteraktivitet, å ha vært en interesse for deres forhold til kroppsestetiske idealer. Hva forskeren interesserer seg for, styrer naturligvis langt på vei hvilke tema informantene snakker om i intervjuet.

Jens fortalte at han hadde begynt å trene på treningssenter i forbindelse med at han ville slutte å røyke og «samtidig få opp formen». Denne siste og svært typiske formuleringen kan leses både som en posisjonering mot *problem-løseren* og *estetikeren*.

Estetikeren

Utsagn der treningen knyttes til oppnåelse eller opprettholdelse av et bestemt fysisk utseende, leser jeg som posisjoneringer mot *estetikeren*.

Jeg: *Tror du at utseendemessige hensyn er viktige for folk som trener på treningssenter? Som en motivasjon?*

Elisabeth (42): *[...] Jeg opplevde i mange år å ikke tenke over at kroppen min egentlig endret seg. [...] Og jeg ble liksom litt overrasket når noen sa til meg at «du trener vel for å se bra ut». Og så tenkte jeg «nei, egentlig ikke». Men jeg tror, kanskje nå, etter at jeg fylte førti, at det har blitt viktigere. Så nå vil jeg si at, ja, det er en faktor. Helt klart.*

Jeg: *Så det lå mer i bakgrunnen før, og nå har det kommet litt mer frem som en motivasjon?*

Elisabeth: *Ja. Men, nei, jeg vil ikke si at det er drivkrafta mi.*

Jeg: *Nei.*

Elisabeth: *Nei, det er det ikke. Men jeg ser helt klart at det er en bonus som jeg ikke vil leve uten.*

Elisabeth beskrev estetiske hensyn som sekundære med hensyn til treningen,

et typisk trekk i posisjoneringer mot *estetikeren*. Tvetydigheten som likevel fremkommer i hennes helt siste formulering er beskrivende for hvordan gruppen av informanter posisjonerte seg i estetisk orienterte spørsmål. Elisabeth skildret i utdraget ovenfor at hun ble oppfattet som en som «trener for å se bra ut». Tora fortalte at hun unngår å fortelle ferske bekjentskaper at hun trener på treningssenter, av frykt for nettopp å bli forbundet med slike målsetninger. Anne avviste utseendefokus på treningssenteret som en myte. Noen informanter tilskrev andre brukere slike motiver, gjerne i karikerende ordelag. Noen avviste kontant en slik fortolkning av sin egen trening. I noen posisjoneringer ble imidlertid trening relatert til estetikk og parforhold:

Jeg synes det er viktig i et parforhold at man ser bra ut for hverandre. At man tar vare på kroppen sin, at man ikke blir gammel og dvask og ikke har noen grunn til å se på hverandre (Anders, 38).

Jens sa at treningen gjorde ham mer attraktiv overfor sin egen partner, men også at et vel trent utseende ga ham «bedre drag på damene» og kanskje også «økt status blant kompiser». Da jeg spurte Ida om hun hadde noen konkrete målsetninger med treningen, sa hun:

Ja, akkurat nå er det sommertida som kommer. Og da vil jeg være sprek, og helst gå ned i vekt. Og gjerne få litt muskler – eller, ikke muskler, men stramme opp litt. Og det er vel egentlig stort sett det det går på hele tida (Ida, 29).

Trening på treningssenter settes i flere studier i sammenheng med kroppsestetiske ønsker og mål. Flere kvalitative studier av begge kjønns (Frew og McGillivray, 2005; Johansson, 1998) og av kvinners deltakelse (Collins 2002; Gimlin, 2002; Dworkin, 2001; Maguire og Mansfield, 1998; Markula, 1995) i trenings-senteraktiviteter, handler om hvordan treningen er en måte å forholde seg til rådende kroppsideal på. Informantene i disse studiene snakker i langt større grad enn informantene i denne studien om trening som estetisk orientert kroppsforming. En mulig forklaring er at deltakernes forhold til kroppsideal har en mer sentral plass eller utgjør selve forskningstemaet i disse studiene. En annen forklaring er at det kan ha føltes ubehagelig for flere av mine informanter å skildre estetiske målsetninger, i frykt for å bli oppfattet som jålete (jfr. Gill m.fl., 2005) eller selvopptatte (jfr. Steen-Johnsen, 2004). Elisabeth omtalte ovenfor utseendemessige hensyn som «en bonus som jeg ikke vil leve uten». Dette kan ses som uttrykk for hennes forsøk på «... negotiating the boundaries between appropriate concern and vanity» (Gill m.fl., 2005: 51), altså å forhandle eller forvalte grensen mellom et passende og akseptabelt hensyn til eget

utseende på den ene siden, og jåleri på den andre. Elisabeths utsagn illustrerer hvordan posisjonen som *estetiker* ligger i grenselandet mellom det akseptable og uakseptable. Videre formulerer Ida i utdraget ovenfor et kroppsideal som ikke utelukkende dreier seg om vektreduksjon, men også å bli «sprek» og «stramme opp» kroppen. I sine intervjuer, blant annet med brukere av et kommersielt treningssenter, fant også Steen-Johnsen (2004) at det estetiske kroppsidealet som ble uttrykt impliserer en funksjonell og ikke bare en slank kropp.

Da jeg tidligere i intervjuet med Ida, som siteres ovenfor, spurte henne hvorfor hun hadde begynt å trene på treningssenter, svarte hun:

Det ble et mye slappere liv etter at man flyttet for seg selv. Begynte å spise mer usunt – og studentlivet var slappere enn hvordan jeg hadde levd før (Ida, 29).

Dette svaret kan leses som en posisjonering både mot *problemløseren*, *estetikeren* og *«kompensatoren»*.

Kompensatoren

Utsagn der treningen omtales som kompenserende eller legitimerende overfor andre handlinger, leser jeg som posisjoneringer mot *«kompensatoren»*. Toras utsagn er typisk:

Jeg spiser nok ganske usunt, av og til. I perioder. Men jeg synes det er greit, i og med at jeg trener. [...] Jeg føler alltid jeg har en balanse. Trener jeg ikke på en uke, så spiser jeg sunnere for å kompensere. Men så lenge jeg klarer å få trent mye, føler jeg det er helt greit å skeie ut litt ellers (Tora, 26).

Kontrasten mellom trening og andre aktiviteter fremsto i flere informanters skildringer som etterstrebellesverdig i seg selv:

Jeg: Etter du har trent, hvordan føler du deg da, vanligvis?

Mari (22): En god følelse. Jeg tror faktisk det er noe av det beste som finnes. Komme hjem etter en skikkelig hard treningsøkt, og sette seg ned og spise. Det tror jeg er det beste med hele treningsøkta.

Informanter fortalte om å være «godsliten og fornøyd med seg selv», «fornøyd med å ha presset seg», «lettet og med god samvittighet» og «å føle kontroll over helsa» etter trening. Flere fortalte også om å gjøre noe behagelig eller morsomt etter trening. Dette kunne være å spise noe godt, dra på shopping, legge seg i badekar (hjemme), ta boblebad eller badstue (på treningssenteret), sette seg i godstolen

med en bok eller ta et glass vin. Sofie (42) fortalte lattermildt at hun gjerne unnet seg en sigarett etter trening. Posisjonerings mot *kompensatoren* ble i enkelte tilfeller ytret med denne typen «ironisk distanse». Fortellinger om nytelsesbetonte aktiviteter umiddelbart etter trening inngår også i andre studier (Crossley, 2006; Steen-Johnsen, 2004). I likhet med disse studiene kan en forstå posisjoneringene mot *kompensatoren* som å implisere at treningen kompenserer for aktiviteter som ofte innebærer nytelse forbundet med mat, fysisk passivitet og/eller alkohol eller tobakk. I posisjoneringer mot *kompensatoren* fremstilles videre treningen som nødvendig. Nødvendighetsfortolkninger av treningen uttrykkes også i utsagn som kan leses som posisjoneringer mot «den uselvstendige».

Den uselvstendige

Utsagn der *trening på treningssenter* begrunnes med at den er organisert og administrert av instruktører, leser jeg som posisjoneringer mot «den uselvstendige». De to følgende posisjoneringene er typiske:

Jeg synes det er lettere å være inne i en sal og sykle med mange andre. For lukkede dører. Når tida er der, så er treningsøkta over. Det er andre som tenker den ut for meg, jeg bare sitter der og trækker. Det passer liksom meg veldig godt (Anne, 52).

Jeg synes det er veldig ok å ha noen rundt meg for å dra meg i gang, med instruktør og sånn. Jeg liker også at det er instruktører der, for de er veldig flinke til å minne deg på åssen holdning du skal ha og hvordan du skal gjøre øvelsene (Ida, 29).

Flere av informantene uttrykte tvil om hvorvidt de ville greid å finne gode alternativer til treningssenteret og dermed hvorvidt de ville få trent, eller trent like mye, uten tilgang til treningssenter.

Friluftsmennesket

Enkelte informanter begrunnet valget av treningssenteret med at dette «i praksis» er et ufullstendig men enklere alternativ til friluftsliv:

Det går jo på at man ikke har tid til å dra på topptur eller å klatre hver ettermiddag. [...] Helsestudio er i stor grad noe man gjør fordi det passer inn i tidsklemma (Tora, 26).

Jeg leser dette utsagnet som en posisjonering mot «friluftsmennesket», der trening på treningssenteret omtales som et alternativ eller opptrening til friluftsliv, slik eksemplene nedenfor illustrerer.

Jeg har hele tiden vært av den innstilling at jeg skulle være ute. Løpe, gå på ski, gå på rulleski, springe på fjellet. For to år siden var det sinnssykt dårlige føreforhold for ski. [...] Og da tenkte jeg at «nå skal jeg bruke det tilbudet jobben min har på trenings-senter». [...] Etter det har jeg aldri angret (Torbjørn, 55).

Grunnen til at jeg begynte var vel at jeg ønsket å være i form, for jeg går veldig mye på ski og veldig lange turer. På den tida var jeg veldig aktiv, på toptturer og sånn. Så jeg hadde lyst til å være i god form (Karen, 52).

Vil jeg ut på tur, så skal jeg ut på tur, uten at jeg ikke skal kunne gå hit eller dit fordi jeg ikke har god nok kondis (Martin, 28).

Jeg setter meg mål. Selv om jeg ikke har vært i bassenget på ti år, tenker jeg ennå at jeg skal svømme femti meter butterfly hvis jeg klarer å løfte tungt nok. Og telemark står jeg jo mye. Jeg er veldig bevisst når jeg presser meg, at «ok, hvis jeg gjør det her så blir det lettere på topttur senere.» Og samme med klatringa, at jeg prøver å presse meg på trening, for da blir det lettere senere. [...] Jeg tror ikke jeg tar en øvelse uten å tenke på hva det egentlig er til (Tora, 26).

Fra en studie av deltakere i yogatimer (Lewis, 2008) rapporteres det at informantene fortalte om sterke interesser for friluftaktiviteter som sykling og klatring. Fortolkninger av treningssentertrening som opptrening til eller erstatning for friluftaktivitet er imidlertid lite drøftet i forskningen på motiver for bruk av kommersielle treningssentre. Mine informaners posisjoneringer mot *friluftsmennesket* kan forstås i lys av sterke nasjonale tradisjoner for «å gå på tur», samt at alle informantene er bosatt i områder med kort vei til innbydende friluftsområder.

Den idrettslige

I det siste intervjuutdraget ovenfor knytter også Tora, som tidligere i intervjuet fortalte meg at hun har vært konkurransesvømmer, treningen til dette. Flere informanter omtalte treningen på treningssenter på måter som kan relateres til idrett. Jeg leser disse utsagnene som posisjoneringer mot «den idrettslige».

Jeg: *Hvor lenge har du trent på treningssenter?*

Tora: *Det har jeg vel gjort siden jeg var fjorten. I og med at jeg drev konkurranse-svømming, så var jeg nødt til å trene litt annet for å kompensere.*

Kompensasjonen Tora skildrer her er av en annen type enn i posisjoneringene

mot *kompensatoren*. Mari posisjonerte seg på en liknende måte som Tora. Hun fortalte at hun hadde oppsøkt treningssenteret i tenårene for å drive styrketrening i forbindelse med VM-satsing i sin idrettsgren. Også Torbjørn hadde vært idrettsutøver tidligere. Da jeg spurte ham om han hadde noen spesielle målsettinger med treningen han driver med i dag, svarte han:

De som blir gamle tenker vel at de vil leve lengst mulig. Det er vel litt av det som driver en. [...] Etter at jeg sluttet å konkurrere ble målet å holde ... Man har hele tiden vært i god form, og det å slippe seg ned til null var utenkelig (Torbjørn, 55).

De to første setningene av Torbjørns utsagn kan leses som en posisjonering mot *problemløseren*, ettersom Torbjørn begrunner treningen med aldersrelatert risiko. I de to neste setningene begrunner Torbjørn treningen ved å henvise til sin tidligere idrettskarriere. Også i andre kvalitative studier av treningssenter-trening forklarer brukere denne aktiviteten som opptrening til pågående idrettsutøvelse (Crossley, 2006; Dworkin, 2001) eller som å holde formen etter tidligere aktivt idrettsliv (Lewis, 2008; Steen-Johnsen og Engelsrud, 2002). Berit og Janne sa imidlertid henholdsvis dette om treningen sin på treningssenteret:

Du ønsker jo å ha fremgang. For eksempel, hvis du ser på styrketrening. Hvis du aldri skal øke opp programmet ditt, er du jo på samme nivået hele tida. Hensikten for min del er i hvert fall at jeg vil ha litt fremgang, fordi at det er motiverende. [...] Og man ønsker jo å ta litt mer vekt enn naboen. Det er ikke kult å alltid måtte stille ned når du overtar et apparat etter noen (Berit, 24).

Det med å virkelig utfordre kroppen er noe av det jeg synes er artigst med treninga, og spesielt syklinga. [...] Den ene stemmen sier: «Nå klarer du ikke mer», og den andre sier: «Bare press deg, du klarer». Og det at man da klarer, det er fantastisk (Janne, 50).

I disse posisjoneringene gis det uttrykk for en form for «olympisk logikk» der erfaringen av økt fysisk yteevne i seg selv fremstår som en viktig mening med å trene. Videre fremstilles treningssenteret i seg selv som en arena en ønsker å prestere på. Berit antydte at konkurranse med andre kan gi treningen mening. Jens fortalte at det gjerne ble konkurranse om å løfte tyngst når han trente med en kamerat.

Slik informantene i min studie kan leses som å posisjonere seg, er fortolkninger av treningssentertrening som konkurranse, opptrening til idrett, som noe lystbetont, og til dels som verdsatt samvær med andre, sentrale. Selv om disse fortolkningene i tidligere forskning regnes som mer karakteristiske for

idrettslaget enn treningssenteret (Rafoss, 1993; Ulseth, 2003, 2008), synes de også å være virksomme på sistnevnte arena.

Sentertreningsentusiasten

Janne omtalte i sitatet ovenfor også treningssenteret som et sted hun har det «artig». Utsagn der treningssenteret og dets aktiviteter relateres til umiddelbart verdsatte opplevelser, leser jeg som posisjoneringer mot «*sentertreningsentusiast*».

Til å begynne med var det en nødløsning for meg, på grunn av all snøen ute. Men nå liker jeg det. Det er mye bedre enn hva jeg hadde forventet (Daniel, 43).

I likhet med Daniel fortalte også Torbjørn at han, etter å ha trent på trenings-senter en stund, hadde begynt å like denne treningsarenaen bedre og bedre. Karen beskrev sin opplevelse av styrketreningen på treningssenteret slik:

Slik jeg observerer og tenker, må man jo være ganske konsentrert på teknisk utførelse. Og det er jo en av grunnene til at jeg liker å drive med styrketrening. Fordi du er nødt til å fokusere, og det er veldig bra for den mentale helsa. Treninga blir veldig meditativ når du må fokusere på teknisk utøvelse [...]. Det blir på en måte et frirom, dit du går for ikke å tenke på alt det andre (Karen, 52).

Flere beskrev slike umiddelbare gevinster ved selve treningsformene på treningssenteret, som Karen gjør ovenfor. Elisabeth sa at det føles godt å ta ut frustrasjonen på styrketreningsapparatene på dårlige dager. Janne og Torbjørn beskrev henholdsvis ergometersykkelen og tredemølla som steder der tankene flyr og jobbproblemer kan løses. I mange av de nevnte studiene om trenings-sentertrening (Ulseth, 2003, 2008; Lewis, 2008; Crossley, 2006; Steen-Johnsen, 2004; Collins, 2002; Gimlin, 2002; Engelsrud, 2001; Maguire og Mansfield, 1998; Kenen, 1987) inngår skildringer av hvordan treningen oppfattes som en umiddelbart positiv og motiverende opplevelse. Sassatelli (1999a) fant i sin studie av italienske treningssenterbrukere at treningssentertrening fortolket som en umiddelbart givende opplevelse – og ikke hovedsakelig som et middel til å nå målsetninger om en tynn, vakker eller muskuløs kropp – er avgjørende for kontinuerlig deltakelse i treningssenterets aktiviteter.

Anders, som på intervjudtidspunktet hadde sluttet å trene på treningssenter, sa blant annet følgende:

Anders (38): *Ofte, så er det – særlig når man begynner å få unger – så er det nesten den kontakten man har med gode gamle venner.*

Jeg: Så du opplever det som at det har sosiale aspekter også?

Anders: Ja, det var veldig viktig.

Flere informanter fortalte om å trene sammen med venner, eller å «slå av en prat» med folk de kjenner. Med unntak av Fredrik fortalte imidlertid ingen om å stifte nye bekjenskaper på treningssenteret. Flere beskrev å komme, trene, og gå – uten å veksle et ord med noen – både som vanlig og akseptert. Ved observasjon på italienske treningssentre fant Sassatelli (1999b) at brukerne – særlig de som drev trening med ulike apparater – i svært liten grad søkte kontakt med hverandre. I andre studier fremheves derimot dannelsen av nye mellommenneskelige relasjoner på treningssenteret (Steen-Johnsen, 2004), gjerne nye vennskap, som en sentral motivasjon for deltakelse (Crossley, 2004, 2006; Gimlin, 2002; Smythe, 1995). Det kjennetegner imidlertid disse studiene at de er foretatt på relativt små treningssentre, og i stor grad i gruppetreningsgrupper med relativt stabile brukergrupper.

En sentral betingelse i flere av mine informanters skildringer av «å være sosial» på treningssenteret, var at dette ikke måtte gå ut over treningen. Elisabeth sa det slik:

Noen koser seg jo altfor mye, hvis du spør meg. [ler] [...] Du ser at det står en del damer på step-maskinene der og prater. Du ser at de ikke har jobbet i det hele tatt. [...] Jeg kan veksle et ord [...] hvis jeg treffer noen kjente. Og ta en kaffe etterpå. [...] Men når jeg trener, så trener jeg (Elisabeth, 42).

Å oppsøke treningssenteret for å treffe andre mennesker ble omtalt som en orientering med begrenset legitimitet. Eksempelvis ga flere informanter uttrykk for negative opplevelser av treningssenteret som et «se-og-bli-sett-sted» eller en «sjekkeplass». Disse og Elisabeths utsagn illustrerer for øvrig godt hvordan informantene kan leses som å ta avstand fra det en kan kalle «negative fortolkninger» av posisjoner, eksempelvis av *sentertreningsentusiasten* og *estetikeren*.

Problemløseren, *estetikeren*, *kompensatoren*, *den uselvstendige*, *friluftsmennesket*, *den idrettslige* og *sentertreningsentusiasten* er altså syv sentrale posisjoner jeg har utledet fra intervjuene i denne studien. Hvordan kan dette settet av posisjoner analyseres på bakgrunn av spørsmålene som antydes innledningsvis? Kan posisjonene ses som uttrykk for at trening på kommersielle treningssentre forstås som behandling av individualiserte problemer eller utilstrekkeligheter? Og, i så fall: Er disse problemene eller utilstrekkelighetene helserelevante?

Kulturelle definisjoner og treningssenteret: sykerolle, helserolle og opplevelse

Spørsmålene ovenfor handler om hvilke meninger aktiviteter ved treningssenteret tillegges. I denne artikkelen uttrykkes disse meningene gjennom utsagn fra treningssenterbrukere. Jeg analyserer utsagnene som posisjoneringer mot (eller fra) posisjoner. Posisjoneringene ser jeg som uttrykk for virksomme fortolkninger i den intersubjektive sosiale virkelighet som intervjuet fremstiller, men de må også analyseres i lys av at de ytres av deltakerne i samtale med en fremmed. Posisjoneringene uttrykker dermed også, som jeg viser nedenfor, sosiale rolleforventninger som påvirker både fortolket opplevelse av og samtale om trening på treningssenter. I tråd med Bakers (1997) *resonnement* må posisjoneringene dermed først og fremst ses som uttrykk for kulturell kunnskap: sentrale normer og verdier som bidrar i kollektive definisjoner av trening på treningssenter. Spørsmålet som dermed impliseres av drøftingene innledningsvis i denne artikkelen er hvorvidt, og eventuelt hvordan, de presenterte posisjonene kan ses som uttrykk for *behandlingssamfunnet* (Løchen, 1971): Defineres trening på treningssenter kulturelt som behandling av helserelevante og individuelle problemer eller utilstrekkeligheter?

I den innledende drøftingen av *helsebegrepet* i *behandlingssamfunnet* viser jeg til Løchens (1971) tydelige inspirasjon av Talcott Parsons' (1988) drøftinger av *sykerollen*. Sykerollen er en idealtypisk og tidsavgrenset rolle med spesielle krav og forventninger. Hensikten med disse kravene og forventningene er å tilbakeføre individet til dets optimale evne til rolle- og oppgaveutøvelse, slik dette av Parsons (1988) forstås som den gode helsen. Sykerollen innebærer i utgangspunktet en normalisering av sviktende evner til ivaretagelse av rolle- og oppgaveforpliktelser: Tilgangen til *sykerollen* forutsetter at svikten allment aksepteres som sykdom, at individet «viser vilje til å bli frisk», og at individet samarbeider med helsevesenet (Parsons, 1988: 154).

Flere av posisjoneringene ovenfor harmonerer med én eller flere av disse forutsetningene. I posisjoneringer mot *problemløseren* beskrives treningen både som rehabilitering etter hjerteinfarkt og håndtering av nåværende kronisk smertelidelse. Fredriks henvisning til instruksene fra rehabiliteringssenteret viser at grensene mellom det kommersielle treningssenteret og helsevesenet kan være uklare: Han fremstiller treningssenteret som en relevant behandlingsarena med «velsignelse» fra helsevesenet. I andre posisjoneringer mot *problemløseren* tilskrives treningen mening som forebygging mot arvelig, alders- og arbeidsmiljørelatert eller annen opplevd sykdomsrisiko. Disse posisjoneringene kan analyseres som uttrykk for medikalisert risikoforståelse, der opplevd risiko i seg selv blir sykeliggjort og gjenstand for behandling (jfr. Conrad, 1992). Fore-

byggingsrelaterte posisjoneringer kan også forstås som uttrykk for behandlingsidealer knyttet til en problemfri helse, og aktualiserer begrepet *helserollen*. Mens *sykerollen* forutsetter at den som defineres som «syk» søker profesjonell medisinsk hjelp, innebærer *helserollen* et individuelt ansvar for ikke å bli syk eller ufør i utgangspunktet (Shilling, 2008: 107). I noen posisjoneringer mot *problemløseren* tilskriver informantene treningen mening som forebygging av sykdom eller helseplager de genetisk er disponert for. Dette kan ses som uttrykk for at vitenskapelig frembrakt kunnskap om genetisk sykdomsrisiko, så vel som konsekvensene av «dårlige» matvaner, lite mosjon og rusmiddelbruk, på et normativt nivå blir handlingsavkrevende i seg selv (jfr. Lian, 2006). I forbindelse med en ny norsk studie gjennomført av Universitetet i Oslo og Den Norske Legeforening, uttrykkes en betydelig vilje blant norske leger til å nedprioritere pasienter som røyker, drikker eller spiser for mye (NRK, 2011). Et aktuelt spørsmål er hvorvidt forebyggingsidealene som uttrykkes i enkelte posisjoneringer også kan komme til å påvirke prioriteringer i det norske helsevesenet. Vurderinger av den enkeltes helsetilstand og rettigheter kan i fremtiden i større grad bli basert på forestillinger om individenes ansvar og innsats, eksempelvis gjennom trening.

Som Annes posisjoneringer mot *problemløseren* antyder, kan trening fortolkes og oppleves som tilfredsstillende og frigjørende mestring av eget liv. Samtidig kan det individuelle ansvaret *problemløseren* reflekterer ses i lys av nettopp den tendensen til individorienterte problemforståelser som Løchen (1971) med bekymring identifiserer som et kjennetegn ved *behandlingssamfunnet*. Den samme tosidigheten er synlig i Daniels og Torbjørns fortellinger, henholdsvis om kokkenes yrkesrisiko og arbeidsgiveravtale med treningssenteret. Norske arbeidsgiveres økende fokus på å få sine ansatte til å trene kan forstås som et initiativ som muliggjør bedret livskvalitet blant arbeidstakerne. Det samme initiativet kan imidlertid, i lys av Løchens resonnement, forstås som ansvarliggjøring av individet for yrkesbelastninger arbeidsgiver på andre måter burde ta større ansvar for. Disse belastningene er på sin side systematisk skjevfordelt, og antas å bidra til sosioøkonomiske helseulikheter⁴ i den norske befolkningen (Elstad, 2005). Hvis helse forstås som et spørsmål om personlig innsats, kan dette samtidig bidra til fordekking av ulikhetsgenererende og institusjonelle prosesser, blant annet i norsk arbeidsliv.

Daniels assosiasjon mellom treningen og yrkesrisiko eksemplifiserer et generelt trekk ved *problemløseren*: Denne posisjonen reflekterer forventninger tilknyttet rollene som arbeidstaker, forelder, student, sykdomsrisikant og pasient. Disse rollene inngår i helt sentrale samfunnsinstitusjoner som arbeidsmarkedet, kjernefamilien, utdanningssystemet og helsevesenet. Forventningene som reflekteres i *problemløseren* harmoniserer dermed med et produktivitetsorientert helsebegrep, slik som hos Parsons (1988).

Kompensatoren og *den uselvtendige* kan også leses som harmoniserende overfor *sykerollens* og *helserollens* definerende forventninger. Flere informanter, eksempelvis Anne, posisjonerte seg både mot *problemløseren*, *kompensatoren* og *den uselvtendige*. I posisjoneringer mot *kompensatoren* tilskrives treningen mening som kompensasjon for spising, fysisk passivitet eller bruk av rusmidler. Informantene forteller om god samvittighet etter trening, og hvordan treningen rettferdiggjør «å kose seg» på ulike måter etterpå. I posisjoneringer mot *den uselvtendige* tilskriver informantene valget av treningssenteret som arena for fysisk aktivitet mening gjennom henvisning til at dette stedet tilbyr motivasjon, instruks og/eller praktisk muliggjøring av treningen. Idas skildring av hvordan instruktørene minner en på «*åssen holdning du skal ha og hvordan du skal gjøre øvelsene*» reflekterer hvordan treningssenteret forbindes med ekspertise og fagkunnskap. Treningssenteret omtales som et sted for bearbeiding av kroppen, basert på autoritativ instruks. Løchens (1971) observasjon av *behandlingssamfunnets* karakteristiske økning i antall behandlingsforhold aktualiseres imidlertid ikke bare av Idas posisjonering. Fredrik og Anne gir i sine posisjoneringer mot *problemløseren* treningen mening som en form for selvbehandling som utløser tilbakemeldinger fra det offentlige helsevesenet. Treningssenteret fremstilles som et sted der en relasjon mellom den behandlende og den behandlede gir fysisk aktivitet mening.

Betraktet som posisjoner i en kulturell meningsstruktur som definerer trening på treningssenter, kan *problemløseren*, *kompensatoren* og *den uselvtendige* ses som å reflektere og relatere tre grunnleggende, kollektive fortolkninger til hverandre: 1. Trening virker, eller stimulerer visse egenskaper. 2. Trening bør derfor gjennomføres. 3. *Treningssenteret* muliggjør tilstrekkelig eller hensiktsmessig trening. Når fortolkning nr. 1 gis det innholdet *problemløseren* assosieres med ovenfor, defineres bruk av treningssenter langt på vei som behandling av mer eller mindre individualiserte problemer eller utilstrekkeligheter. Disse problemene og utilstrekkelighetene kan forstås som *helserelevante*, både med bakgrunn i et «parsonsiansk» helsebegrep og de meningsbærende institusjonene og aktørene som inkluderes i informantenes posisjoneringer.

Med *estetikeren* underlegges treningen i utgangspunktet en annen type virkningsfortolkning (fortolkning nr. 1) enn forebygging og behandling av sykdom eller sykdomsrisiko. I posisjoneringer mot *estetikeren* relaterer informantene virkning av treningen til parforhold, kjønnsmarked, status blant kompiser, aldring eller årstidsavhengige praksiser der kroppen eksponeres. *Estetikeren* kan dermed forstås som å uttrykke en kulturell definisjon av treningssenteret som et sted der kroppen formes i tråd med målsetninger som dreier seg om representasjon og fysisk attraktivitet. *Kompensatoren* og *den uselvtendige* kan også betraktes som tilknyttet *slike* fortolkninger av å trene på treningssenter. Noen

informanter tok imidlertid på egne vegne avstand fra, eller karikerte, estetisk orienterte fortolkninger av aktivitet på treningssenteret. Kroppsidealet Ida ga uttrykk for i sin posisjonering mot *estetikeren*, kan også knyttes til normene *problemløseren* uttrykker: En «oppstrammet» og «sprekere» kropp kan forstås som en funksjonell så vel som en estetisk vakker, kropp (Steen-Johnsen, 2004). *Helserollen* innebærer ikke bare forebygging, men også en problematisering av alt som kan forhindre at individet er på «sitt beste» utseendemessig, følelsemessig og produksjonsmessig (Shilling, 2008). Treningens estetiske virkninger assosieres med fysisk attraktivitet og jevnalderstatus. *Behandlingssamfunnets* karakteristiske oppvurdering av det «sunne» og «helsebringende» kan regnes som sentrale deler av bakgrunnen for disse assosiasjonene.

Det finnes imidlertid enda klarere alternativer til *behandlingssamfunnet* som fortolkning av treningen blant informantenes posisjoneringer. Informantenes posisjoneringer mot *friluftsmennesket*, *den idrettslige* og *sentertreningsentusiasten* impliserer at en fjerde grunnleggende fortolkning samvirker med de tre som hittil forbindes med *problemløseren*, *kompensatoren*, *den uselvstendige* og *estetikeren*: Treningssenteret) tilbyr i seg selv verdsatte opplevelser.

Informantene omtaler treningen som hensiktsmessig i tilknytning til idrett eller friluftsliv, og uttrykker fortolkninger av treningssenteret som et sted som muliggjør riktig eller tilstrekkelig trening. På denne måten reflekteres kulturelle definisjoner av treningssenteret som et sted der en kan inneha rollen som «idrettsutøver», og treningssenteret assosieres med verdsatte aktiviteter som friluftsliv og idrett. «Rotnorske» konnotasjoner og nasjonalitetsrelaterte rolleforventninger som «født med ski på beina» og «ut på tur, aldri sur» blir dermed definerende, også for trening innendørs på et treningssenter. Treningen på treningssenter fremstilles som et hensiktsmessig og til dels nødvendig middel for å oppnå verdsatte opplevelser utenfor treningssenteret. Lystbetoningen, fellesskapet og konkurransen idrettslaget forbindes med og treningssenteret til dels kontrasteres mot i de innledningsvis nevnte komparative, norske studiene (Ulseth, 2003, 2008; Rafoss, 1993), inngår imidlertid også i informantenes omtale av fysisk aktivitet på *treningssenteret*. Dette er tydelig i posisjoneringer både mot *den idrettslige* og *sentertreningsentusiasten*. Løchen hevder riktignok at breddeidretten kan betraktes som et forebyggingsregime (1971: 128). Flere av posisjoneringene mot *sentertreningsentusiasten* kan videre betraktes som skildringer av opplevd problemløsning, eksempelvis å oppnå selvtillit der og da, å få utløp for frustrasjon eller løse problemer fra jobben. Samtidig uttrykkes klare og begrensende legitimitetsproblemer tilknyttet treningssenterets ulike og mulige funksjoner som et sted «å treffes» på. Likevel er ikke begrep som «behandling», «forebygging», «risiko» og «produktiv funksjonalitet» tilstrekkelige i beskrivelsen av hvordan bruk av treningssenter defineres kulturelt.

Dette synliggjøres for det første gjennom innslag av ironisering angående treningen som kompensasjon. Enda viktigere i denne sammenheng er *senterentreningsentusiasten*, *den idrettslige*, *friluftsmennesket* og til dels *estetikeren*. Disse kan regnes som *helserelevante* posisjoner, men forutsetter da på ulike måter en bred definisjon av *helse*, eksempelvis som «en tilstand av komplett fysisk, mentalt og sosialt *velvære*» (jfr. WHO, 2011). Slik *behandlingssamfunnet* drøftes i denne artikkelen, synes imidlertid særlig *sentertreningsentusiastens*, *den idrettsliges* og *friluftsmenneskets* relevans overfor dette begrepet å være mer begrenset enn hva tilfellet er med *problemløseren*, *kompensatoren*, *den uselvstendige* og *estetikeren*.

Konklusjon

Analysene ovenfor viser at denne studiens informanter begrunner og skildrer sin aktivitet på det kommersielle treningssenteret på måter som langt på vei harmonerer med normene, rollene og verdiene som direkte (jfr. Løchen, 1971) og indirekte (jfr. Shilling, 2008; Parsons, 1988) kan regnes som konstituerende for *behandlingssamfunnet*. Samtidig som treningen herunder fremstilles som problemløsning som medfører tilfredsstillelse og trygghet, kan disse fremstillingene også ses som refleksjoner av individualisert ansvar for egen helse, noe som kan bidra til å fordekke ulikhetsgenererende, institusjonelle relasjoner og prosesser. Informantene omtaler videre det å trene på treningssenter på måter som gjør fenomenet «treningssenter trening» relevant for evne til deltakelse i flere sentrale samfunnsinstitusjoner. På denne måten harmonerer flere av informantenes posisjoneringer med et «parsonsiansk» helsebegrep, der god helse forstås som optimal evne til ivaretagelse av verdsatte oppgaver og roller.

Samtidig tydeliggjør informantenes flerfoldige posisjoneringer at trening på treningssenter også kulturelt forbindes med det umiddelbart verdsatte, gjennom ulike opplevelser som i større grad fortolkes som å ha med idrett, friluftsliv og samvær med andre mennesker å gjøre. Slik dette i varierende grad antydes i tidligere forskning, kan fysisk aktivitet på treningssenteret ikke utelukkende analyseres som uttrykk for de normene og verdiene *behandlingssamfunnet* assosieres med.

På bakgrunn av drøftingene i denne artikkelen, kan trening på treningssenter betraktes som et sosialt fenomen som grunnet sin økende utbredelse og kulturelle kompleksitet burde appellere til sosiologiske forskningsinteresser over et vidt spekter.

Noter

- 1 Med «allmenn bruk» menes her et bruksomfang som gjør det naturlig å skille denne bruken fra bodybuilder-kulturen, som også har vært tema i norske (Barland, 1997) og internasjonale (Andrews m.fl., 2005; Monaghan, 1999, 2001; Balsamo, 1994; Helling, 1994; Bolin, 1992) studier.
- 2 Det var lettere å få kvinner enn menn til å delta. Denne studien gir ikke grunnlag for statistiske generaliseringer. Antakelsen om at flere kvinner enn menn bruker norske kommersielle trenings-sentre (Ulseth, 2008), er likevel relevant.
- 3 Crossley (2006) og Gill m.fl. (2005) sine studier er eksempler på hvordan dette kan gjøres.
- 4 Med «sosioøkonomiske helseulikheter» menes samvariasjon mellom variabler som helseplager og dødelighet på den ene siden, og inntekt, yrkesstatus, bosted og utdanning på den andre (Elstad, 2005).

Referanser

- Andrews, G. J., Sudwell, M. I. og Sparkes, A. C. (2005) 'Towards a geography of fitness: an ethnographic case study of the gym in British bodybuilding culture', *Social Science and Medicine*, 60: 877–891.
- Baker, C. (1997) 'Membership Categorization and Interview Accounts', i Silverman, D. (red.) *Qualitative Research. Theory, Method and Practice* (s. 131–143). London: Sage Publications.
- Balsamo, A. (1994) 'Feminist Bodybuilding', i Birrell, S. og Cole, C. (red.) *Women, Sport and Culture* (s. 341–353). USA: Human Kinetics.
- Barland, B. (1997) *Gymmet: en studie av trening, mat og dop*. Doktorgradsavhandling. Oslo: Norges Idretts-høgskole.
- Bolin, A. (1992) 'Flex Appeal, food, and fat: competitive bodybuilding, gender and diet', *Play & Culture*, 5: 378–400.
- Collins, L. (2002) 'Working out the contradictions: Feminism and Aerobics', *Journal of Sport and Social Issues*, 26: 85–109.
- Conrad, P. (1992) 'Medicalization and Social Control', *Annual Review of Sociology*, 18: 209–232.
- Crossley, N. (2004) 'The Circuit Trainer's Habitus: Reflexive Body Techniques and the Sociality of the Workout', *Body & Society*, 10: 37–69.
- Crossley, N. (2006) 'In the Gym: Motives, Meaning, and Moral Careers', *Body & Society*, 12: 23–50.
- Dworkin, S. (2001) '«Holding Back»: Negotiating a Glass Ceiling on Women's Muscular Strength', *Sociological Perspectives*, 44: 333–350.
- Elstad, J. I. (2005) *Sosioøkonomiske ulikheter i helse. Teorier og forklaringer*. Rapport. Oslo: Sosial- og helse-direktoratet.
- Elstad, J. I. (2006) 'Helse i Norge ved årtusenskiftet', i Frønes, I. og Kjølørød, L. (red.) *Det norske samfunn* (s. 236–261). Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Engelsrud, G. (2001) 'Trening som erfaring og symbol', *Norsk Antropologisk Tidsskrift*, 12: 260–272.
- Frew, M. og McGillivray, D. (2005) 'Health Clubs and Body Politics: Aesthetics and the Quest for Physical Capital', *Leisure Studies*, 24: 161–175.
- Gill, R., Henwood, K. og McLean, C. (2005) 'Body Projects and the Regulation of Normative Masculinity', *Body & Society*, 11: 37–62.
- Gimlin, D. (2002) *Body Work*. Berkeley: University of California Press.
- Goffman, E. (1990) *The Presentation of Self in Everyday Life*. London: Penguin Books.
- Helling, S. (1994) *Steroider och starka män. En djupinter-vjuundersökning*. Rapport 1994:38. Stockholm: Cen-tralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.
- Johansson, T. (1998) *Den skulpterade kroppen. Gymkul-tur, friskvård og estetik*. Sverige: Thomas Johanssons og Carlssons Bokförlag.
- Järvinen, M. (2005) 'Interview i en interaktionistisk begrepsramme', i Järvinen, M. og Mik-Meyer, N. (red.) *Kvalitative metoder i et interaktionistisk perspektiv* (s. 27–49). København: Hans Reitzels Forlag.
- Kenen, R. H. (1987) 'Double Messages, Double Ima-

- ges: Physical Fitness, Self-Concepts, and Women's Exercise Classes', *Journal of Physical Education, Recreation and Dance*, 58: 74–80.
- Lewis, C (2008) 'Life chances and wellness: meaning and motivation in the 'yoga market'', *Sport in Society*, 11: 535–545.
- Lian, O. (2006) 'Den moderne Eos-myten om medikalisering som modernitetsfenomen', *Sosiologisk tidskrift*, 14: 63–87.
- Løchen, Y. (1971) *Behandlingssamfunnet. Sosiologiske essays om forholdet mellom medisin og samfunn*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Maguire, J. S. og Mansfield, L. (1998) '«No-Body's Perfect»: Women, Aerobics, and the Body Beautiful', *Sociology of Sport Journal*, 15: 109–137.
- Markula, P. (1995) 'Firm but Shapely, Fit but Sexy, Strong but Thin: The Postmodern Aerobicizing Female Bodies', *Sociology of Sport Journal*, 12: 424–453.
- Mik-Meyer, N. og Järvinen, M. (2005) 'Indledning: Kvalitative metoder i et interaksjonistisk perspektiv', i Järvinen, M. og Mik-Meyer, N. (red.) *Kvalitative metoder i et interaksjonistisk perspektiv* (s. 9–25). København: Hans Reitzels Forlag.
- Monaghan, L. (1999) 'Creating 'The Perfect Body': A Variable Project', *Body & Society*, 5: 267–290.
- Monaghan, L. (2001) 'Looking good, feeling good: the embodied pleasures of vibrant physicality', *Sociology of Health and Illness*, 23: 330–356.
- NRK (Norsk Rikskringkasting) (2011) 'Leger vil nedprioritere røykere', *nrk.no*, <http://www.nrk.no/helse-forbruk-og-livsstil/1.7531005> (lesedato 08.04.2011)
- Parsons, T. (1988) 'Definisjoner av helse og sykdom i lys av amerikanske verdier og den amerikanske samfunnsstruktur' i Østerberg, D. (red.) *Talcott Parsons. Sosiologiske essays* (s. 140–168). Oslo: Pax Forlag.
- Rafoss, K. (1993) *Et differensiert idrettsbilde – en analyse av deltakelse i aktiviteter, treningssammenhenger og anlegg*. Rapport 1993:10. Alta: Finnmark Distrikthøgskole.
- Sacks, H. (1974) 'On the Analysability of Stories by Children', i Turner, R. (red.) *Ethnomethodology. Selected Readings* (s. 216–232). London: Penguin Education.
- Sassatelli, R. (1999a) 'Fitness Gyms and the Local Organization of Experience', *Sociological Research Online*, 4, <http://www.socresonline.org.uk/4/3/sassatelli.html> (lesedato 07.01.2011)
- Sassatelli, R. (1999b) 'Interaction Order and Beyond: A Field Analysis of Body Culture within Fitness Gyms', *Body & Society*, 5: 227–248.
- Shilling, C. (2008) *Changing Bodies*. London: SAGE Publications.
- Smythe, M. J. (1995) 'Talking Bodies: Body talks at Body Works', *Communication Studies*, 46: 245–260.
- Steen-Johnsen, K. (2004) *Individualised Communities. Keep-fit exercise organisations and the creation of social bonds*. PhD-avhandling. Oslo: Norges Idrettshøgskole.
- Steen-Johnsen, K. og Engelsrud, G. (2002) 'Mellom selvutfoldelse og konformitet – treningssenteret som arena for tvetydig erfaring', i Seippel, Ø. (red.) *Idrettens bevegelser. Sosiologiske studier av idrett i et moderne samfunn* (s. 255–284). Oslo: Novus Forlag.
- Ulseth, A. (2003) *Treningssentre og idrettslag. Konkurrerende eller supplerende tilbud?* Rapport 2003:2. Oslo: Institutt for samfunnsforskning.
- Ulseth, A. (2008) *Mellom tradisjon og nydannelse. Analyser av fysisk aktivitet blant voksne i Norge*. Doktorgradsavhandling. Oslo: Universitetet i Oslo.
- WHO (World Health Organization) (2011) «WHO Definition of Health», [who.int, http://www.who.int/about/definition/en/print.html](http://www.who.int/about/definition/en/print.html) (lesedato 08.04.2011)

Dag Øistein Endsjø og Liv Ingeborg Lied

Det folk vil ha

Religion og populærkultur

VG bruker Bibelen til å selge aviser. I fornøyelsesparken *Holy Land Experience* kan du se Jesus bli korsfestet hver dag kl. 16.30 og kjøpe tilgivelses-nagler etterpå. Interiørtrenden Country Living utstyrer norske hjem med engler, Maria-figurer og kors.

Det folk vil ha er en velskrevet og fascinerende inngang til forholdet mellom religion og populærkultur. Gjennom eksempler som Disneyland, Prada-reklamer, *Istid*-filmene og Melodi Grand Prix synliggjør forfatterne hvordan religiøse elementer brukes i hverdagens fortellinger og uttrykksformer.

"Med forbilledlig innsikt demonstrerer forfatterne hvordan populærkulturen uavlatelig tilstreber å «gi det folk vil ha» og i det henseende reformulerer «tradisjonell religion på måter som fungerer kommersielt». Nydelig." Fartein Horgar, Adresseavisa

"Religionene lever i beste velgående, det er et fyrverkeri av kjetteri der ute! ... Vil du vite mer? Les *Det folk vil ha*."

Tor Dishington Johansen, Bergens Tidende

Kr 319,-

Det folk vil ha kjøper du i bokhandelen eller på
 • www.universitetsforlaget.no
 • bestilling@universitetsforlaget.no
 • tlf. 24 14 76 55

UNIVERSITETSFORLAGET

FOKUS PÅ GENMODIFISERT MAT: HVA KAN FEM FOKUSGRUPPEINTERVJUER FORTELLE OM DEN NORSKE GENMATDISKURSEN?

Trine Magnus

trine.magnus@byggdeforskning.no

Focus on genetically modified food: How can five focus group interviews tell stories about the Norwegian discourse of genetically modified food?

Genetically modified food is a complex phenomenon located in the borderland between nature, science and society. While some will argue that tampering with nature is unfortunate, others believe that it is a natural and necessary development in agriculture and food production. In this article, I describe *the Norwegian discourse on genetically modified food* as expressed through a discourse analytical approach of five focus group interviews conducted in the winter of 2008. The groups comprised actors from farm organizations, environmental organizations, the food industry, management, regulatory bodies and ministries, as well as scientists and experts. It is shown that interest groups have difficulty understanding the points of view of other groupings, with disagreements on the concept of risk leading to conflict and confusion about the Norwegian discourse on genetically modified food. Discursive practices highlight the need for a clear definition of the term as well as clarification of the conditions governing risk, uncertainty and benefit. It is a battle over the definition of what is right, most profitable and acceptable. The article shows that genetically modified food is a highly politicized issue and that there is an absence of public debate on the topic. Common to all groups, however, is a desire for constructive dialogue in an appropriate forum.

Keywords: *risk, genetically modified food, discourse, conflicting actors*

Modernitet, risiko og matproduksjon

Mange vil hevde at vi lever i en stadig mer usikker og uforutsigbar verden. En konsekvens av dette er økt fokus på *risiko* innenfor de fleste områder av samfunnslivet. Også innenfor matproduksjon og matkonsum har risikobegrepet fått betydning i forbindelse med nye produksjonsmetoder, som for eksempel genmodifisering innenfor landbruk og næringsmiddelindustri, og også i medias økte fokus på mat, helse og matskandaler de senere årene.

Risiko er et begrep som kan knyttes til forståelsen av det moderne: samfunnets økte globalisering, differensiering og individualisering. Deborah Lupton (1999) skiller mellom det realistiske og det sosialkonstruktivistiske perspektivet på risiko. Ifølge Lupton er det realistiske perspektivet det mest vanlige, der risiko defineres som en funksjon av sannsynligheten for at en hendelse inntreffer, multiplisert med alvorlighetsgraden dersom hendelsen skulle inntreffe. En slik definisjon av risikobegrepet støtter seg til en oppfatning av at sannsynligheter kan beregnes nøyaktig, at usikkerheter kan identifiseres, håndteres og elimineres gjennom videre forskning. Denne forståelsen av risikobegrepet kan synes for snever for en rekke problemstillinger på matområdet der forbruket formes av selvstendige individers oppfatning og forståelse av risiko.

I de sosialkonstruktivistiske perspektivene vektlegges nettopp forhold som de realistiske perspektiver blir kritisert for å unnlate, nemlig de sosiale og kulturelle kontekstene, eller rammene, risiko blir konstruert og forstått innenfor (Lupton, 1999). Risiko er i økende grad et viktig aspekt ved menneskelig subjektivitet i vestlige samfunn, og er assosiert med begreper som valg, ansvar og skyld. Lupton (1999) deler det sosiokulturelle perspektivet inn i tre grupper: kulturelle og symbolske perspektiver (Douglas og Wildavsky, 1982), risikosamfunnsteorier (Beck, 1992; Giddens, 1991, 1997) og «governmentality» eller reguleringsteorier (Foucault, 1991). Felles for disse retningene er at de har samme epistemologiske utgangspunkt og tar i betraktning at risiko får mening gjennom en sosial, kulturell og historisk kontekst.

Risikosamfunnsteorier behandler risiko på et makrososialt nivå. Ulrich Beck (1992) og Anthony Giddens (1997) er sosiologer som har arbeidet med modernitet og risiko. De mener oppfatningen av risiko er sentral for å forstå det moderne samfunnet og at risiko i vår forstand er en konsekvens av moderniteten. Når Beck (1992) beskriver samfunnets modernisering, fremhever han den generelle *vitenskapeliggjøringen* av samfunnet. Det har til alle tider vært knyttet risiko til industriell utvikling, men risikoene knyttet til moderniteten har fått en ny karakter. De er ikke lenger lokalt forankret eller begrenset i tid og rom, men av global karakter. Teknologi i samfunnet har gått fra å være et middel til å løse problemer til å bli selve problemet, og ifølge Beck (1992) synes den menneskeskapte risikoen å ha tatt over for den naturgitte, og den er et produkt av den vitenskapelige og teknologiske utviklingen. *Risikosamfunnet* er ifølge Beck karakteristisk på epoken som har overtatt for industrisamfunnet.

Giddens på sin side hevder at moderniteten preges av en risikokultur (1991). Med dette mener han ikke at samfunnet har blitt mer risikofylt enn tidligere, men at individers oppfatninger og opplevelser av risiko har fått større betydning. Moderniteten reduserer risikoer på flere området i livet, men introduserer også helt nye og ukjente risikoer. Giddens (1991) omtaler risikoene

som «*high consequences risks*». Dette er risikoer som springer ut fra samfunnets globale karakter og de sosiale systemene innenfor moderniteten. Dette får konsekvenser for hvordan individene organiserer sin verden, og tillit til abstrakte systemer får en sentral rolle. Individers tillit til symbolske tegn og ekspertsystemer får en vesentlig betydning for modernitetens eksistens. Med ekspertsystemer mener Giddens «systemer av teknisk art eller faglig ekspertise som organiserer store områder av det materielle og sosiale mønsteret vi lever i i dag» (Giddens, 1997: 27–28). Dette er vitenskapssystemer som tas for gitt og som styrer stadig mer av våre betingelser for hverdagen. Helsevesen, veitrafikksystemet og mattilsyn er eksempler på slike «tatt-for-gitte» ekspertsystemer vi i stor grad har tillit til.

Moderne bioteknologi, og særlig genmodifisering, har vært av de mest omdiskuterte teknologier de siste 10–15 årene (Gaskell og Bauer, 2002). Å benytte genmodifisering i landbruks- og næringsmiddelproduksjonen er et eksempel på *menneskeskapt* teknologi som både gir muligheter og innebærer usikkerhet og risiko. Denne teknologien er kompleks da den befinner seg i grenslandet mellom natur, vitenskap og samfunn. Noen vil hevde genmodifisering er uheldig tukling med naturen (Frewer m.fl., 2004; Robert og Baylis, 2003; Wibeck, 2002), mens andre vil mene det er en naturlig og nødvendig utvikling innenfor landbruks- og næringsmiddelproduksjon (Opsahl-Sorteberg m.fl., 2005). Beck (1992) poengterer at risikoer ikke er kun risikoer, men også markedssjanser. Den kontroversielle teknologien skaper muligheter i form av økt matproduksjon til en økende verdensbefolkning og større økonomisk avkastning. Nye produkter med endrede egenskaper blir utviklet, samtidig som de frembringer usikkerhet og bekymring for helse, mulige miljømessige konsekvenser og etiske utfordringer.

Ulike forståelser av risikobegrepet gir interessekonflikter i debatten om genmodifisert mat. Bønder og forbrukere argumenterer ulikt for sin bekymring for genmodifisert mat. Mens norske forbrukere først og fremst er bekymret for egen helse, er norske bønder først og fremst bekymret for de etiske og miljømessige sidene ved genmodifisering (Magnus og Almås, 2011). Et annet eksempel som illustrerer ulike risikooppfatninger er at naturvitenskapelige forskeres syn på genmodifisering varierer etter hvilken fagdisiplin de representerer (økologi og molekylærbiologi), men også etter hvem som finansierer forskningen deres (Kvakkestad m.fl., 2007). Den ene kategorien forskere la vekt på usikkerheten som dyrking av genmodifiserte organismer kunne føre med seg, og hadde lav tillit til industrifinansiert forskning. Hele 83 prosent av denne gruppen tilhører disiplinene planteforedlere og økologer og hadde hovedsakelig offentlig finansiering av sin forskning. Bare 27 prosent av molekylærbiologene plasserte seg i denne gruppen. Den andre gruppen forskere mente det var liten

forskjell på genmodifiserte organismer og vanlige planter, og at genmodifiserte planter kan ha mange positive effekter. Denne gruppen hadde tillit til industri-finansiert forskning, og hele 64 prosent av denne gruppen hadde finansiering fra industrien eller var ansatt i denne (Kvakkestad m.fl., 2007). Det finnes altså ulike «leire» eller segmenter innenfor det vi omtaler som ekspertgruppen i dis-kursen om genmodifisert mat.

Innenfor samfunnsvitenskapen er stigma og stigmatisering velkjente begre-per. Begrepet refererer vanligvis til «sosialt stigma», og er knyttet til aspekter ved menneskelige egenskaper eller adferd som fører til marginalisering av men-nesker eller grupper som avviker på måter som ikke blir akseptert (Goffman, 1963). Men stigmabegrepet kan også benyttes på andre områder. På samme måte som mennesker eller grupper kan stigmatiseres, kan også innovasjoner og teknologier bli stigmatisert. Dette benevnes *teknologisk stigma*, og er i økende grad en betydningsfull faktor i menneskers opplevelse og aksept av vitenskape-lige teknologiske innovasjoner (Gregory m.fl., 2001).

En stor del av samfunnsvitenskapelig forskning om genmodifisert mat omhandler forbrukernes holdninger og vurderinger (Magnus m.fl., 2009; Hviid Nielsen, 2007; Lassen og Jamison, 2006; Heggem, 1999), etiske pro-blemstillinger (Gillund og Myhr, 2007) eller hvordan media har formidlet ulike sider ved teknologien (Magnus, 2010; Meyer, 2006; Bauer, 2005; Gut-teling m.fl., 2002). Dette har i stor grad vært forskning hvor kvantitative metoder har vært sentrale. Det er imidlertid mange aktører som har betyd-ning for fremtidig forskning, utvikling, regulering, debatt og aksept av gen-modifisert mat. Jeg mener det er behov for bredere og dypere innsikt i pro-blemstillingene slik de kommer til uttrykk hos sentrale aktører i debatten. I denne artikkelen ønsker jeg derfor ved hjelp av kvalitativ metode å beskrive *den norske diskursen om genmodifisert mat* slik den kommer til uttrykk gjennom en diskursanalyse av fem fokusgruppeintervjuer gjennomført vinteren 2008. Viktige forskningsspørsmål har dreid seg om hvordan ulike norske aktører opplever diskursen om genmodifisert mat. Hvordan berøres de ulike aktø-rene av problemstillingene? Kan genmodifisert mat sies å være en stigmati-sert teknologi i Norge? Hensikten er økt kunnskap og forståelse for hvordan ulike grupper forstår, kommuniserer og argumenterer om genmodifisert mat i Norge i dag.

Kritisk diskursanalyse som metode

I denne artikkelen vil jeg kombinere elementer fra flere diskursanalytiske per-spektiver. Først og fremst benytter jeg Faircloughs (1995) forståelse av begrepet og hans teoretiske rammeverk innenfor kritisk diskursanalyse, men også Laclau

og Mouffes (1985) begreper om elementer, momenter og nodalpunkt, diskursiv kamp og hegemoni vil være sentrale i analysen.

Sentralt hos Fairclough (1995) er at diskurs er en viktig form for sosial praksis, som både konstituerer den sosiale verden og konstitueres av andre sosiale praksiser. Diskurs og sosial praksis står i et dialektisk forhold til hverandre, de påvirker hverandre gjensidig (Fairclough, 1995). Den både reproducerer og forandrer viten, identiteter og sosiale relasjoner samtidig som den påvirkes av andre sosiale praksiser.

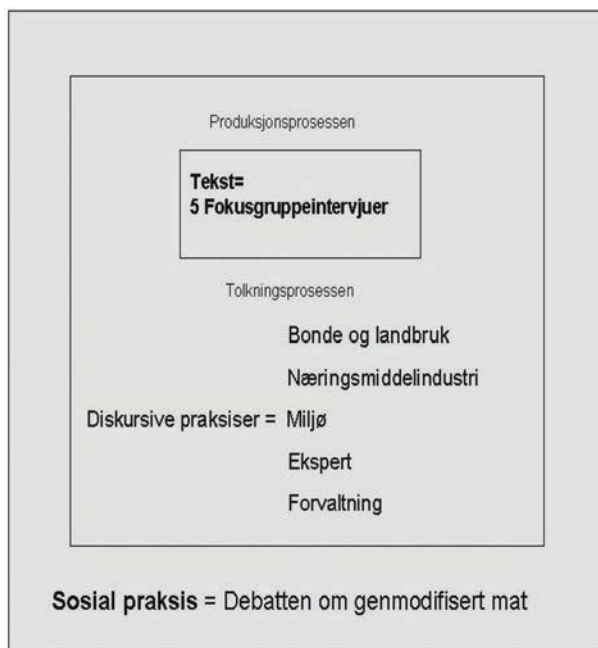
Fairclough (1995) poengterer at man i diskursanalyse skal fokusere både på den kommunikative handlingen, selve språkbruken og det han beskriver som diskursorden. Diskursorden er summen av de diskurstypene som brukes innenfor en sosial institusjon eller et sosialt område. Forholdet mellom disse dimensjonene er gjensidig avhengig. I min analyse rettes søkelyset mot den kommunikative handlingen i de fem fokusgruppeintervjuene mens diskursorden er den totale debatten om genmodifisert mat i Norge. Innenfor diskursordenen finnes mange diskursive praksiser som for eksempel bonde- og landbruk, miljø, næringsmiddelindustri, ekspertise og forvaltningspraksis. Disse diskursive praksisene vil jeg komme tilbake til i selve analysen.

Fairclough (1995) deler den kommunikative begivenhet i tre dimensjoner som utgjør Faircloughs tredimensjonale analysemodell. De tre dimensjonene, eller nivåene om man vil, er tekst, diskursiv praksis og sosiokulturell praksis. Diskursanalysen består i å påvise og se sammenhengen mellom disse dimensjonene.

I analysen av dette rike tekstmaterialet er det hensiktsmessig å innføre Laclau og Mouffe (1985) sine begreper *elementer*, *momenter*, *nodalpunkt* og *sosiale antagonismer*. Diskursen er en dynamisk prosess som former vår forståelse av virkeligheten. Etter hvert som nye argumenter eller *elementer* dukker opp i diskursen, endres vår virkelighetsoppfatning. Eksempler på elementer i genmatdiskursen kan være nye produkter, forskningsresultater, endringer i internasjonale handelsavtaler eller nytt regelverk for import av genmodifiserte produkter. Et element får først betydning for diskursen når det artikuleres inn i diskursen på en meningsfull måte. Elementene blir da omtolket til momenter i diskursen.

Ifølge Laclau og Mouffe (1985) vil det i alle diskurser være en maktkamp mellom aktører som forsøker å dominere diskursen for å konstruere et meningsfylt sentrum, et såkalt nodalpunkt. Nodalpunktet skaper og opprettholder diskursens identitet ved å konstruere en knute av bestemte meninger. Dette knutepunktet knytter alle flytende momenter i diskursen sammen til en meningsfull helhet. Det blir med andre ord den ideologien som skaper en sammenhengende forståelse av momentene i diskursen. Risiko, økt matproduksjon og solidaritet er eksempler på slike nodalpunkt. Vi skal se at det finnes flere

nodalpunkt innenfor hver av de diskursive praksisene i Faircloughs tredimensjonale analysemodell.

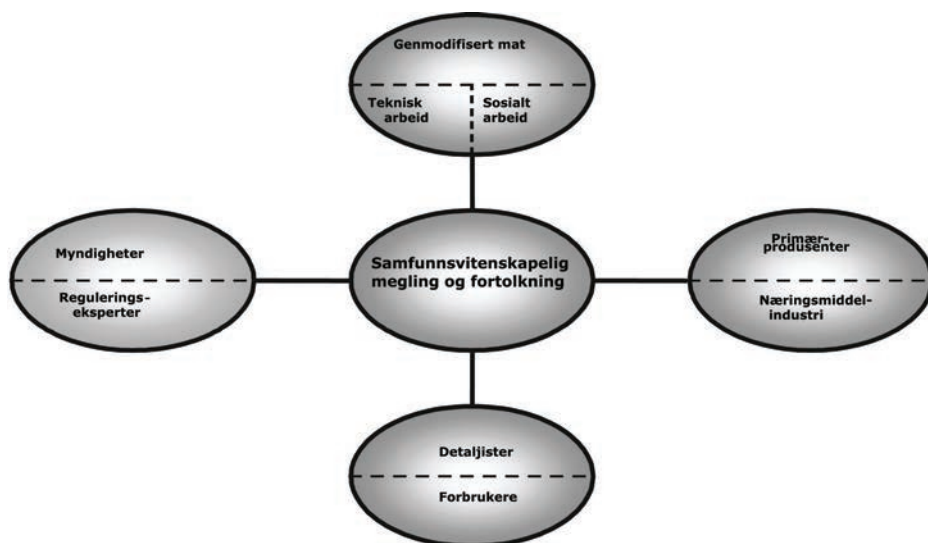

Figur 1: Faircloughs (1995: 59) tredimensjonale analysemodell satt inn i artikkelens kontekst

Slett ikke alle artikulasjoner medfører hegemoni i diskursen. Hegemonisk artikulasjon vil alltid innebære snev av tvang og undertrykkelse (Torfing, 1999). Den vil inneholde fornektelse av alternative meninger og fornektelse av personer som identifiserer seg med motstanderens meninger. Antagonisme er diskursteoriens begrep for konflikt og er konstruert for å klargjøre hvordan interessekonflikter i diskurser konstrueres (Laclau og Mouffe, 1985). Den offentlige samtalen om genmodifisert mat blir lett polarisert, der ulike fakta, hensikter og mulige konsekvenser stilles opp mot hverandre på en slik måte at det ikke fremmer dialog og kompromiss. Interessegruppers fremstilling av andres ideer og argumenter blir ofte lite nyansert, siden en ønsker å ekskludere motstanderens momenter i diskursen. Gjennom slike konstruksjoner av sosiale antagonismer reduseres ofte mangfoldet til forenklinger som *riktig-galt* eller *venn-fiende*. Vi skal se at dette tydelig kommer til uttrykk i det empiriske materialet.

Valg av empiri

I utformingen av fokusgruppene tok jeg utgangspunkt i modellen i figur 2, som viser flere sentrale aktører som kan tenkes å ha ulik agenda i den norske diskursen om genmodifisert mat.

Figur 2: Figuren viser en analysemodell for diskursen om genmodifisert mat i Norge i dag. Analysemodell hentet fra prosjektet «Public dialogue on genetic modified food, communication about a stigmatised technology» (2003)

Artikulasjon foregår innenfor og mellom de diskursive praksisene i modellen og i ulike samfunnslag hvor det til enhver tid finnes krefter og motkrefter som jobber parallelt. Jeg har valgt å danne fem homogene grupper med representanter fra (1) bondeorganisasjoner, (2) næringsmiddelindustri, (3) forskere og «eksperter», (4) miljøorganisasjoner og (5) departement og forvaltning. Disse gruppene berøres av problemstillinger knyttet til genmodifisert mat på ulike vis, og jeg vil forsøke å oversette de forskjellige «fortellingene om genmodifisert mat» som kommuniseres i gruppene til en bedre forståelse av temaet. Viktige spørsmål blir da: Hvilken diskurs, eller hvilke diskurser, trekker en konkret artikulasjon på, og hvilke diskurser reproducerer den? Er genmodifisert mat løsningen på verdens matvareproblem? Er det trygt å produsere eller spise slik mat? Er det etisk forsvarlig? Eller er dette teknologi utviklet kun med tanke på profitt? Vi er opptatt av hvordan aktører danner nettverk og posisjonerer seg,

gjennom en rekke forhandlinger, et spill om definisjoner, i det vi kan kalle en diskursiv kamp!

I utformingen av fokusgruppene var det et ønske at deltagerne skulle ha noen fellestrekk, men at de samtidig kunne skilles ut fra andre kjennetegn. Fokusgruppene besto av både kvinner og menn, og informantene hadde felles eller sammenlignbar bakgrunn innenfor en og samme gruppe. Videre var informantene til en viss grad «profesjonelle» aktører som har deltatt i den offentlige debatten på ulike vis. De vet hva genmodifisert mat er, og har god kjennskap til problemstillinger tilknyttet GMO (genmodifiserte organismer) gjennom sitt arbeid. Gruppene representerer på mange måter ulike fellesskap som arbeider på forskjellige måter med fenomenet genmodifisert mat. På denne måten kunne jeg få tak i flere ulike diskursive praksiser i genmatdiskursen og vise hvordan disse gruppene kommuniserer om og beskriver virkeligheten med tanke på genmodifisert mat. Det har i presentasjonen av data vært viktig å beskytte informantenes anonymitet, av hensyn til deres arbeid.

Den norske diskursen om genmodifisert mat

En diskurs er situasjonsavhengig, ofte uklar og motsetningsfylt. Den kan ikke sees på som et lukket system og vil alltid stå i relasjon til andre diskurser og inngå i mange relasjonelle sammenhenger. Diskursen om genmodifisert mat er altså ikke statisk, men endres kontinuerlig ved at nye elementer artikuleres inn. Den påvirkes blant annet av den politiske dagsordenen, internasjonale handelsavtaler, utvikling av ny teknologi, etiske problemstillinger, medias dagsordensetting, forbrukeroppfatninger om mat, helse, risiko, tillit og mistillit. Dette er forhold som har betydning for en helhetlig forståelse og opplevelse av diskursen om genmodifisert mat i Norge i dag.

Min konkrete inngang til analysen vil være å identifisere *noen* av diskursens nodalpunkter slik de utspiller seg i fokusgruppeintervjuene. Hvilke tegn har en privilegert status, og hvordan blir disse tegnene definert i forhold til diskursens andre tegn? Hvilke kamper om betydningsdannelse utspiller seg? Jeg vil i det videre beskrive den kommunikative begivenheten i hver av fokusgruppene og synliggjøre hvilke momenter og nodalpunkt som kommer til uttrykk, og hvordan disse argumenteres for. Denne beskrivelsen vil også eksplisitt påvise diskursens antagonismer som vil belyse utfordringer for veien videre i den norske genmatdiskursen.

Den diskursive praksis i forvaltning og departement

Restriktiv GMO-politikk

Artikulasjon omkring restriktiv GMO-politikk utpeker seg som et nodalpunkt i den forvaltnings- og departementsstyrte praksisen. Det er en felles oppfatning i gruppen at norske myndigheter fører, og ønsker å føre, en restriktiv GMO-politikk. Likevel problematiseres bruken av ordene *restriktiv politikk* i gruppen. Hva er restriktiv? Hvor restriktiv skal man være? Restriktiv i forhold til hva og hvem? Gruppen uttrykker behov for å definere hva restriktiv GMO-politikk innebærer.

Flere elementer artikuleres omkring restriktiv GMO-politikk. Usikkerhet om langsiktige miljøkonsekvenser og global fordelingspolitikk fremstår i tillegg til forbrukerperspektivet som viktige momenter for den restriktive politikken. Det er likevel forbrukerperspektivet som vies mest oppmerksomhet, noe som gir betydelige føringer for politikken. Det blir sagt at norske forbrukere skal ha valgmuligheter også i fremtiden, og at den norske GMO-politikken i stor grad handler om å finne bærekraftige alternativer til genmodifisering samtidig som det må finnes løsninger for merking og fremtidige sameksistensproblemer.

Mangelfull kunnskap om genmodifisert mat hos forbrukerne er et gjentakende argument i gruppediskusjonen. Det stilles spørsmål om den forbrukerretta politikken er hensiktsmessig så lenge man ikke vet hvor forbrukerne står. Hvilke ønsker har norske forbrukere for norsk GMO-politikk? Hva er viktig for nordmenn når det gjelder nasjonal og global matproduksjon? Gruppen understreker at det ikke er totalforbud mot GMO i Norge, og det uttrykkes frustrasjon over at det kan synes som om forbrukere og media ikke har fått med seg dette.

Det oppleves som en intern utfordring å føre en ensartet restriktiv GMO-politikk når fire ulike departementer med ulik motivasjon og formål arbeider parallelt med problemstillingene.

I en koalisjonsregjering er det klart at det er muligheter for ulike syn. Forskjellige verdisett og beveggrunner spiller inn. Vi skal være åpne og si det. [...] Virkelighetsforståelsen er forskjellig og handlingsrommene oppleves forskjellige (forvaltning og departement).

Under fokusgruppeintervjuet oppfatter jeg også tilløp til konflikt og gnisninger i kommunikasjonen mellom representanter fra departement og forvaltningsapparat. I kommunikasjonen antydes det at forståelsen av genmodifisering er avhengig av om man representerer et departement eller et forvaltningsorgan.

Politikk og forskning

Et annet nodalpunkt i den forvaltnings- og departementsstyrte praksisen omhandler deres forhold til forskning og enkelte forskningsmiljøer. Et moment som artikuleres er betydningen av at norske forskere har ulike interesser og dermed også ulike syn i debatten om genmodifisering.

Det er til dels ulike syn blant forskerne. Det er nyttig å få fram. Men det gjør ikke situasjonen enklere for oss som myndigheter. Og heller ikke det faktum at forskere som har kommet med kritiske dokumenter om mulige skadevirkninger virkelig blir slått hardt ned på. Da merker man at det er store økonomiske interesser i dette med GMO (forvaltning og departement).

Fordeling av forskningsmidler fremstår også som et moment i denne diskursive praksisen. Det blir hevdet at norske forskningsmiljø opplever at regjeringens restriktive GMO-politikk synliggjøres gjennom økt finansiering av forskning som underbygger deres restriktive holdning. Det blir trukket frem et forskningsmiljø som hevdes å gi regjeringen «de resultatene de ønsker», og dermed kommer gunstig ut i fordelingen av forskningsmidler.

Det er en frustrasjon over at man føler at de miljøene som har en restriktiv holdning til GMO, i tråd med norsk lovgivning, blir tildelt forskningsmidler som de som ønsker å forske på andre sider av GMO ikke får (forvaltning og departement).

Det blir hevdet at dette miljøet har fått forskningsmidler under bordet direkte fra departementer. Denne forfordelingen av forskningsmidler hevdes å medføre frustrasjon i deler av forskningsmiljøet, og den oppleves diskriminerende.

Den kunnskapen vi har og i stor grad baserer våre avgjørelser på, kommer fra industrien som har forsket frem organismene. Vi trengte mer balansert kunnskap. Det var bakgrunnen for at dette miljøet fikk midler, man ville rett og slett ha mer kunnskap som ikke var forsket frem av de som hadde forsket frem produktene (forvaltning og departement).

Videre holdes kompetansebehov frem som viktig for forskningsfinansieringen. Det blir hevdet at det finnes for lite uavhengig GMO-kompetanse i Norge, og det uttrykkes bekymring for hvilke konsekvenser dette kan få på sikt.

Vi trenger kompetanse hvis vi skal foreta egne vurderinger i Norge. Vi har ikke forskningsmiljøer som kan gjøre dette. Man må jo ha folk som har peiling på og som kan matche de multinasjonale selskapene og dokumentasjonen deres (forvaltning og departement).

Det spekuleres i at lav finansiering av norsk forskning på genmodifisering kan føre til utflugging av forskere ikke bare fra Norge, men også fra Europa. Kompetanse på bioteknologi kan på denne måten forsvinne gradvis, og det blir uttrykt at det kan bli vanskelig å foreta egne risikovurderinger av nye genmodifiserte produkter på markedet.

Den politiske agenda innen genmodifisering handler om mye mer enn risiko, men likevel er det ofte risikoargumentene som fremstår og benyttes i diskursen. Forvaltningsapparatet antyder en problematisk sammenblanding av fag og politikk i departementene og at det bør reflekteres omkring dette. Hva er reell risiko, og hva er det politisk korrekt å uttale? Elementer knyttet til merking av genmodifisert mat, til nord/sør-perspektivet og konkurranseperspektivet kommuniseres som eksempler der faglig kompetanse og politiske motiver lett kan sammenblandes.

Den diskursive praksis i bondeorganisasjonene

Fravær av debatt

Fravær av norsk offentlig debatt kan sies å være et nodalpunkt i den landbruksorienterte diskursive praksisen. Gruppen savner en aktiv offentlig dialog om genmodifisert mat. Tre forhold trekkes frem som vesentlige momenter: (1) Gruppen mener det er regjeringens bevisste politiske strategi å holde en lav profil i påvente av EUs politikk på feltet. (2) EU-kommisjonen anses å være «pro» GMO. (3) Regjeringsmakten kvier seg for å sette temaet på dagsordenen og håper lite støy vil gi større handlingsrom i et langsiktig perspektiv. Gruppen mener også dette kan føre til at forbrukerne gradvis vil venne seg til genmodifiserte produkter.

Jeg tror at fordi EU-kommisjonen er så pro, har det betydning for hva den norske regjering tør å si. [...] Jeg tror den norske regjering eller Stortinget er redd for, eller nesten forventer, at vi får det inn om få år. Hvis de hadde gått ut og sagt nei nå, så hadde det blitt vanskelig å si ok om ti år (bondeorganisasjoner).

Et annet moment er at debatten karakteriseres ved svært avansert språkbruk. Det uttales at debattantene utøver makt ved å føre et svært teknisk og vitenska-

pelig orientert språk, noe som ekskluderer offentligheten fra å delta. Debattens vitenskapelige ordskifte påvirker også mediers evne til å følge den opp. Journalister fremmedgjøres, samtidig som mangelfull kunnskap bidrar til mangelfull formidling til offentligheten. Bondeorganisasjonene uttaler videre at de føler forpliktelse til å informere borgerne i samfunnet om viktige konsekvenser av genmodifisering. De ønsker derfor å oversette terminologien slik at menigmann kan forstå debatten og viktigheten av å ta del i den.

Debatten er så teknisk og vitenskapelig orientert. Man kan diskutere om det er en styrt regi fra økonomiske interesser at debatten holdes på et så teknisk nivå at journalistene skyr litt unna (bondeorganisasjoner).

Det tredje momentet som forklarer fravær av debatt om genmodifisert mat, omhandler norsk politisk kultur. Det blir artikulert at norsk politisk kultur tilhører en slags kompromisstradisjon.

I land som Frankrike og Italia er det klare fronter, ja eller nei. Mens her i Norge så er det en viss belastning å ta noe som kan defineres som et ytterliggående standpunkt (bondeorganisasjoner).

Gruppen fremhever at genmodifisert mat handler om politiske valg. Det oppleves vanskelig å arbeide med en sak som for den norske opinionen og den norske offentligheten synes å være uinteressant.

Det jeg savner mest er noen oppegående motstandere. Det er ikke ett parti som går klart ut og sier at de vil kjempe for genmodifisering av mat og norsk landbruk. Hadde det vært det hadde vi hatt en konfrontasjon, akkurat som i rovdyrdebatten. Det ville blitt mer oppmerksomhet. Vi bokser inne i en myk dundyne, og det gir etter hver gang vi slår, men det skjer ikke noe (bondeorganisasjoner).

Samtidig kommuniserer gruppen at de opplever at det er lite villighet til å sette problemstillingene på den politiske dagsordenen. De forklarer fravær av offentlig debatt med mangel på synlige fiendebilder både politisk og organisasjonsmessig.

Miljø og klima

Miljø- og klimaspørsmål knyttet til genmodifisering er også et nodalpunkt i den bondediskursive praksisen. Et vesentlig moment er forståelsen av betydningen av rein matjord. Det er svært viktig for gruppen at norske bønder skal kunne fortsette å produsere rein mat uten risiko for genforurensning. Å dyrke genmo-

difiserte planter oppfatter gruppen som risikabelt både for miljø og helse. Usikkerhet omkring konsekvenser for artsmangfold, sameksistens og bruk av sprøytemidler er viktige argumenter.

Et annet moment er frustrasjon over manglende engasjement om genmodifisering fra norske miljøorganisasjoner. Gruppen sammenlikner oppmerksomheten rovdyrproblematikken har fått med den genmodifisering blir til del, og forstår ikke miljøorganisasjonenes lave interesse for moderne bioteknologi. De spør seg om miljøsidene ikke ser parallellene til rovdyrdebatten, som også handler om biologisk mangfold, ett av kjerneområdene til miljøsidene om man løfter det opp et nivå.

Samtidig utfordrer miljø- og klimaendringene fremtidig landbruksproduksjon verden over. Det artikuleres som problematisk at en stor del av forskning på planters egenskaper og effekter på miljøet skjer i multinasjonale selskaper med sterke eierinteresser. I de seinere åra har blant annet det multinasjonale frøselskapet Monsanto arbeidet med å utvikle planter tilpasset klimaendringene. Genmodifiserte planter hvor en kan sprøyte mindre har vært et fremhevet nytteargument fra industriens side. Gruppen uttaler at de tror Monsanto kan vinne miljøkampen om ikke det mobiliseres et engasjement mot genmodifisering.

Dette med mindre bruk av sprøytemidler er unektelig et godt argument så lenge ugraset ikke er resistent. Men det folk glemmer er at miljøspørsmål handler om mer enn sprøytemidler. Miljøspørsmålet omfatter blant annet dette med biologisk mangfold. Men det er ikke det «hotte» om dagen. Det «hotte» er klimagasser og den type ting.

Den dagen de har greid å lage en genmodifisert plante som er mer miljøvennlig enn tilsvarende ikke-genmodifisert plante, er det klart at de har stilt oss som er skeptiske i en vanskelig situasjon (bondeorganisasjoner).

Likevel argumenterer gruppen for at det er selve produksjonssystemet som er av betydning. Å ha miljøvennlige, bærekraftige produksjonssystemer i landbruket under forskjellige klima- og jordbruksforhold oppfattes ikke som en genetisk utfordring, men som en agronomisk og politisk utfordring. Spørsmål omkring patentering og rettigheter til kunnskap er i stor grad knyttet til et nord/sør-perspektiv og solidaritet med bønder i utviklingsland. Den markedsliberale politikken de siste 30 årene, med mindre statlig styring, hvor mer overlates til den enkeltes valg, holdes frem som uheldig.

Man velger ikke bare for seg selv, det har store konsekvenser for hele samfunnet. [...] Dette ble jo faktisk brukt som argument for å forklare hvorfor det er så vanskelig å få

GMO-fritt fôr. Så derfor – mange enkeltvalg gjør da at man kommer i en kollektiv tvangssituasjon (bondeorganisasjoner).

At man blir «mer forbruker enn borger» i et politisk styrt samfunn, kommenterer gruppen som problematisk. Forbrukere og bønder må gjøre valg de selv ikke ser konsekvensene av. Det argumenteres for at fagorganisasjonene må på banen, spesielt fra landbruket. Bondeorganisasjonene uttrykker ansvarsfølelse for ivaretagelse av rein jord og for nødvendigheten av god informasjon til forbrukere. De uttaler et ønske om å skape engasjement slik at menigmann skal få kunnskap til å handle både som borger og forbruker.

Den diskursive praksis i miljøorganisasjoner

Dialogen i fokusgruppen satt sammen fra miljøorganisasjoner viser at engasjement omkring genmodifisering ikke er et prioritert felt for de fem organisasjonene som er representert i gruppen. Den norske politikken beskrives som restriktiv og avventende, og dette blir lagt merke til internasjonalt. Genmodifisert mat oppfattes som mer aktuelt for våre naboland Danmark og Sverige, der det finnes kampanjer mot genmodifisering i regi av miljøorganisasjoner.

Fravær av debatt og engasjement

Også hos denne gruppen finner vi et nodalpunkt omkring mangelfull offentlig debatt om temaet. Fire momenter preger samtalen om dette. For det første kjennetegnes den offentlige kommunikasjonen av *hypotetiske problemstillinger*. Hypotetiske problemstillinger er mindre interessante for media og medfører dermed lite informasjon til forbrukere. Videre hevdes det at debatten bærer preg av få pro-argumenter, eller reelle muligheter og fordeler ved teknologien. Ingen kan for eksempel motsette seg et mål om å gi fattige mennesker mer mat. Argumentasjon om økonomisk rasjonalitet for bonden og landbruket er ikke fengende for folk flest.

De som snakker for GMO kunne ha brukt argumenter som at det er lønnsomt for bonden, tryggere avling, et eller annet sånt. Når GMO sprer seg, må det jo bety at en del landbrukselskaper finner at dette er bra å gjøre. Men argumentene om hvorfor de gjør det brukes aldri i debatten. Aldri her i Norge i hvert fall (miljøorganisasjoner).

Det andre momentet som forklarer den manglende offentlige debatten, er uengasjerte forbrukere. Miljøorganisasjonene beskriver norske forbrukere som

generelt passive og den offentlige meningsutvekslingen som lite interessant for folk flest.

Norske forbrukere er passive og sløve i tillegg. [...] Generelt synes jeg bevisstheten hos norske forbrukere er fryktelig lav. De stiller lite krav (miljøorganisasjoner).

Når problemstillingene er hypotetiske og nytteargumentene i stor grad er fjerne fra vår daglige virkelighet, engasjerer ikke temaet nordmenn flest. Gruppen forklarer nordmenns negative holdninger med mangel på synlige nytteverdier og at det er for stor usikkerhet om de langsiktige konsekvensene til å ta et annet standpunkt.

Et tredje moment er avmaktsfølelsen forbrukerne sitter med. Det argumenteres for at det rett og slett er vanskelig å være forbruker og at det er krevende å ta informerte valg. Hvordan skal man klare å ta stilling til alle mulige argumenter for og mot for eksempel ulike strømleverandører, mobiltelefonabonnement, økologisk mat eller produksjon av genmodifiserte planter? Det er få forbrukerorganisasjoner i Norge, og det uttales at man blir veldig alene i en rekke valgsituasjoner. Dette fører til avmaktsfølelse og at man overlater valget til myndighetene.

Det fjerde momentet som artikuleres, understreker nettopp norske forbrukeres sterke tillit til myndighetene. Nordmenn beskrives som litt naive med sterk tillit til at myndighetene ivaretar deres interesser og at de dermed ikke vil utsettes for unødige risiko. En slik grunnleggende tillit gjør derfor et folkelig engasjement omkring genmodifisering unødvendig, noe gruppen mener fravær av offentlig debatt synliggjør. Det blir kommunisert at myndighetene har ansvar for informasjon til folk flest om genmodifisert mat. I den forbindelse trekkes det frem eksempler som problematiserer Mattilsynets rolle. At Mattilsynet kommuniserer en positiv innstilling, oppfatter miljøorganisasjonene som mindre heldig.

Miljøorganisasjonene beskriver nordmenn som mer *autoritetstro* enn andre europeere. Jo nærmere uttalelser kommer fra staten eller de offisielle kanalene, jo bedre oppfattes det å være for norske forbrukere. Miljøorganisasjonene mener selv de har relativt stor autoritet i det miljøbevisste segmentet i befolkningen, men begrenset gjennomslagskraft hos folk flest.

Oppdrettsnæringen og fôrindustrien

Flere av miljøorganisasjonene jobber aktivt med havspørsmål og problemstillinger knyttet til fiskeri og havbruk. Et nodalpunkt blir derfor miljøspørsmål knyttet til oppdrettsnæringa. Dette er en næring i kraftig vekst, noe som gir utfordringer på førsiden. I denne sammenheng fremhever miljøorganisasjo-

nene genteknologiloven som gjennomtenkt ved at den tar høyde for bærekraft og samfunnsnytte i tillegg til miljø og helseaspekter. Ifølge gruppen omtaler industrien dette som særnorske bestemmelser som kan begrense mulighetene for å være konkurransedyktige.

Oppdrettsnæringen importerer store deler fôrråvarer (mais og soya), og import av genmodifisert fôr er derfor både viktig og relevant å diskutere for miljøbevegelsen. Det blir sagt at genmodifisert soya og mais er lett tilgjengelig på verdensmarkedet og økonomisk gunstig for industrien.

Det er ingen som etterspør GMO. Når vi ser at fôrindustrien er positiv til det, eller vurderer sin holdning, så er det ikke fordi de har lyst til å ha GMO, men akkurat nå virker det som det er litt dyrere å ikke skaffe GMO (miljøorganisasjoner).

Samtidig pekes det på et enormt press på verdens fiskeressurser, og jeg finner hegemoni i artikuleringen om at det er viktig å jobbe for å få en mer tilnærmet fisk-til-fisk-faktor i oppdrettsnæringen. Dette hevdes å være umulig om en ikke øker mengden plantefôr i fiskefôret. Samtidig argumenteres det for at laksekvaliteten senkes med økte mengder plantefôr i fiskefôret og at det av den grunn bør forskes mer på fôrsammensetninger. Det understrekes at oppdrettsnæringen består av store bedrifter med mye kapital, til forskjell fra landbrukssektoren. Alle de store fiskefôrbedriftene er norske, og på denne måten får den norske fôrindustrien mye makt. Forskning og utvikling av nye fôrsammensetninger er satsingsområder for denne industrien.

I de møtene jeg har hatt med oppdrettsnæringen om fôr har de vært ganske ærlige. De har vært veldig reelle på at dette er en industri i vekst som ønsker ytterligere vekst. Dette betyr selvfølgelig at man trenger økt tilgang på fôrressurser, råvarer. Det blir mer og mer vegetabiliske råvarer, og dermed også et stadig større press for industrien på å ta et valg også i Norge om de skal si ja til genmodifiserte råvarer, eller om de ikke skal gjøre det (miljøorganisasjoner).

I den miljødiskursive praksisen kommuniseres en forventning om at fiskeri- og havbruksnæring vil akseptere genmodifisert fôr før eller senere. Det er de økonomiske gevinstene av dette som vil være avgjørende for aksept av genmodifisert fôr i denne sektoren, mener gruppen.

Fremtidige miljø- og klimautfordringer

Ikke uventet artikuleres langsiktige miljø- og klimautfordringer som et nodalpunkt i den miljødiskursive praksisen. Genmodifiserte planter tilpasset endrede klimaforhold blir lansert som muligheter det kan bli vanskelig å si nei til. Det

uttrykkes bekymring for at dette kan endre fokuset på genmodifisering av planter, at man ikke ser den store sammenhengen.

Det er veldig farlig nå som klima plutselig har kommet så høyt opp på agendaen, så mange utspill som skal være CO₂-vinnende. Alt som reduserer CO₂ litt er liksom bra, uten at man ser det i et større perspektiv (miljøorganisasjoner).

Et moment her er at det ikke bare er forskere og bioteknologiindustrien som er på banen, men også velkjente klimadebattanter. Det blir uttrykt at det er vanskelig at moderne bioteknologi gir muligheter det faktisk kan være verdt å se nærmere på. Teknologien kan åpne for mindre bruk av sprøytemidler, mer tolerante planter overfor tørke og fuktighet og økt utnyttelse av jordressursene. Dette er argumenter som kan oppfattes som positive i miljøsammenheng. Det oppfattes som kompliserende at deres medlemsvorne ikke er fullstendige motstandere av GMO, men i noen tilfeller setter døren på gløtt for miljøgunstige muligheter teknologien kan gi.

Til dels prominente klimadebattanter har tatt det opp på en måte som «kanskje vi må se litt nærmere på dette». Sånn jeg ser det er det elementer som vurderes og sirkles rundt i breiere kretser enn bare hos industrien og forskere. Det kan jo bli et spenningsfelt innad i miljøorganisasjoner, at folk tenker sånn klimagassutslipp versus GMO (miljøorganisasjoner).

Et annet moment som trekkes frem er betydning av biologisk mangfold i et miljøetisk perspektiv. Plantegenetiske ressurser vil være avgjørende i fremtiden, og det betyr at utstrakt dyrking av genmodifiserte planter vil være negativt. Videre ser man en tendens til å benytte større landbruksareal til produksjon av biodrivstoff. Spesielt er USA opptatt av å bli mindre avhengig av oljeressurser. Å produsere biobrensel på bekostning av matproduksjon beskrives som problematisk og lite miljøvennlig.

Den diskursive praksis i næringsmiddelindustrien

Den diskursive praksisen i næringsmiddelindustrien kjennetegnes ved frustrasjon over manglende næringspolitisk fokus. Fravær av offentlig debatt knyttes til at det er Bioteknologinemnda som setter dagsorden gjennom sine mer eller mindre regelmessige åpne møter.

Mangelfull dialog mellom politiske myndigheter og industri

Fravær av dialog mellom myndigheter og industrien er et nodalpunkt også her. Myndighetene beskrives som passive, avventende og lite villige til dialog om

genmodifisering. Det kommuniseres et behov for økt dialog mellom myndigheter og bransjeorganisasjonene. Debatten om genmodifisering hevdes å bære preg av å handle mer om posisjoner enn faglig dokumentasjon der beslutningstakerne fastholder sine standpunkt fremfor å åpne for ny internasjonal kunnskap.

Jeg må si jeg blir litt frustrert over kommentarer landbruks- og matministeren er ute med i media. Jeg oppfatter dette som klar feighet og unnfallenhet. Han sier det han tror folk vil høre for å høste politisk gevinst. Hadde han vært kunnskapsbasert og tatt innover seg de utfordringene den næringa han er statsråd for står ovenfor, så tror jeg han hadde unnlatt å si slike ting (næringsmiddelindustri).

Næringsmiddelindustrien kommuniserer at det i stor grad handler om politisk markering fremfor en rimelig næringspolitikk. Førre-var-prinsippet kan trekkes langt, og det gjør myndighetene ifølge gruppen. Det poengteres at det er viktig å skille mellom risikovurderinger med hensyn til miljø og helse eller policyvalg. Tydelighet og forutsigbarhet fremstår som viktig i denne diskursive praksisen. Det blir poengtert at genmodifisering er svært politisert, både kommersielt og samfunnsutviklingsmessig. Gruppen stiller spørsmål ved hva samfunnsnytte er, og hvem som bør vurdere dette.

Vi som industri følger med internasjonalt, og det virker som om norske myndigheter har tatt en posisjon som ikke åpner for særlig diskusjon. Man fastholder standpunkter man har hatt i flere år i stedet for å åpne for ny internasjonal kunnskap (næringsmiddelindustri).

En konkret hendelse fra september 2006 fikk mye oppmerksomhet i næringsmiddelindustriens fokusgruppe. Da fikk Mattilsynet gjennom det felles meldesystemet (RASFF) melding fra Italia om at det var påvist genmodifisert ris av typen LL 601 i to parti importert fra USA til Italia. På grunn av feil i rutinene ved Rieber og Sønn ASA-Toro kom en rekke risprodukter ut på det norske markedet. Denne risen måtte straks tilbakekalles og destrueres. Mattilsynets håndtering blir beskrevet som en panikkreaksjon som bar preg av manglende kunnskaper og erfaringer på feltet.

Det som er interessant i denne sammenheng er jo at Norge og Europa i utgangspunktet hadde samme regelverk. Så brukte man det veldig ulikt. I Europa tok man en risikovurdering av innblandingen og sier «ok, den representerer ingen risiko». Men i Norge så sa man bare «njet», at grensen er null. Der fikk vi en typisk norsk forvaltning som ikke samstemmer med Europa (næringsmiddelindustri).

Regjeringen beskrives videre som lite virkelighetsorientert i disse politiske spørsmålene og lite villig til å imøtekomme dialog om temaet.

Vi føler at norske myndigheter og politikere viser manglende forståelse for hva hele GMO-problematikken innebærer. De praktiske utfordringene næringslivet møter på når de handler varer ute på verdensmarkedet, er problemstillinger det ikke reflekteres over blant politikere og i forvaltningen (næringsmiddelindustri).

Næringsmiddelindustrien fremmer et ønske om et forutsigbart rammeverk for håndtering av genmodifiserte organismer og de varer som blir influert av genmodifisering. Samtidig ytrer man et ønske om å drive næringsmiddelindustri på lik linje og med like forutsetninger som annen næringsmiddelindustri i Europa. Skal norsk industri være konkurransekraftig, må rammevilkårene være de samme som konkurrentenes, uttrykkes det.

Vanskelig dialog med forvaltningsmyndighetene

Et annet nodalpunkt er vanskelig dialog med Mattilsynet. Momenter her er uklare regelverkstolkninger og ulik behandling av Mattilsynet. Deres frustrasjon bunner i at Mattilsynet ikke er tydelig på hvilke dokumentasjonskrav som gjeldende regelverk genererer. Dokumentasjonskrav håndteres ulikt, og det blir hevdet at kravene er kompliserte å etterleve så lenge man internt i Mattilsynet ikke er enig om hva som kreves.

To av våre virksomheter har blitt dømt vidt forskjellig etter å ha fremlagt nøyaktig identisk dokumentasjon på innkjøp av råvarer. [...] Industrien har konkurranseulempen allerede, og hvis vi i tillegg skal ha et Mattilsyn som opererer strengere [enn] alle andre regelverk i resten av verden, så overlever vi ikke (næringsmiddelindustri).

Det blir poengtert at Mattilsynet har flere ansvarsområder enn bare redelighet og trygg mat. Det bør fokuseres mer på verdiskaping enn «firkantet» fortolkning av regelverket, hevder gruppen.

Vedlikehold av nordmenns skepsis og mangelfullt fokus på nytte

Det er en felles oppfatning i denne gruppen at norske forbrukere har en grunnleggende skepsis til genmodifisert mat. Det hevdes at myndighetene bevisst eller ubevisst er med på å opprettholde motstanden. Et moment som forklarer tendensen er manglende fokus på synlige nytteverdier, og at det i offentlige sammenhenger i hovedsak snakkes om de negative sidene ved genmodifisering.

Jeg tror ikke diskusjonene kommer i noen vesentlig ny fase før forbrukerne får reelle valgmuligheter, der de kan velge mellom genmodifiserte produkter som har en åpenbar fordel, enten i form av kvalitet, holdbarhet eller andre ting forbrukeren ser og kan ta tydelig stilling til, og kan så vurdere det opp mot et tilsvarende produkt som ikke er genmodifisert som kanskje har en annen pris og kvalitet (næringsmiddelindustri).

Det hevdes å være relevant forbrukerinformasjon at amerikanske forbrukere har vært eksponert for genmodifiserte produkter over lang tid uten at dette er rapportert som uheldig, eller har konsekvenser for menneskelig helse eller miljø. Dette kommer i liten grad frem i den norske debatten.

Den diskursive praksis hos forskere og eksperter

Gruppen av forskere og eksperter har både samfunnsvitenskapelig og naturvitenskapelig bakgrunn. Alle informantene har lang erfaring i arbeid med problemstillinger knyttet til genmodifisert mat, men har ulike utgangspunkt. Samtalen bærer preg av mye frustrasjon og er mindre preget av hegemoni enn de foregående praksisene.

Fravær av debatt, frustrasjon over myndigheter

Også i denne diskursive praksisen finner vi et nodalpunkt i fravær av offentlig debatt. Flere element artikuleres, og ett element tar opp debattens form. Det som er av offentlig debatt, oppfattes av deler av gruppen som bakstreversk og gammeldags.

Det virker på meg som om tiden har stått stille de siste ti årene. De brukte akkurat de samme argumentene som de brukte for ti år siden, at de vet for lite og at de ikke har kunnskap, vi må holde tilbake, og det er viktig å bruke føre-var-prinsippet. De ignorerer all den kunnskapen som har kommet de siste ti årene (forskere og eksperter).

Deler av gruppen uttrykker frustrasjon over at myndighetene mener de ikke har tilstrekkelig informasjon og kunnskap om ulike genmodifiseringer og at slik dokumentasjon ikke tas på alvor. Det poengteres at de viktigste vitenskapelige problemstillingene omkring genmodifiserte planter er de samme som har vært for foredlede planter, nemlig utkrysning av resistentgener. Dette er argumentasjon myndighetene ikke tar innover seg, hevdes det. Myndighetene har manglende evne og vilje til å se forskningsresultater, og det blir uttalt at Landbruks- og matdepartementet til tider tolker forskningsresultater annerledes enn forskere som har gjennomført studier.

Hver gang folk litt lenger ned i forvaltningssystemet forsøker å argumentere vitenskapelig, så har det vært sterke politiske føringar ovenfra som har bestemt tingene. Man får hele tiden en sånn brems ovenfra, at her må det stanses (forskere og eksperter).

Samtidig blir det påpekt at et vesentlig moment i forskning nettopp er at etter hvert som den vitenskapelige fronten går fremover, stilles kontinuerlig nye spørsmål som også skal besvares. Det er hegemoni om argumentet som sier at genmodifisering handler om store samfunnsspørsmål og av den grunn er svært utfordrende for både forskning, forvaltning og myndigheter. Dette leder oss til hovedfokuset i den forsknings- og ekspertstyrte diskursive praksis, nemlig diskusjon om risiko, usikkerhet og nytte.

Risiko, usikkerhet og nytte

Kommunikasjonen i denne praksisen handler i stor grad om risiko, usikkerhet og vurdering av nytte, og ulike definisjoner og forståelser av dette.

Det som er spesielt for GMO er at du har fått et slikt forvaltningsregime i mange land. Det er store interesser i å opprettholde dette fokuset (forskere og eksperter).

Kompleksiteten i problemstillingene blir tydelige i samtalen. Det blir uttalt at mye av folks motstand mot genmodifisert mat er basert på sosiale og ideologiske faktorer, ikke selve risikoen de genmodifiserte produktene har for menneskelig helse eller miljø. Likevel benyttes risikoargumentasjon i begrunnelsene for motstanden. Dette blir falsk argumentasjon, hevdes det i deler av gruppen. Diskusjonen handler altså ikke om de egentlige utfordringene og egenskapene til selve planten, men om selve samfunnsutviklingen. Dette blir sjelden kommunisert i en åpen debatt.

Det blir hevdet at forbrukerne tar stilling til tre parametere i sin vurdering av genmodifisering: nytte, risiko og etikk. Disse henger sammen på den måten at (samfunnsmessig) nytte er forutsetning for aksept. Hvis det er nyttig og samtidig moralsk akseptabelt, så godtar man faktisk en viss risiko, poengteres det.

Det er nok riktig at man ofte snakker om risiko i stedet for nytte. Det gjør man jo til dels for at det er kommet i loven. Det er derfor makten bruker risiko i sin argumentasjon og ikke nytte og etikk (forskere og eksperter).

Likevel blir det understreket at risikobegrepet er mangfoldig og at ulike grupper gir begrepet ulikt innhold. Dette oppleves som utfordrende og gjør kommunikasjon om genmodifisering vanskelig.

Når Vitenskapskomiteen eller forskere diskuterer risiko, er det med vitenskapelige briller. Men vi kan ikke forbeholde oss retten til bruke risikobegrepet bare på våre premisser. Fordi opplevd risiko er også veldig viktig. Der går nytte- og kostbegrepene inn.

Det er hele tiden snakk om risiko, og da er det snakk om dokumentasjon, kunnskaps-hull og usikkerhetsmomenter. Det er interessant å se på hvordan en ser på kunnskapshull og usikkerhet på forskjellige områder. Det er ikke den vitenskapelige begrunnelsen først og fremst, men de ideologiske og etiske motstandene som slår igjennom som helt legitime argumenter (forskere og eksperter).

Det blir artikulert et behov for bevisstgjøring i bruk av risikobegrepet slik at beslutningstakere vet hva som er en vitenskapelig vurdert risiko og hva som er annen type risiko. I denne forbindelse kommuniseres det som problematisk at vurderinger Vitenskapskomiteen for mattrygghet gjør ikke tas til etterretning av myndighetene, men stadig overprøves. Ord som *uredelighet* og *spill for galleriet* kommer opp i samtalen vedrørende dette.

Avsluttende refleksjoner

Genmodifisering er et eksempel på menneskeskapt teknologi som kan gi en mer effektiv matproduksjon, men som samtidig medfører både usikkerhet og risiko. Det har vært et mål å synliggjøre kompleksiteten i den norske diskursen om genmodifisert mat i denne artikkelen. Vi har sett en diskurs som består av mange lag og nivåer: selve teknologien, kunnskap som gjør det mulig å modifisere celler og planter, vitenskapelig usikkerhet, hvordan teknologien kan påvirke menneskelig helse og miljø på lang sikt. Hvorfor skal vi ta i bruk denne teknologien når vi ikke vet konsekvensene av den? Hvem forvalter kunnskapen? Hvilke land tar kunnskapen i bruk, og hvilke profitterer på den? Hvordan påvirker kunnskap om genmodifisering norsk og internasjonal politikk, internasjonal handel, næringsmiddelindustri, oppdrettsnæring og landbruksproduksjon? Hvordan passer teknologien inn i ulike kulturelle kontekster og bønders ulike situasjoner? Det er uendelig mange problemstillinger som skal vurderes, analyseres og debatteres, og disse endres kontinuerlig og påvirkes av samfunnet de er en del av. Etter hvert som forskningsfronten går fremover, stilles kontinuerlig nye spørsmål.

Med en diskursanalytisk tilnærming har jeg beskrevet og synliggjort flere nodalpunkt i den norske diskursen. Jeg har vist at fravær av debatt, restriktiv politikk, politikk og forskning, miljø og klimautfordringer, vedlikehold av forbrukerskepsis og mangelfull dialog mellom næring, forvaltning og politiske

myndigheter alle er sentrale områder i diskursen. Jeg har også vist at de diskursive praksisene: forvaltning, landbruk, miljø, næringsmiddelindustri og eksperitise/forskning har ulike tilnærminger til problemstillingene. I bondeorganisasjonene er man opptatt av rein matjord, av solidaritet med fattige bønder, frøselskapenes utøvelse av makt og hvordan deres organisasjoner på best mulig måte kan informere forbrukerne om disse sidene ved genmodifisert mat. Næringsmiddelindustrien på sin side er mer opptatt av å sikre like produksjonsvilkår og rammebetingelser for norsk næringsmiddelindustri. Næringspolitisk argumentasjon er sentralt, og det er en tydelig oppfatning at myndighetene ikke ser dagens virkelighet, at de er naive og uten blikk for næringsmiddelindustriens utfordringer på kostnadssiden. De argumenterer for at genmodifisering er kommet for å bli, og at det må legges til rette for et regelverk det er mulig å etterleve. Miljøorganisasjonene på sin side innrømmer at genmodifisering ikke er et prioritert område i Norge per i dag, og at deres engasjement er knyttet til fiskeri- og havbruksnærings utfordringer i forbindelse med genmodifisering. Artikulasjonen i denne gruppen uttrykker en forventning om at genmodifiserte produkter, spesielt på førsiden, før eller siden vil komme.

Forvaltningsgruppen har i stor grad et forbrukerperspektiv i sin kommunikasjon. Det er hensynet til forbrukerens fremtidige valgmuligheter som hevdes å stå i sentrum for politikken, og det er svært lite kommunikasjon om næringsmiddelindustriens og fiskeri- og havbruksnærings rammebetingelser. Det vektlegges også at internasjonale føringer, spesielt fra EU, er realiteter som påvirker handlingsrommet til norsk politikk. Likevel ønsker man å holde fast ved en restriktiv linje og er lite villig til å endre på denne.

I gruppen med forskere og eksperter var det tydelige interessen motsetninger internt. Diskusjonen og samtalen må beskrives som tidvis svært konfliktfylt. Konfliktene handlet i stor grad om forståelsen av begreper som risiko, usikkerhet og nytte, om fordeling av forskningsmidler og en påstått forutbestemt restriktiv politikk vedrørende moderne bioteknologi. De springer ut fra spenningen mellom individets rettigheter og forskningens eller samfunnets interesser. Det var tydelig ulike virkelighetsoppfatninger internt i gruppen der informanten bakgrunn og arbeidsfelt synes å ha vesentlig betydning for hvilke problemstillinger som artikuleres.

Analysen viser likevel at det finnes hegemoni om noen nodalpunkter i den norske diskursen. Dette er knuter av ideer og oppfatninger som gir felles mening i diskursordenen. Det er enighet om fraværet av offentlig debatt omkring genmodifisert mat i Norge, men ulike oppfatninger om grunnen til dette. Eksempelvis ser vi at bondeorganisasjonene mener de politiske myndighetene ikke ønsker offentlig debatt og at deres utstrakte vitenskapelige ordbruk oppfattes som et maktvirkemiddel for å holde debatten nede. Deres påstand er

at det er lite villighet til å sette temaet på den politiske dagsordenen og at lite debatt gir større politisk handlingsrom. Miljøorganisasjonene og forvaltnings- og departementgruppen hevder på sin side at uengasjerte forbrukere kan forklare fravær av debatt.

Fra å være en «het potet» i norske medier, er det nå stille og lite «støy» om genmodifisert mat (Magnus, 2010). I det offentlige rom kan det synes som diskursen er avklart, noe den på langt nær er når vi ser på de ulike diskursive praksisene. Debatten er på mange måter formalisert og institusjonalisert; den fremstår i ordnede former utad. Bioteknologinemnda er et frittstående og rådgivende organ oppnevnt av regjeringen. Bioteknologinemnda skal bidra med informasjon til publikum og forvaltningen, og fremme debatt omkring de etiske og samfunnsmessige konsekvensene ved bruk av moderne bioteknologi. Det er en felles oppfatning i de fem gruppene at det er Bioteknologinemnda som styrer den norske debatten. Gruppene viser verken misnøye eller tilfredshet med dette. Når debatten har blitt institusjonalisert, har den etter hvert avtatt i det offentlige rom. Likevel viser fokusgruppene engasjement at diskusjonene er de samme som tidligere, de fremføres bare på andre mindre arenaer, ute av offentlighetens lys.

Det er også enighet om opplevelsen av manglende arenaer for dialog. Artikkelen viser at de ulike gruppene ytrer ønske om mer dialog og offentlig debatt som kan gi økt forståelse for deres holdning til og argumentasjon om genmodifisert mat. Det er ulike begrunnelser for et slikt ønske, noe som kan eksemplifiseres gjennom næringsmiddelindustriens og bondeorganisasjonenes beskrivelser av motiver for økt dialog. Mens bondeorganisasjonene ønsker at dialog kan føre til opplyste forbrukere, tydeligere politikere og økt forståelse for de ideologiske sidene ved debatten, ønsker næringsmiddelindustrien dialog om økt forståelse for deres næringspolitiske utfordringer som den restriktive og avventende norske politikken medfører.

Vi ser i beskrivelsen av de diskursive praksisene at ulike interessegrupper snakker forbi hverandre og at det er vanskelig å få forståelse for argumentasjonen hos andre grupperinger. Det utspiller seg en kamp om å definere hva som er riktigst, mest lønnsomt eller rett og slett akseptabelt. Ulik bakgrunn og ståsted gir ulike forståelser av virkeligheten og dermed også forskjellige holdninger til genmodifisering. Felles for dem alle er altså at de mener det finnes få arenaer for dialog. Beskrivelsene viser videre at genmodifisert mat er et svært politisert tema. Det handler om nasjonalt og internasjonalt regelverk som videre påvirkes av omfattende handelsavtaler. Den norske regjering har forpliktelser overfor EU gjennom EØS-avtalen, noe som medfører konflikter internt i regjeringen. Hvilke handlingsrom har egentlig norske myndigheter? Det stilles spørsmål ved departementenes taushet og avventende politikk. Hvorfor er de

så vage i uttalelsene? Er det en bevisst strategi å tie? Den avventende politikken skaper frustrasjon hos både bondeorganisasjonene, forskerne og hos næringsmiddelindustrien.

Hvordan oppfattes genmodifisert mat? Forvaltningens virkelighetsforståelse er tydelig annerledes enn matprodusentenes. Miljøorganisasjonenes praksis fortoner seg forskjellig fra bøndernes. Motsetningene springer ofte ut fra spenningen mellom individets rettigheter og forskningen, industriens eller samfunnets interesser. Artikkelen viser at de ulike gruppenes beskrivelse av virkeligheten på noen områder er like, men svært ulike på andre. Interessekonflikter, frustrasjon og manglende empati er beskrivelser som blir stående som sentrale element i den norske diskursen. Det er en kamp med motpoler som snakker forbi hverandre, med ønske om å definere virkeligheten og å ha makt til å styre diskursen i egen retning.

Tidligere forskning viser at forbrukere og eksperter gjør ulike vurderinger av risiko knyttet til genmodifisert mat (Storstad, 2000; Meyer og Sandøe, 2001). Ifølge Meyer og Sandøe (2001) kan man i bioteknologiske fagmiljøer finne en snever risikooppfatning og bred nytteoppfatning, mens det er omvendt i befolkningen. Eksperter fokuserer ofte på kvantitative elementer ved risiko, mens lekfolk har bredere, mer kvalitative og komplekse oppfatninger. Dette er i tråd med Luptons (1999) skille mellom realistiske og sosialkonstruktivistiske perspektiver på risiko. Det er altså et skille i det som betegnes som subjektiv eller «opplevd» risiko og objektiv eller «sann» risiko, som ekspertene regnes som forvaltere av.

Haukenes (2008) viser i sin analyse av offentlige dokumenter om genmodifisert mat at forbrukernes «opplevde risiko» synes å ha fått mindre betydning i de nyere dokumentene. Dette er interessant. Jeg mener beskrivelsene av de diskursive praksisene viser at ulike oppfatninger av risiko handler om mer enn et skille mellom eksperters og forbrukeres forhold til risiko. Det finnes argumentasjon om «opplevd risiko» i alle de fem praksisene jeg har beskrevet. Nyere forskning på risikooppfatninger viser imidlertid et videre syn på risiko, og betrakter risikooppfatninger som noe som påvirkes av flere faktorer i menneskenes liv (Hansen m.fl., 2003). Dette blir relevant i den norske diskursen om genmodifisert mat. De diskursive praksisene benytter forskjellige former for risikoargumentasjon om genmodifisert mat fordi deres virkelighetsforståelse om genmodifisert mat ikke er i overensstemmelse. Samtidig ser vi at betydningen av genmodifisert mat vil få ulike fremtidige konsekvenser for praksisene.

I forsknings- og ekspertpraksisen poengteres det at vitenskapelig begrunnet helse- og miljørisiko er et annet argument enn risiko for konsentrasjon av makt i multinasjonale frøelskaper, risiko for økonomisk skjevhet i et nord/sør-perspektiv, eller andre ideologiske syn på samfunnsutviklingen generelt. Infor-

mantene opplever det problematisk at risikobegrepet benyttes i en slik vid forståelse, altså uten vitenskapelig forankring. Flere mener argumentasjonen må holdes adskilt, og det synes å være behov for tydeligere kommunikasjon omkring dette. I tillegg til vurdering av risiko for helse og miljø, krever den norske genteknologiloven vurdering av bærekraft og samfunnsnytte ved godkjenning av genmodifiserte organismer. Dette er altså helt legitime argumenter i debatten, men det poengteres at det er viktig å være tydelig på hvilke argumenter som benyttes når man uttaler seg om genmodifisering. Konsekvent argumentasjon av standpunkt kan bidra til en mer åpen debatt hvor debattantenes agenda blir tydeligere.

Med bakgrunn i analysen mener jeg det kan være riktig å hevde at genmodifisering er en stigmatisert teknologi i Norge. Ulik forståelse av risikobegrepet medfører altså konflikt og kamp i den norske diskursen om genmodifisert mat. Den diskursive praksis i både forvaltning og departement, samt i forsker- og ekspertgruppen, synliggjør et behov for definering av begrepet samt en avklaring av hvilke forhold som styrer oppfatningene av risiko, usikkerhet og nytte. Slik diskursordenen fortøner seg i dag virker ikke dette gjennomførbart. Artikkelen viser at Bioteknologinemnda oppfatt som leder av den offentlige debatten i dag. Deres oppgave som rådgivende organ i den politiske beslutningsprosessen vanskeliggjør rollen som agendasetter og arena for dialog. Aktualiteten til spørsmål omkring genmodifisering vil vedvare og øke i takt med økte matvarepriser og globale miljø- og klimautfordringer. For å møte disse utfordringene mener jeg at det i Norge er behov for et alternativt dialogforum for problemstillinger knyttet til genmodifisert mat, der ulike diskursive praksiser kan utvikle en felles diskurs, ikke bare språklig sett, men også verdi- og næringsmessig. Det vil være hensiktsmessig å basere et slikt dialogforum på modeller og erfaringer fra europeiske land som praktiserer dette i varierende grad (se for eksempel Galloux m.fl., 2002).

Referanser

- Bauer, M. W. (2005) 'Public Perceptions and Mass Media in the Biotechnology Controversy', *International Journal of Public Opinion Research*, 17: 5–22.
- Beck, U. (1992) *Risk Society: Towards a New Modernity*. London: Sage.
- Douglas, M. og Wildavsky, A. (1982) *Risk and Culture: An Essay on the Selection of Technical and Environmental Dangers*. Berkeley: University of California Press.
- Fairclough, N. (1995) *Media Discourse*. England: Arnold.
- Foucault, M. (1991) 'Governmentality', i Burchell, G., Gordon, C. og Miller, P. (red.) *The Foucault Effect. Studies in Governmentality* (s. 87–104). Chicago: The University of Chicago Press.
- Frewer, L., Lassen, J., Kettlitz, B., Scholderer, J., Beekman, V. og Berdal, K. G. (2004) 'Societal Aspects of

- Genetically Modified Foods', *Food and Chemical Toxicology*, 42: 1181–1193.
- Galloux, J. C., Mortensen, A. T., Cheveigné, S., Allansdottrir, A., Chatjouli, A. og Sakrellaris G. (2002) 'The Institutions of Bioethics', i Bauer, M. W. og Gaskell, G. (red.) *Biotechnology: The Making of a Global Controversy* (s. 129–148). London: Cambridge University Press.
- Gaskell, G. og Bauer, M. (2002) 'Researching the Public Sphere of Biotechnology', i Bauer, M. W. og Gaskell, G. (red.) *Biotechnology: The Making of a Global Controversy* (s. 1–20). London: Cambridge University Press.
- Giddens, A. (1991) *Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge: Polity Press.
- Giddens, A. (1997) *Modernitetens konsekvenser*. Oslo: Pax forlag.
- Gillund, F. og Myhr, A. I. (2007) 'Vitenskapelig usikkerhet – etiske utfordringer for forskning og forvaltning', *Etikk i praksis*, 1: 97–120.
- Goffman, E. (1963) *Stigma. Notes on the Management of Spoiled Identity*. Harmondsworth: Penguin Books.
- Gregory, R., Flynn, J. og Slovic, P. (2001) 'Technological Stigma', i Flynn, J., Slovic, P. og Kunreuther, H. (red.) *Risk, Media and Stigma. Understanding Public Challenges to Modern Science and Technology*. London: Earthscan Publications.
- Gutting, J. M., Olofsson, A., Fjærstad, B., Kohring, M., Goerke, A., Bauer, M. W. og Rusanen, T. (2002) 'Media Coverage 1973–1996: Trends and dynamics', i Bauer, M. W. og Gaskell, G. (red.) *Biotechnology: The Making of a Global Controversy* (s. 95–128). London: Cambridge University Press.
- Hansen, J., Holm, L., Frewer, L., Robinson, P. og Sandøe, P. (2003) 'Research Review. Beyond the Knowledge Deficit: Recent Research into Lay and Expert Attitudes to Food Risks', *Appetite*, 41: 111–121.
- Haukenes (2008) 'Genmodifisert mat og forståelse av risiko. En analyse av norske offentlige dokumenter om moderne bioteknologi i matvareproduksjonen', *Etikk i praksis*, 2: 11–32.
- Heggem, R. (1999) *Genteknologien sitt janusansikt. Ei studie av folk sine holdninger til genteknologi*. Rapport 07/99. Trondheim: Senter for bygdeforskning.
- Hviid Nielsen, T. (2007) 'Flere ser mere positivt på bioteknologi', *Samfunnsspeilet*, 1: 8–12.
- Kvakkestad, V., Gillund, F., Kjølborg, K. A. og Vatn, A. (2007) 'Scientists' Perspectives on the Deliberate Release of GM Crops', *Environmental Values*, 16: 79–104.
- Laclau, E. og Mouffe, C. (1985) *Hegemony og Social Strategy. Toward a Radical Democratic Politics*. London: Verso.
- Lassen, J. og Jamison, J. (2006) 'Genetic Technologies Meet the Public', *Science, Technology & Human Values*, (31): 8–23.
- Lupton, D. (1999) *Risk*. London: Routledge.
- Magnus, T. (2010). 'Hvordan serveres genmodifisert mat til avisleseren?' *Norsk medietidsskrift*, 17: 235–259.
- Magnus, T., Almås, R. og Heggem, R. (2009) 'Spis ikke med mindre helsa eller miljøet blir bedre! Om utviklingen i norske forbrukeres holdninger til genmodifisert mat', *Etikk i praksis. Nordic Journal of Applied Ethics*, 3: 89–108.
- Magnus, T. og Almås, R. (2011) 'Holdninger til genteknologi i matproduksjonen: Prinsippfaste bønder og pragmatiske forbrukere', i Haugen, M. S. og Stræte, E. P. (red.) *Rurale brytninger* (s. 333–354). Trondheim: Tapir Akademisk Forlag.
- Meyer, G. (2006): 'Journalism and Science: How to Erode the Idea of Knowledge', *Journal of Agricultural and Environmental Ethics*, 19: 239–252.
- Meyer, G. og Sandøe, P. (2001) 'Opplysning og dialog om bioteknologi i forhold til planter. Prosjektrapport Center for bio-etik og risikovurdering'. Supplement til Genteknologi i praksis, juni 2001.
- Opsahl-Sorteberg, H., Rudi, H., Lid, S. T. og Schulman, A. H. (2005) 'Understanding Developmental Biology Opens Vast Opportunities for Designing Novel Feed and Food: A Discussion of Potential New Plant Products'. Lastet ned 12. mars 2009: http://www.biocenter.helsinki.fi/bi/bare-1_html/Pdfs/greengene.pdf
- Robert, J. S. og Baylis, F. (2003) 'Crossing Species Boundaries', *The American Journal of Bioethics*, 3: 1–13.
- Storstad, O. (2000) *Forbrukerskepsis til genmodifisert mat. Kun et spørsmål om manglende kunnskap?* Rapport 11/00. Trondheim: Senter for bygdeforskning.

Torring, J. (1999) *New Theories and Discourse – Laclau, Mouffe and Žizek*. Oxford: Blackwell Publishers Ltd.

Wibeck, V. (2002) *Genmat i fokus. Analyser av fokusgruppsamtal om genförandrade livsmedel*. Linköping, Sverige: Tema Kommunikation.

UNIVERSELL MORALITET OG SAMFUNNSSKAPT ETIKK? BAKGRUNN FOR OG KONTROVERSER I ZYGMUNT BAUMAN'S MORALSOSIOLOGI

Oddvar Førland

oddvar.forland@haraldsplass.no

Universal morality and socially constructed ethics?

Background and controversies in Zygmunt Bauman's sociology of morality

This article discusses the background and some of the controversy surrounding Zygmunt Bauman's sociology of morality. In much of his extensive writing, ethics has been a recurrent theme – he has contributed significantly to putting ethical issues on the sociological agenda. Bauman is highly critical of what he calls the canonical Durkheimian view of morality as a product of societal processes, which he describes as a sociological reduction; traditional sociology of morality needs a thorough revision. With reference to the philosophers Emmanuel Levinas and Knud E. Løgstrup, he anchors morality in pre-societal sources and in what he describes as «an independent existential mode of social norms», whose hallmark is «responsibility». According to Bauman, responsibility is something that comes to meet us – we encounter it unconditioned by understanding and cultural influence, and it takes place in social contexts. Immorality, on the other hand, is linked to structural societal conditions which manipulate and weaken an impulse of responsibility. The article questions the assertion that social condition always destroys moral action, as Bauman argues, and asks whether responsibility and ethical demand can play together with understanding, social norms and culture.

Keywords: *Bauman, Sociology of morality, responsibility, ethical demand, Levinas, Løgstrup*

Moral og moralitet var et sentralt tema for flere av sosiologiens grunnleggere og klassikere i fagets første fase. Ikke minst gjaldt dette for Émile Durkheim (1858–1917). Seinere tapte det sin posisjon som sentralt sosiologisk interessefelt, men fra 1990-tallet har det igjen fått økt oppmerksomhet, blant annet gjennom Zygmunt Baumans forfatterskap. Ifølge Bauman trenger den tradisjonelle durkheimiske moralsosiologien en radikal revidering, og denne revidering har han satt seg fore å bidra til. Baumans moralsosiologiske utgangspunkt, knyttet til eksistensen av en universell menneskelig moralitet, erfart som en «ansvarsimpuls», er *ikke* en tradisjonell sosiologisk posisjon. Like fullt er det en

posisjon som er sosiologisk relevant og interessant dersom det kan godtgjøres en forbindelse mellom en slik moralitet *og* relasjonelle, sosiale og kulturelle former og strukturer.

I del I av artikkelen skal Baumans moralsosiologi gjøres rede for, med hovedvekt på hans grunnlagstenkning, preget av filosofene Emmanuel Levinas (1906–95) og Knud E. Løgstrup (1905–81). I del II skal noen av synspunktene og kontroversene i hans moralsosiologi diskuteres nærmere. Selv om artikkelens ståsted er preget av Baumans moralsosiologiske tenkning, stilles det også kritiske spørsmål til denne. Artikkelens gjennomgående tema er forbindelsen mellom menneskelig moralitet og individuelle og kollektive handlinger og strukturer. I Baumans moralsosiologi synes denne forbindelsen å være uklar, og dette skal diskuteres. Det stilles videre spørsmål om Bauman egentlig kan sies å ha en moralsosiologi, eller om han primært har utarbeidet en umoralsosiologi. Det stilles spørsmål om hans vektlegging av ytre samfunnsstrukturer som umoralskapende overser at ytre strukturer også kan virke indre konstituerende på individ og samfunn, og om samfunn og kultur alltid står i motsetning til moraliteten. Baumans tidvise sonndring mellom det sosiale som samværrets eksistensielle egenart, og det sosiale som samfunnsstruktur, tas også opp. Mens jeg med «moral» viser til personlige handlinger og normer, bruker jeg uttrykket «moralitet» om moral i bestemt form og prinsipielt om fenomenet moral.

Del I. Bakgrunn

Et etisk engasjert forfatterskap

Den polskfødte britiske sosiologen Zygmunt Bauman (født i 1925) har bak seg et omfattende forfatterskap og har fra slutten av 1980-tallet vært en toneangivende aktør i internasjonal sosiologi og i etisk-politisk samfunnsdebatt. Særlig kjent er hans bidrag til postmodernismekonseptet, eller «flytende modernitet», som han etter hvert har gått over til å omtale vår samtid som, og for sin modernitetsanalyse knyttet til Holocaustfenomenet. Han har dessuten levert sosiologiske og samfunnskritiske bidrag til ulike temaer som individualisering, ambivalens, frihet, utopi, forbrukersamfunn, globalisering, fremmede, fattigdom, politikk og etikk. Disse bidrag har både inspirert og til dels vært kontroversielle. Uansett om man har latt seg inspirere eller vært kritisk, vil de fleste anerkjenne hans evne til å stille sentrale spørsmål til samtiden, ta pulsen på trekk ved samfunnsutviklingen og relatere disse til politikk og etikk. Med sin essayistiske stil framstår han mer som samfunnskritiker og problemorientert analytiker enn som system- og teoribygger. Øystein Nilsen hevder i forordet til sin introduksjonsbok om Baumans moralsosiologi at «etter Pierre Bourdieus død framstår Bauman som den sentrale samfunnskritikeren i vår tid» (Nilsen, 2005:10).

Forholdet mellom moral, samfunn og etikk er et gjennomgående trekk i store deler av hans forfatterskap. Det framstår som «grundliggende etisk», skriver den danske sosiologen Manni Crone (2006: 210), og peker på at etikk er ikke ett blant flere emner, men en grunnleggende drivkraft og anliggende i forfatterskapet. Mest kjent er han nok for boken *Modernity and the Holocaust* fra 1989 (på norsk *Moderniteten og Holocaust*). I denne boken, som han mottok European Amalfi Prize for Sociology and Social Sciences for, argumenterer han for at Holocaust var et ektefødt barn av moderniteten og ikke en ond avstikker eller et midlertidig sammenbrudd i menneskehetens utvikling fra barbari til sivilisasjon. Ei heller at disse ugjerningene kan forklares på grunnlag av psykologiske avvik hos gjerningsmennene. Holocaust var, ifølge Bauman, utenkelig uten moderniteten. Modernitetens hygen etter orden, entydighet og byråkratisk kontroll passet sammen med nazismens renhetsideologi og forakt for «de fremmede» som ikke lot seg innpasse i det ensartede og entydige. Jødene som Europas evig fremmede sto lagelig til for hugg. Moderniteten var en nødvendig, om enn ikke tilstrekkelig, betingelse for folkemordet på de europeiske jødene. Han beskriver sammenhengene og mekanismene bak Holocaust slik: Modernitetens vektlegging av orden og et rasjonelt byråkratisk system medførte økt sosial avstand til enkeltmenneskers livssituasjon. Byråkratiet framsto som ansiktløst. Ansvar, som man normalt erfarer i møtet med den andre, ble erstattet med et avstandspreget teknisk ansvar. Ansvar for å tilfredsstille systemets forventninger ble viktigere enn ansvar for enkeltmennesker, og resultatet ble flere overgrep og flere ofre. Baumans posisjon er strukturell og tydelig inspirert av Max Webers analyse av det moderne. Det er primært strukturelle forhold og ikke enkeltmenneskets karaktertrekk som skal forklare grusomhetene. Baumans tanke er at det kan være onde handlinger uten onde gjerningsmenn. Onde og grusomme handlinger er samfunnsskapte og strukturelle, og her er han på linje med tradisjonell sosiologi.

Hans *utgangspunkt* for dette er imidlertid mer sosiologisk kontroversielt. I flere av sine moralsosiologiske bøker beskriver han, inspirert av filosofene Emmanuel Levinas og Knud E. Løgstrup, eksistensen av *en universell ansvarsimpuls* (Bauman, 2008, 2003, 1995, 1993, 1989; Bauman og Tester, 2001). Like fullt er det en posisjon som har sosiologiske følger, når samfunn og kultur påvirker, og påvirkes av, denne impuls. Med hensyn til ansvarsimpulsens opprinnelse skriver han: «På det tidspunkt samfunnsprosessene begynner, eksisterer moralitetens struktur allerede. Moral er ikke et produkt av samfunnet. Moral er noe samfunnet manipulerer – utnytter, omdirigerer og forpurrer» (Bauman, 2005: 241). Det er dermed, ifølge Bauman, umoral og ikke moral som er samfunnsskapt. Dette synspunktet skal vi komme tilbake til seinere i

artikkelen. Først skal vi se nærmere på hvordan moral vanligvis er beskrevet i sosiologien, og Baumans kritikk av denne.

Tradisjonell moralsosiologi og Baumans kritikk

Émile Durkheim har preget synet på moral og moralutvikling i sosiologien. Hans interesse som vitenskapsmann var ikke først og fremst knyttet til det moralske innholdet som sådan, men til den kjensgjerning at samfunnet har et moralsystem som internaliseres og virker fellesskapsintegrerende på samfunnsmedlemmene. Individuell moral er betinget av, og uttrykk for, samfunnets moralsystem som påtvinger seg den enkelte gjennom den kulturelle sosialiseringprosessen (Durkheim, 1961 [1925]). Han betraktet eksistensen av overindividuelle moralsystem som selve forutsetningen for at samfunnsliv, samhold og solidaritet skal utvikles og opprettholdes og for at enkeltmennesket ikke skal henfalle til selviske og truende før-sosiale drifter. Ifølge Durkheim er det en motsetning mellom naturlige egoistiske impulser i mennesket og samfunnets moralske og oppdragende disiplinering av den enkelte. Det er til gode for fellesskapet, men også til sist for enkeltmennesket, at behov, interesser og ambisjoner reguleres og begrenses av en ytre disiplinerende samfunnsmoral. Denne sosiale kraft binder menneskene sammen i solidariske fellesskap. Moral er et sosialt skapt fenomen; en funksjon og et produkt av sosiale prosesser som opptrer i alle fellesskap og et maskert uttrykk for fellesskapet selv.

Det er en slik forståelse av moralsosiologi Bauman angriper. Han er sterkt kritisk til det han omtaler som «det kanoniske durkheimske synet på moral som et sosialt produkt» og «Durkheims hellige, nesten universelt aksepterte og sjelden motsatte versjon av moralens opphav» (Bauman og Tester, 2002: 67). Dette synet karakteriserer han som en «sosiologisk reduksjon» (Bauman, 2005: 226), at alt som har med moralske fenomener å gjøre, reduseres til et uttrykk for sosiale institusjoners bindende kraft. Han går til felts mot ulike former for funksjonalistiske forklaringer på eksistensen av menneskelig moralitet, det være seg både Durkheims syn på moral som sosialt produkt og etnografiske teorier som gir menneskelig moral en instrumentell og underordnet status knyttet til behovstilfredsstillelse eller rasjonelle valg. Som følge av dette har, ifølge Bauman, emner som moralsk adferd og moralske valg hatt en marginal posisjon og underordnet rolle i den sosiologiske diskursen. Det er nettopp moralske og umoralske valg og handlinger som er tema i *Modernity and the Holocaust*. Her søkte han blant annet svar på hvordan enkeltpersoner i Tyskland under den 2. verdenskrig kunne bryte ut og handle på tvers av gjeldende og normativt akseptert ideologi, på tross av massiv overmakt og med fare for eget liv. Hvordan var dette mulig dersom individenes moral kun er et uttrykk for samfunnets vilje, og hvordan er det mulig å skjelne mellom gode og dårlige

moralsystemer hvis sosial integrasjon er eneste referanseramme og funksjon? Hvis samfunnets moralsystem skal forhindre oss i å henfalle til primitive og egosentriske drifter, hvordan kan vi da forklare at det finnes samfunn som slett ikke forhindrer grusomhet, men i stedet understøtter og autoriserer den? Moral må, ifølge Bauman, knyttes til noe mer grunnleggende og bestandig. Han uttaler: «moralen og det moralske individ må forankres i noe fastere og mer pålitelig enn de notorisk omskiftelige og lunefulle 'flertallsoppfatningene' og deres institusjonelle våpen» (Bauman og Tester, 2002: 67). Hva er så dette fastere og mer pålitelige?

Under innflytelse av Levinas

I boken *Conversations with Zygmunt Bauman* fra 2001 forteller Bauman om hvordan han i arbeidet med *Modernity and the Holocaust* og hva menneskeheten bør lære av Holocaust, oppdaget den litauisk-franske filosofen Emmanuel Levinas og hans tese om at etikken kommer foran ontologien (Bauman og Tester, 2001). Levinas hevdet at menneskelivet, slik det framtrer, allerede og alltid har i seg en moralitet, uavhengig og ubetinget av hvilket samfunn og kultur det befinner seg i. Samfunnet er ikke den første beveger for moralitet. Heller ikke jeg'et. Det er motsatt; jeg'et er allerede beveget, satt under tiltale og stilt til ansvar, ubetinget av ulike former for sosialiseringer, kulturer og samfunn, og ubetinget av personlig erkjennelse, intensjoner og fornuft. Det er ikke moraliteten som trenger å begrunne seg i menneskelig erkjennelse, fornuft eller den samfunnsskapte virkelighet, men motsatt: det er fornuften og den samfunnsskapte virkelighet som må begrunnes og forstås ut ifra menneskets moralske konstitusjon. Før tenkning og før samfunnet trer fram for oss som moralsystem var det bånd mellom mennesker, bånd som ikke er valgt, men gitt; gitt som *ansvar* (Levinas, 1998, 1993). Den andre angår meg, selv om ikke jeg har bestemt det slik. Mennesker kommer til meg ubedt.

[...] since the Other looks at me, I am responsible for him, without even having taken on responsibilities in his regard; his responsibility is incumbent on me. It is a responsibility that goes beyond what I do (Levinas og Nemo, 1985: 96).

Ansvar er eldre enn subjektivitet. Det møter subjektet, konstituerer det og forblir dets fundamentale struktur. Subjektivitet beskrives derfor av Levinas i etiske termer (Levinas, 1981; Levinas og Nemo, 1985). Ansvaret kan ikke velges bort, heller ikke velges inn, selv om man forsøker. Det er en «væren for» som ligger før det konkrete og kulturelle («væren med»), et etisk felt vi er i, uavhengig av erkjennelse, personlige valg og kultur. Ingen kan betvile at vi er født inn i sosiale sammenhenger med kulturskapte normer og moralsystemer

som påvirker den enkeltes moralske handlinger. Men dette er ikke moralens startpunkt, ifølge Levinas. Moralens startpunkt er et allerede og på forhånd pålagt ansvar. Det valgbare og kulturelt betingete er *hva* jeg gjør med det eksisterende ansvaret og *hvordan* jeg handler. Men Levinas' etikk stopper før slike spørsmål. Hans etikk er en primæretikk, eller en «fundamentaletikk», som han kaller sin filosofi (Levinas, 1998). Det er eksistensen av ansvar som etikkens *grunnlag* som er Levinas' anliggende, ikke de samfunnsskapte normene og hvordan jeg skal handle i situasjonene.

Under innflytelse av Levinas hevder Bauman at menneskelig moralitet har en kilde i en form for væren som er uavhengig og ubetinget av sosiale ordningers omskiftelighet (Bauman, 1989; Bauman og Tester, 2001). Moralitet kan ikke skapes eller utvikles på samme måte som andre sosiale institusjoner. «*Morality is given, [...] Morality is before ontology; for is before with. [...] Morality is a transcendence of being*», skriver Bauman i boken *Postmodern Ethics*, som er dypt inspirert av Levinas (Bauman, 1993: 71). Moralitet utgjør selve substansen som menneskelige handlinger og ordninger er forankret i, og denne substansen er «ansvar», hvilket han omtaler som «all moralsk adferds byggestein» (Bauman, 2005: 241).

Dette må på ingen måte forstås dit hen at Bauman mener det er mulig å argumentere seg fram til universell etisk konsensus og én universell etikk som skal være gjeldende i alle samfunn. Tvert om, som postmodernist er han dypt skeptisk til enhver ensrettethet og universalitet knyttet til moralsk konsensus (Bauman, 1993). Denne skepsis bunner i hans frykt for modernitetens normative ensrettethet og dens potensielle negative følger (som Holocaust). Det er moralens eksistens, gitt som *ansvar* som er universell, ikke moralens ulike samfunnsmessige uttrykk. Ansvaret er det «fastere og mer pålitelige» som han etterlyser (Bauman og Tester, 2002: 67). Det gitte ansvaret erfares som et «bør», en tilskyndelse, en impuls og en plikt. Han snur dermed Durkheim på hodet: Det samfunnet og sosialiseringssprosessene gjør er ikke å skape den moralske evnen eller atferden, men det motsatte: å manipulere og ødelegge den. Han betviler det han omtaler som den durkheimske tese om at moralsk ansvar fødes og vedlikeholdes av samfunnet og dets institusjoner (Bauman, 2005). Videre er han skeptisk til tanken om at moral kultiveres og utvikles av menneskets subjektivitet; erkjennelse, refleksjon og fornuft. Det erkjennende spørsmålet «*hvorfor skal jeg være moralsk*» er ikke startpunktet på moralsk adferd, men tvert imot et tegn på dets forfall, hevder han, igjen med henvisning til Levinas. Slik også Kains erkjennende og reflekterende spørsmål «*er vel jeg min brors vokter?*» var starten på hans amoralske handling overfor sin bror Abel (Bauman, 2007).

... og Løgstrup

En annen forfatter som Bauman er tydelig påvirket av og refererer til flere steder i sitt forfatterskap, er den danske teologen og filosofen Knud E. Løgstrup (Bauman, 2008, 2003, 1995, 1993). I boken *Samtaler med Zygmunt Bauman* omtaler han Løgstrup som en av de fremste moralfilosofene i det 20. århundre, sammen med Emmanuel Levinas, Hans Jonas og Ernst Bloch (Bauman og Tester, 2002: 63). Løgstrups *Den etiske fordring* ble utgitt i 1956, og er blitt stående som et hovedverk innenfor moralfilosofi. I 2006 ble Bauman invitert til Aarhus Universitet, Løgstrups mangeårige arbeidsplass, for å holde jubileumsforelesning i forbindelse med 50-årsmarkeringen for utgivelsen av denne boken. I forelesningen, som senere er utgitt i artikkelsamlingen *Livtag med den etiske fordring* (Bugge og Aaboe Sørensen, 2007), refererer han Løgstrup slik:

[...] it was never Løgstrup's view that moral impulses arise out of reflection. On the contrary: in his view, the hope of morality was vested precisely in its pre-reflexive spontaneity: Mercy is spontaneous because the least interruption, the least calculation, the least dilution of it in order to serve something else destroys it entirely, indeed turns it into the opposite of what it is, unmercifulness (Bauman, 2007: 250–251).

Når Bauman skriver at moral ikke er et produkt av samfunnet, men noe samfunnet manipulerer og omdirigerer (Bauman, 1989; Bauman og Tester, 2001), er det en slik tenkning som ligger til grunn. Det er umoral som er samfunnsskapt, gjennom avstandsskapende mekanismer og strukturer i kulturene. Moralitet derimot, forstås som menneskets gitte utgangspunkt og konstitusjon; den er før-refleksiv og før-kulturell og spontant framtreddende. På den annen side er beregning, kalkulasjon, nyttetenkning, ja, endog normer og kultur i vid forstand, ødeleggende for spontane moralske handlinger (Bauman, 2005: 235, 239–241).

I samfunnsvitenskapene er det en alminnelig tanke at menneskelivet i utgangspunktet er ubestemt, og først får sin bestemthet og form gjennom kulturen det leveres i, gjennom påvirkning og skapende virksomhet. Bauman tenker grunnleggende annerledes om dette. Menneskelivet har allerede bestemthet og retning før refleksjon og kultur. For å underbygge dette trekker han fram fenomener som tillit og barmhjertighet, med henvisning til Løgstrup (Bauman, 2007, 1993). Løgstrup tok, som fenomenolog, utgangspunkt i dagligdagse, relasjonelle og sansbare fenomener som han hevdet er bærende for menneskelig tilværelse og sosialt liv. Tillit er et slikt fenomen og erfaring. Han skrev:

Det hører vort menneskeliv til, at vi normalt mødes med en naturlig tillid til hinanden. [...] Der skal særlige omstændigheder til, for at vi på forhånd står overfor en fremmed med mistillid (Løgstrup, 2010 [1956]: 17)

og

*Vi lever i den selvfølgeligste forvisning om, at hvad der fortælles os er sandt, og betvi-
ler det først, når der er særlige grunde til det (Løgstrup, 2008 [1978]: 88).*

Når sosialt liv utfolder seg fritt, trer det fram noen umiddelbare og prerefleksive livsytringer som tillit. «Åpen tale» og «barmhjertighet» er andre, og Løgstrup omtalte dem som «suverene» og «spontane» (Løgstrup, 1972: 22, 1996: 36). De er suverene fordi de er til i sin egen rett, og de erfares uten at de trenger begrunnelse. De kommer oss i forkjøpet og blir ikke først til gjennom en refleksjonsprosess, men i livets uvilkårlighet og spontanitet. På en grunnleggende måte er de til stede i situasjonene og relasjonene uten at vi tenker over dem. Det er fenomener som er «i forvejen – og alltid i forvejen, blandt andet i tillidens og kærlighedens realiteter», skrev Løgstrup (2010 [1956]: 161). De er uttrykk for en impuls gitt med livet selv, på tvers av tid og sted, som fundament for sosialt liv. Uten dem ville det sosiale liv og det organiserte samfunnslivet ha brutt sammen. Det er trolig på bakgrunn av en slik tenkning at Bauman hevder den tradisjonelt sosiologiske påstand at «moral er intet annet end en medfødt 'trang' til at vise menneskelighet» (Bauman, 2004). I livet selv finnes allerede en hensyntagenhet og ansvarlighet. Den Andre angår meg. Det eiendommelige som må begrunnes er når dette *ikke* skjer. Det er bruddet og ikke realiseringen av ansvaret som er unaturlig og må begrunnes. Realiseringen anses som naturlig, bruddet må forklares. Denne kjensgjerning demonstrerer, ifølge denne tenkningen, ansvarets og tillitens førstestillingskarakter, før og på tvers av subjekt og kultur.

Del II. Kontroverser og diskusjoner

Det er ikke vanskelig å skjønne at Baumans vektlegging av menneskelig moralitet som «en uavhengig eksistensiell modus for moralnormene» (Bauman, 2005: 226), under påvirkning av filosofene Levinas og Løgstrup, framstår som et egenartet og til dels kontroversielt sosiologisk utgangspunkt. I andre halvdel skal dette utgangspunkt og noen av følgene av denne tenkning tas opp.

Moralsosiologi eller kun umoralsosiologi?

Har Bauman i det hele tatt en moralsosiologi, spør Rune Åkvik Nilsen i en artikkel i *Sosiologisk tidsskrift*. Han skriver at det er fristende å si at Bauman «ikke har noen moralsosiologi, kun en umoralsosiologi» (Nilsen, 2007: 14). Vi har sett at Bauman betrakter moralitet gitt som ansvar som en universell grunntilstand ved mennesket som gir sosialt liv retning. På denne bakgrunn er

det mulig å forstå hans tanke om at sosialiseringprosessen, kultur og normer kompliserer og besudler dette utgangspunkt og fører til umoral. Med sitt sterke fokus på hvordan umoral oppstår og utvikles, står han imidlertid i fare for å underbeskrive den *positive* forbindelsen mellom en universell moralsk konstitusjon, og sosiale institusjoner og ordninger som samsvarer med denne og faktisk fremmer moralsk handling. Vel vektlegger han samvirket mellom moralsk konstitusjon og sosial nærhet. Samvær og sosial nærhet vekker og realiserer ansvarsimpulsen, mens fysisk, sosial eller åndelig distanse har en tendens til å nøytralisere den (Bauman, 1989). Han synes derimot ikke å beskrive forbindelsen mellom ansvarsimpulsen på den ene siden og samfunnsmessige strukturer og institusjoner på den annen; det vil si hvordan samfunnet samvirker med og bæres av moraliteten. Dersom en universell moralsk konstitusjon er en realitet, må det kunne godtgjøres en forbindelse fra den, og til så vel nære relasjoner som til strukturelle sosiale ordninger. En slik moralsosiologi vil måtte fokusere på at moralitet gitt som ansvar får følger for både individ og samfunn. Det vil si en moralsosiologi med en annen retning enn den tradisjonelt sosiologiske; ikke fra samfunnsstruktur til moral, men fra moralitet til samfunnsstruktur. Bauman har en tydelig umoralsosiologi, men en utydelig moralsosiologi.

På et overordnet og filosofisk plan beskjeftiger han seg imidlertid med sammenhengen mellom moralitet og samfunnsmessige strukturer. I *Samtaler med Bauman* reflekterer han prinsipielt omkring forholdet mellom moral, etikk og sosiologi:

Samfunnet etser inn etikkens mønster på moralens nakne og formbare flate. Etikken er et produkt av samfunnet fordi moralen ikke er det. Og dersom sosiologien er studiet av samfunnet, er den og kan ikke være annet, verken bevisst eller ubevisst, enn studiet av hvordan etiske regler konstrueres og «festes», hvordan valg tas av og for menneskene, hvordan alternative muligheter presenteres, knebles eller på annen måte manipuleres (Bauman og Tester, 2002: 59).

Det er *én* universell moralitet og *mange* samfunnsskapt etikker, i den forstand at moralitet knyttes til den menneskelige eksistens og etikk til det samfunnsskapt og i særlig grad til moderniteten. I moraliteten er det fravær av regler. Det er en situasjon hvor jeg ikke aner *hva* jeg skal gjøre, bare at jeg *bør* handle i samsvar med ansvarsimpulsen. Etikken og den faste moderniteten derimot, har nøytralisert menneskets moralitet, ifølge Bauman, og redusert den til lover og regler, hvilket banet veien for Holocaust. Dette er bakgrunnen for at han betrakter postmodernitetens ambivalens og dens oppgjør med universell etikk og faste regler som en ny mulighet for moralen. Igjen er det det personlige moralske ansvaret han har i tankene. Han forsøker ikke å beskrive forbindelsen

mellom det gitte ansvaret *og* samfunnsmessige faktorer, ut over å vise at strukturelle samfunnsforhold manipulerer og ødelegger den. På denne bakgrunn er han forståelig nok blitt kritisert for ikke å ha en sosiologisk teori om moral (Crone, 2008; Junge, 2001; Shilling og Mellor, 1998), kun å ha en umoralsosiologi (Nilsen, 2007). En sosiologisk teori om moral bør reflektere samspillet mellom moralsk konstitusjon og sosiale normer, inkludert hvordan sosiale variabler faktisk kan stimulere moralsk handling, individuelt så vel som kollektivt!

Hva skal jeg gjøre?

Åkvik Nilsen kritiserer Bauman for manglende forbindelse mellom på den ene side en menneskespesifikk universell og prekulturell moralsk konstitusjon, og på den annen side individuelle konkrete handlinger. Han skriver: «Barnets gråt gir meg en umiddelbar impuls til å ville hjelpe. Hva skal jeg gjøre? Den moralske impulsen til Levinas og Bauman stopper imidlertid allerede *før* dette spørsmålet» (2007: 15). Det er riktig at Levinas' referanse til et førontologisk ansvar og en førrefleksiv ømfintlighet, og Baumans beskrivelse av en universell moralsk impuls, henviser til et utspring som er forut for erkjennelse og valg. Det betyr imidlertid ikke at den stopper der, som om den skulle eksistere som et internert fenomen som ingen merker noe til. Det som imidlertid stopper der er Levinas moralfilosofi. Han skriver ikke om *hva* som er riktig eller gal etisk handling i gitte situasjoner. Heller ikke om psykologiske og sosiologiske forhold som påvirker etiske valg. Levinas forsøker derimot å sette ord på det som så vel individuelle handlinger som sosiale ordninger har sitt *utspring* fra: et eksistensielt ansvar som eksisterende før overveielser, handlinger og samfunnsmessige ordninger. Dette ansvar og denne impuls vekkes i samvær og sosial nærhet. Levinas vil si i møte med den Andres ansikt. Ansiktet uttrykker imidlertid mye mer enn det som trer fram konkret og kan sees. Ansiktet viser spor av og vekker noe uendelig bakenfor det endelige, synlige og konkrete. Sporet og det som vekkes er *ansvar*. Ansvar skapes ikke når jeg hører barnets gråt, men det vekkes, aktiviseres og erfares. Det skapes ikke i vekkelsen fordi det var der på forhånd, før erkjennelsen; som en ubetinget moralsk konstitusjon. Jeg er ansvarlig overfor den Andre, selv uten å ha påtatt meg noe ansvar overfor ham. For Bauman er denne kjensgjerning en plikt og en spore og ikke en bremse. I *Moderniteten og Holocaust* kritiserer han Jean-Paul Sartres framstilling av den andres nærvær som bremse for den enkeltes frihet. En slik framstilling mener han har umiskjennelige trekk av det tradisjonelle sosiologiske perspektivet på moral som resultat av ytre sosial tvang (Bauman, 2005: 237–238). Bauman er svært opptatt av den moralske impulsens videre skjebne, forstått som ansvars gjensvar, men ikke av etiske retningslinjer. Ansvaret stiller oss på valg og fordrer et gjensvar (Bauman, 2008: 105, 2005: 268). Bauman synes å vektlegge «valget»

sterkere enn Levinas og Løgstrup. Han uttaler blant annet: «[...] for moral dreier seg i siste instans, eller kanskje snarere først og fremst, om valg. Uten valg, ingen moral» (Bauman og Tester, 2002: 58).

Verken Bauman, Levinas eller Løgstrup gir anvisninger om *hvordan* ansvaret og fordringen skal oppfylles. Likevel er Løgstrup tydeligere enn Levinas og Bauman på at gjensvaret må gis (kulturell) form. Han er i sitt forfatterskap inne på tre former for gjensvar, *spontan handling* når universelle livsfenomen som tillit og barmhjertighet kommer oss i forkjøpet og fører til ivaretakende handling, for eksempel i møtet med det gråtende barnet, uten å gå veien om refleksjon og slutning (Løgstrup, 1972: 17–19), *reflektert handling* når vi bruker vår erfaring, innsikt og fantasi for å ta vare på den Andre (Løgstrup, 2010 [1956]: 122) og *etisk norm* når universelle livsytringer ikke opptrer spontant og derfor, på formelle og uformelle måter, må formuleres sosialt og kulturelt (Løgstrup, 1982: 108). Teologen Løgstrup er, kanskje overraskende for noen, mindre transcendent preget og mer sanselig «dennesidig» enn både Levinas og Bauman. Det er livet i verden og i de konkrete møtene som sanselig «stemmer» oss og bokstavelig talt «opplader» og nærer sinnet, ja, hele vår legemlighet, ifølge Løgstrup (Løgstrup, 2008 [1978]). Møtet med den Andre og fordringen om ivaretakelse er et konkret, sanselig og endelig møte. Ansiktet som stemmer meg er konkret og dennesidig, ikke primært et transcendent spor av et uendelig ansvar bak det synlige. Sanselig stemthet er dessuten en forutsetning for at jeg makter å påta meg fordringen om å være ansvarlig for den andre. I en artikkel i *Dansk Sociologi* om «Etikken i den maskerede by», kritiserer Lasse Suonperä Liebst nettopp Levinas og Bauman for et negativt syn på det etiske potensialet i den postmoderne bys estetiske uttrykk, ved at estetiseringen og sansningen reduserer den andre til en overfladisk og nytelsesorientert endelighet som står i veien for ansvaret knyttet til det nakne ansiktets uendelighet. Mot dette viser han til Løgstrup, som knytter fordringen og ansvaret nettopp til det sanselige og konkrete møtet med den Andre (Liebst, 2009). Gjennom sin vektlegging av sansning og poengtering av at fordringen må gis kulturell form, viser Løgstrup, etter mitt skjønn, tydeligere enn Levinas og Bauman, til sammenhenger mellom menneskelig moralitet og individuelle og kollektive handlinger og strukturer.

Forholdet mellom ytre strukturer og indre konstitusjon

Bauman oppfatter *samfunnets* forhold til individet primært som ytre kontrollerende, ikke som indre konstituerende. Det er en fare for at dette synspunktet blir utvendig og dermed unyansert i forhold til følgeprosesser av slike ytre strukturer. Han er i sine moralsosiologiske skrifter lite interessert i den sosialinteraksjonistiske innsikten om hvordan samspillet mellom individ og samfunn gjennom sosialiseringprosesser bringer individer i et indre internalisert forhold

til samfunnet. Åkvik Nilsen (2007) omtaler dette som en svakhet ved hans tenkning. Shilling og Mellor (1998) kritiserer Bauman for metodologisk individualisme og for å overse hvordan sosiologiske forhold virker indre konstituerende ved å forme følelser og tanker knyttet til menneskelig handling. De henviser i stedet til Émile Durkheim, den sosiologen som Bauman i sterke ordelag retter sin moralsosiologiske kritikk mot. Selv om Durkheim hevdet at moralsk handling har sin opprinnelse utenfor individet; som en ytre tvingende makt som påtvinger seg individet, vektla han også samspillet mellom det ytre kollektivt betingede og det indre konstituerende og følelsesmessige aspekt. I *Moral Education*, utgitt post mortem, beskrev han moral som «a system of rules, external to the individual, which impose themselves on him from outside; not, certainly, by any physical force, but by virtue of ascendancy that they enjoy» (Durkheim, 1961 [1925]: 107). Moralsk handling betraktes som «emotionally grounded products of society» (Shilling og Mellor, 1998: 195). Mennesket handler moralsk på bakgrunn av idealer og følelser skapt i samspill med sosiale normer og kollektiv bevissthet, og ikke bare fordi vi står overfor en sterkere makt som tvinger oss mot vår vilje. Samfunnets moralske påbud internaliseres og blir til samvittighetens indre stemme:

In moulding us morally, society has inculcated in us those feelings that prescribe our conduct so imperatively; and that kick back with such force when we fail to abide by their injunctions. Our moral conscience is its product and reflects it. When our conscience speaks, it is society speaking within us. The tone with which it speaks is the best demonstration of its remarkable authority (Durkheim, 1961 [1925]: 90).

Durkheim viser her, på en annen måte enn det som kommer fram i Baumans ensidige Durkheim-kritikk, at sterke ytre formende samfunnsstrukturer framtrer og erfares som indre konstituerende. Det er samtidig en dyp relativisme i denne tenkningen. Ideer om en universell menneskelig moralitet, uavhengig av sosialt aksepterte normer og verdier, betraktes som nonsens. Det finnes intet gitt «er» som gir føringer for etikkens «bør». Kritisk distanse til gjeldende normer i en bestemt kultur er bare mulig på bakgrunn av nye normer fra andre kulturer eller subkulturer som utfordrer de første (Guneriusen, 1988).

I *Modernity and the Holocaust* reserverer Bauman sammenhengen mellom ytre påvirkning og individuell internalisering til utviklingen av umoralske handlinger. Moralske handlinger derimot, har ifølge Bauman en helt annen grunnforbindelse enn ytre sosial påvirkning; nemlig en uavhengig eksistensiell modus for moralnormene benevnt «ansvar», som realiseres i sosiale kontekster. Han synes derimot ikke å være opptatt av det vesentlige spørsmålet om hvordan denne ansvarsimpulsen *festes*, i betydningen integreres, verken i det

enkelte individs erkjennelse og moralske valg, eller i kulturene. Vel er han opp-tatt av de som bryter ut, varsler om og tar oppgjør med rådende umoralske ideologier og ordninger, men han forsøker ikke å gi nærmere innsikt i hvordan slike sammenhenger oppstår og holdes ved like ut over å knytte dem til eksis-tensen av en menneskelig moralitet, gitt som ansvar. I en av sine siste bøker (Bauman, 2008) viser han til den polsk-amerikanske sosiologen Nachama Tecs studie *When Light Pierced the Darkness: Christian Rescue of Jews in Nazi-Occupied Poland* (Tec, 1986). Hun forsøkte å finne statistiske sammenhenger mellom sosiologiske forhold som klasse, økonomi, utdanning og religiøse forhold for polakker som valgte å skjule, eller på andre måter å hjelpe jøder fra nazistene, med fare for eget liv, under 2. verdenskrig, kontra andre polakker. Hun fant til sin overraskelse at ingen av hennes bakgrunnsvariabler kunne forklare deres villighet til å ofre liv og egen sikkerhet for å hjelpe. Allerede i *Modernity and the Holocaust* hevdet Bauman at «en vil lete forgjeves etter de sosiale, politiske eller religiøse 'determinanter' som gjorde dem enestående» (Bauman, 2005: 222). Til dette kan det innvendes at selv om ikke slike sosiologiske variabler fanger inn forskjellene mellom hjelperne og ikke-hjelperne, trenger ikke dette bety at det ikke finnes forklarende forskjeller, men at de befinner seg på et annet nivå. Er det ikke i stedet nødvendig å utforske hvordan sosialisering og sosiale variabler påvir-ker utviklingen av egenskaper som selvinnsikt, forståelse og klokskap for moralsk handling og motet til å si nei, og hvordan grupper og samfunnsmessige og sosiale institusjoner kan framtre som kollektive moralske aktører? For eksempel kan idealistiske organisasjoner og subkulturer reise motstand mot umoralske ordnin-ger. Motet til å si nei, når kultur og samfunnsstrukturer presser til umoralske handlinger, bør, i tillegg til grunnforbindelsen til en universell ansvarsimpuls, også knyttes til sosialiseringsprosesser og egenskaper ved enkeltindivider og sosiale grupperinger, selv om disse mønstrene kan være vanskelig å avdekke ved hjelp av tradisjonelle sosiologiske determinanter. Bauman er selv inne på dette når han skriver: «But it is character that decides which choices are made. Settings make some choices more probable than others. Character defies those probabilities» (Bauman, 2008: 103). Moralske valg forstår han i denne boken på bakgrunn av, for det første ansvaret som moralens grunnkategori, for det andre ytre determi-nanter (settings) og for det tredje ervervede dyder og karakteregenskaper. Umo-ralske handlinger synes han derimot primært å forstå som funksjon av ytre sam-funnsstrukturer. Spørsmålet er om ikke også umoralske handlinger er mer komplekse enn som så.

Sondringen mellom det sosiale og det samfunnsmessige

Vetlesen (2003) kritiserer Bauman for manglende klarhet i sin sonndring mel-lom det *sosiale* og det *samfunnsmessige*. Bauman skriver slik om disse to begre-

pene knyttet til moralitet og moralsk evne: «[...] må de faktorer som har ansvar for at det finnes en moralsk kapasitet, søkes i det *sosiale*, men ikke i *samfunnssfæren*» (Bauman, 2005: 235). Bauman er som nevnt ingen systematisk teoribygger som skiller skarpt mellom begreper. Mens han på den ene siden kritiserer det han omtaler som det tradisjonelle durkheimske synet på at «moralnormer er sosiale produkter» og at «all moralitet kommer fra samfunnet» (Bauman, 2005: 229), legger han på den annen side tidvis «det sosiale» et helt annet innhold enn det tradisjonelt sosiologiske. Det sosiale uttrykkes blant annet i termer som «det sosiales eksistensielle egenart» og «den primære tilstand 'å være sammen'» (Bauman, 2005: 236). Det er noe vi støter på, snarere enn noe samfunn og kultur har frambrakt. Baumans skille mellom det sosiale forstått som samværets eksistensielle egenart og det samfunnsmessige er avgjørende for å forstå hans moralsosiologiske ansatser. Samtidig er det et kontroversielt skille (Nilsen, 2007; Nilsen, 2005; Vetlesen, 2003; Junge, 2001). Bauman kommenterer selv at «det sosiales eksistensielle egenart» sjelden har vært i fokus i sosiologien og at konsekvensene av den primære tilstand «å være sammen» derfor i liten grad er blitt gjort sosiologisk relevant eller utforsket (Bauman, 2005: 236).

Forankringen av moralitet i den sosiale interdependens har tilsynelatende paralleller til kommunitarismens vektlegging av fellesskapers betydning for moraldannelse. Ifølge kommunitaristene er det fra de nære og konkrete fellesskapene at moralsk praksis og dømmekraft oppstår og videreutvikles, og verken fra individet i seg selv i sin «naturlig tilstand» eller fra universalistiske normer, etiske prinsipper eller politisk konsensus i stat og nasjon. Fellesskapet er grunnenheten og den primære tilstand som alltid har eksistert. Det er ikke motsatt; at fellesskapet er oppstått for å realisere bestemte samfunnsstrukturelle mål, ifølge kommunitarismen. Selv om det her er paralleller til Baumans moralsosiologi, er der også forskjeller. Bauman er på den ene siden mer individualistisk orientert ved sin betoning av moralsk ansvar og valg, men også mer sosiologisk orientert gjennom sin vekt på samfunnsstrukturelle bakgrunner for utvikling av umoral, sammenlignet med de amerikanske kommunitaristene. I tillegg er hans Levinas-inspirerte plassering av moralitet som gitt ansvar forut for enhver samfunnsdannelse mer metafysisk orientert enn tilfellet er for de fleste kommunitarister. På den annen side har både kommunitaristene og Bauman vært i klar opposisjon til universelle angivelser og universalistisk moralfilosofi.

Vår tids flytende modernitet preges av valg og ambivalens, ifølge Bauman. Det enkelte individ stilles på flere valg og får mindre hjelp i form av normative føringer når valgene skal tas. Denne situasjon mener han gir en ny mulighet til å komme i kontakt med ens moralitet. Nå må den enkelte stole på moraliteten forankret i «den primære tilstand å være sammen» (Bauman, 2005: 236). Dette mener Bauman gir håp for menneskeheten.

Det kan og bør stilles flere spørsmål til en slik samfunnsanalyse. Kan det ikke tenkes at den flytende moderniteten i stedet fører til sosial forvirring og ikke bare til konstruktive valgsituasjoner? Er ikke en viss grad av orden og faste holdepunkter nødvendig for å foreta gode valg (Nilsen, 2005)? I Baumans flytende modernitet synes mennesket å være overlatt til en moralitet som ikke har støtte i noen av samfunnets strukturer. Moralitet og samfunnsstruktur framstår som motsetninger for Bauman, i stedet for å vise at moraliteten kan og bør gis kulturell form. Igjen: Baumans negative syn på samfunnets evne til å spille sammen med moraliteten framtrer som ensidig og for prinsipiell. Det er ikke slik at kulturene og samfunnsstrukturene alltid er manipulerende og ødeleggende på moralitet forstått som ansvar. Selv om man godtar utgangspunktet om eksistensen av en universell ansvarsimpuls, betyr ikke dette at det trenger å være motsetning mellom denne og menneskeskapte samfunnssystemer og ordninger. Ser vi ikke i stedet at også kulturer, ja, endog samfunnets detaljerte lover og regler, kan beskytte og fremme liv? Menneskelige kulturer og ordninger trenger ikke bare være manipulerende på ansvarsimpulsen. Kulturer og ordninger kan være forankret i ansvaret Bauman peker på som grunnvilkår for livet. Arne Johan Vetlesen stiller i en kommentarartikkel til *Modernity and the Holocaust* spørsmål om ikke Baumans påstand om motsetning mellom moralitet og samfunn er like forenklet og misvisende som den teori han selv kritiserer; den durkheimske om at samfunnet moraliserer individet. For eksempel kan man ikke si at avvik fra det kulturelt og normativt foreskrevne alltid er på parti med moralen (Vetlesen, 2003: 136–137).

Vi kan også stille spørsmål om flere valgmuligheter og den angivelige oppløsning av modernitetens universelle normer og etikker har ført til moralens oppblomstring. Det vil si en oppblomstring i et postmoderne samfunn, der vi i stedet for å disiplineres til moral erfarer ansvarsimpulsen og svarer an mot den? Dette er det i så fall vanskelig å finne empirisk belegg for, og Bauman har vel selv ikke hevdet dette. I hans analyser av det såkalt postmoderne samfunn og de postmoderne storbyer har han i stedet beskrevet en tendens til å møte hverandre som fremmede, som konsum og forbigående estetisk nytelse, mens ansvar og langvarige forpliktelser framtrer som noe høyst ubeleilig. Slik balanserer han selv to motstridende tendenser i den flytende modernitet.

En skrøpelig evne?

Moralitet som grunnmenneskelig konstitusjon er fundamental og byggende, men også formbar og sårbar fordi den alltid må gis form og uttrykk og derigjennom kan hemmes og blekne (Førland, 2010). Den er fundamental ved at dens ytringer i en spontanitet kommer oss i forkjøpet og derigjennom holder samlivet og samfunnet oppe, og «på nesten 'objektiv' vis tilskynder oss til å være

moralske» (Bauman, 2004: 110). Men den viser seg sannelig også å være skrøpelig, når vi ser på oss selv og når vi ser rundt oss. Øystein Nilsen skriver i sin introduksjonsbok om Bauman:

Dersom vi alle har en evne til å ta moralsk ansvar, umiddelbart føle hva som er rett og galt, hvorfor forsvinner en slik evne nærmest uten videre når den sosiale avstanden øker? Er vi så ubestandige, så påvirkelige av konteksten at en evne vi er utstyrt med rett og slett kan fordufte? (Nilsen, 2005: 96).

Nilsen omtaler dette som et grunnproblem ved Baumans sosiologi. Spørsmålet er om denne skrøpelighet, heller enn å være et grunnproblem ved Baumans sosiologi, er en kjensgjerning vi heller ikke kommer utenom. I *Conversations with Zygmunt Bauman* beskriver han malerisk hvordan den moralske impuls lett blir skrøpelig til beins, fort blir sliten, tunghørt, svaksynt, strever med å finne veien og blir sentimental og klosset når den ikke er «hjemme». Og «hjemme» er stedet der den moralske impulsen er frisk, vital, får næring, forteller oss hvor grensen mellom godt og ondt går og advarer oss mot å overskride den (Bauman og Tester, 2002: 137). Flere steder i sitt forfatterskap knytter han dette stedet til sosial nærhet. I *Modernity and the Holocaust* skriver han:

Det som i moralsk henseende kjennetegner nærheten, er ansvar, mens det som kjennetegner sosial distanse, er fravær av et moralsk forhold. [...] Ansaret blir brakt til taushet når nærheten uthules; det kan til slutt bli erstattet av motvilje når et menneskelig subjekt forvandles til en Annen. [...] Det var en slik adskillelse som gjorde det mulig for tusener å drepe, og for millioner å være vitne til drapene uten å protestere (Bauman, 2005: 241).

«Den Andre» ble til «en Annen». Sosial avstand har en tendens til å drive folk ut av den eksisterende moralske forpliktelsens sfære, hevder Bauman. Dette er en observasjon og analyse det er lett å være enig i når man ser rundt seg. Bauman selv forklarer avstandsskaping strukturelt. I *Modernity and the Holocaust* viser han til artikkelen «Violence without moral restraint» fra 1973, der Herbert C. Kelman hevder at moralske hemninger mot voldelige ugjerninger tenderer til å bli uthulet når tre strukturelle betingelser er til stede, hver for seg eller sammen: (1) når volden er autorisert (ved offisielle ordrer som kommer fra lovlig hold), (2) når utøvelsen er rutinemessig (når den følger en fast praksis og nøyaktig angitte roller) og (3) når ofrene blir avhumanisert (ved ideologiske definisjoner og indoktrinering). Ja, den moralske ansvarsimpulsen er sårbar og skrøpelig, selv om den er aldri så fundamental for alt sosialt liv! Baumans fortjeneste er at han tydeligere enn de fleste har påpekt at samfunnsmessige og

kulturelle strukturer og mekanismer i moderniteten fungerer avstandsskappende og fører oss bort fra forpliktelsens univers.

Selv erkjenner han at vi verken mangler følelser eller kunnskaper, «men broer brede nok til å føre oss tilbake til menneskets grunnvilkår» og at politikk-ken aldri har vært så nødvendig som nå for å bygge disse broer (Bauman og Tester, 2002: 139). *Hvordan* disse broer bør bygges og framtre, er han som nevnt lite konkret på. Spørsmålet er om det er mulig å angi, med bakgrunn i ansvar og etisk fordring som grunnkategorier for moral, hvordan disse broer bør bygges og se ut. Det ville i så fall være å angi universelle etikker og direktiver på nytt. Historien har gang på gang vist at en slik ambisjon har ført galt av sted. Løgstrup var opptatt av samspillet mellom universell fordring og sosial norm og politikk. Han omtalte de universelle livsytringene og fordringen som kritisk instans, prøvestein og peilemerke for så vel individuelle handlinger som kollektive og politiske beslutninger og ordninger (Løgstrup, 1982: 126–128). Fordringen angir at vi *bør* handle ivaretagende overfor den og de Andre, ikke *hvordan*. Den duger ikke i seg selv til å organisere samfunnet. Til dette trengs erkjennelse, innsikt og normer utviklet i kulturene. Konkrete angivelser om *hvordan* kan ikke være universelle ettersom slike angivelser er foranderlige, fordi situasjoner og kulturer er foranderlige. Det universelle ansvaret knyttet til eksistensen *må* dog gis kulturell form, fordi det alltid framtrer i sosiale og kulturelle kontekster; som situasjonsbestemt individuell handling *og* som foranderlige normer og sosiale ordninger. Hvis normene derimot var det eneste vi hadde, ville vi mistet «instansen» og det «siktet» som ansvaret og den universelle fordring utgjør, og normene hadde ikke hatt noen retning ut over seg selv. Men også motsatt: uten normene hadde ikke ansvaret og fordringen hatt materiale å formes i (Martinsen, 2007: 319). Bauman sier at kulturelt skapte former og framtreder «ville være utenkelig hvis ikke moralen var menneskets primære forutsetning» (Bauman og Tester, 2002: 59). På tross av slike formuleringer er ansvar og etisk fordring som kritisk instans og sikte for norm, kultur og politikk lite vektlagt hos Bauman. Her *må* vi i stedet gå til Levinas og Løgstrup selv, og andre som i kjølvannet av disse har arbeidet videre med samspillet mellom fordring og sosial norm, for eksempel Simon Critchley, som har vært opptatt av sammenhenger mellom etisk subjektivitet, etisk erfaring og politisk handling (2007, 1999). Hans Fink er en annen som skriver om sammenhenger mellom universell fordring og sosial norm. Fordringen framstår som en norm i mine normer og en norm i kulturenes normer, men som på ulike måter blir manipulert, nettopp av meg og av kulturene. Ansvaret og fordringen som konstitusjon og grunnvilkår på den ene siden, og de mange etiske normer på den andre siden, utgjør to ulike former for normativitet i menneskelivet. Begge er uunnværlige. Uten normene ville

ansvaret og fordringen mangle stoff å utfolde seg i, og uten ansvaret og fordringen ville normene manglet retning (Fink, 2005).

Deskriptiv eller normativ?

Er Bauman deskriptiv eller normativ i sine analyser? Han foretar utvilsomt deskriptive moralanalyser når han i flere av sine bøker studerer modernitetens og postmodernitetens etikk. Er han også normativ? Selv om han ikke kommer med forordninger og retningslinjer for riktig moralsk handling i gitte situasjoner, er det utvilsomt normative spørsmål han tematiserer, blant annet ved å ta opp etisk brennbare tema. Den etiske grunntone i forfatterskapet knyttet til temaer som orden og ambivalens, individualisering, forbrukersamfunn, globalisering, fremmede og politikk, for å nevne noen, er uttrykk for en normativ tilnærming. Mange sosiologer har på ulikt vis vurdert det sosiale i moralske termer. Begreper og teorier fra klassisk sosiologi, som utbytting og fremmedgjøring (Marx), solidaritet og anomi (Durkheim) og rasjonalitetens jernbur (Weber), innbefatter normative vurderinger. Likeens nyere teorier om herredømmefri dialog og systemkolonisering (Habermas) og disiplinering (Foucault) (Andersen, 2005). Baumans samtidsanalyser framstår i mindre grad som systemer og teorier enn disse, men like fullt som normative. Hans arbeider er et eksempel på at analytiske perspektiver ikke trenger å være forbundet med kjølig distanse. Gjennom sine samfunnsanalyser inntar han en deltakerrolle som synes å være rammet inn av en moralsk forpliktelse. For ham er sosiologien en kritisk og humanistisk disiplin som skal fremme opplysning og ansvarlighet «nedenifra», og være kritisk mot manipulasjon, kontroll og tvang «ovenifra» (Hviid Jacobsen og Poder, 2006: 23). Han sammenligner sosiologene med diktere som er tett på «endnu skjulte menneskelige muligheter». De må «genembryde de mure, der består af det evidente og åbenlyse. Af den til enhver tid dominerende, ideologiske modestrømning, hvis utbredelse betragtes som selve beviset på den betydning» (Bauman, 2006: 28). Bauman legger med andre ord på ingen måte skjul på sitt normative anliggende som sosiolog. Hans normative bidrag dreier seg imidlertid ikke om å angi nye etikker, men å stille spørsmål til disse, stadig nye sådanne.

Avslutning

Sosiologen Bauman er «politisk ukorrekt» i vide sosiologiske kretser ved å forutsette et universelt utgangspunkt for moral, plassert i eksistensen og benevnt som «det sosiales eksistensielle egenart» og «ansvar, all moralsk atferds byggestein» (Bauman, 2005: 236, 241), i stedet for å betrakte moral som primært samfunnsskapt. Menneskets moralitet plasseres av Bauman i det sosiale livs

innerside. Dette nivå av det sosiale har vært lite tematisert i sosiologien. Det burde ikke være urelevant at en moralsosiologi reflekterer over ulike kilder for moralske impulser. Dette synet på moralitet er sosiologisk interessant fordi det får sosiologiske følger. Gitt eksistensen av en universell ansvarsimpuls, er det et viktig spørsmål hvordan ordninger og samfunnsstrukturer kan ha sitt feste i denne impuls og hvordan valg, normer, kulturer og ordninger kan spille på lag og samvirke med den. Denne forbindelsen er lite beskrevet hos Bauman. Jeg vil hevde at forbindelsen realiseres når norm og politikk *forstyrres* og *stemmes* av instansen, som er «ansvaret» og «fordringen». Det er et tosidig forhold og samspill. Ansvaret *uten* handling og politikk er tom og formløs. Handling og politikk *uten* ansvaret er blind.

Bauman er ingen helhetlig systembygger og teoretiker. Han forsøker ikke å bygge et logisk og sammenhengende system som det hele skal passe inn i. På sin essayistiske måte kombinerer han sitt filosofisk forankrede syn på moralitet og ansvar som grunnvilkår med sosiologiske analyser om hvordan samfunnet og kulturer manipulerer og endrer denne. Dette har utfordret og skapt debatt omkring moralsosiologiske grunnlagsproblemer. En slik fagdebatt bør fortsette, for å nyansere og kritisere både tradisjonell sosiologisk moralsosiologi, Baumans moralsosiologi og andre moralsosiologier.

Takk:

Takk til Herdis Alvsvåg, Odd Gåsdaal, Frode F. Jacobsen, Kari Martinsen, Eivind Meland, Atle Møen, Oddgeir Synnes og Christine Øye for gjennomlesninger av artikkelutkast og lærerike samtaler!

Referanser

- Andersen, H. (1996) 'Samfundsteori, moral og det sivile samfund', i Andersen, H. og Kaspersen, L. B. (red.) *Klassisk og moderne samfundsteori*. 1. utg., (s. 456–473). København: Hans Reitzels Forlag.
- Bauman, Z. (1989) *Modernity and the Holocaust*. Cambridge: Polity Press.
- Bauman, Z. (1993) *Postmodern Ethics*. Oxford: Blackwell.
- Bauman, Z. (1995) *Life in Fragments: Essays in Postmodern Morality*. Oxford: Blackwell.
- Bauman, Z. (2003) *Liquid Love: On the Frailty of Human Bonds*. Cambridge: Polity Press.
- Bauman, Z. (2004) *Flydende kærlighed*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Bauman, Z. (2005) *Moderniteten og Holocaust*. Oslo: Vidarforlaget.
- Bauman, Z. (2006) 'Om at skrive; om at skrive sociologi', i Hviid Jacobsen, M. og Poder, P. (red.) *Om Bauman: kritiske essays* (s. 27–45). København: Hans Reitzels Forlag.
- Bauman, Z. (2007) 'Levinas and Løgstrup in the globalized world of consumers. Lecture at the 50th anniversary of The Ethical Demand, the University of Aarhus 27th November 2006', i Bugge, D. og Aaboe Sørensen, P. (red.) *Livtag med den etiske fordring* (s. 231–261). Århus: Klim.
- Bauman, Z. (2008) *The Art of Life*. Cambridge: Polity Press.

- Bauman, Z. og Tester, K. (2001) *Conversations with Zygmunt Bauman*. Cambridge: Polity Press.
- Bauman, Z. og Tester, K. (2002) *Samtaler med Bauman*. Oslo: Vidarforlaget.
- Bugge, D. og Aaboe Sørensen, P. (2007) *Livtag med den etiske fordring*. Århus: Klim.
- Critchley, S. (1999) *Ethics, Politics, Subjectivity: Essays on Derrida, Levinas and Contemporary French Thought*. London: Verso.
- Critchley, S. (2007) *Infinitely Demanding: Ethics of Commitment, Politics of Resistance*. London: Verso.
- Crone, M. (2006) 'Det moralske mellemværende. Fra nærhetsetik til global politik', i Hviid Jacobsen, M. og Poder, P. (red.) *Om Bauman. Kritiske essays* (s. 209–238). København: Hans Reitzels Forlag.
- Crone, M. (2008) 'Bauman on Ethics – Intimate Ethics for a Global World?', i Hviid Jacobsen, M. og Poder, P. (red.) *The Sociology of Zygmunt Bauman. Challenges and Critique* (s. 59–74). Aldershot: Ashgate.
- Durkheim, É. (1961) [1925] *Moral Education: A Study in the Theory and Application of the Sociology of Education*. New York: The Free Press.
- Fink, H. (2005) 'Etikkonceptionen i *Den etiske fordring*', *Slagmark. Tidsskrift for idehistorie*, 42: 89–101.
- Førland, O. (2010) 'Omsorgens grunnlag, fenomener og vilkår', *Michael Quarterly*, 7: 171–179.
- Guneriusen, W. (1988) *Tvang og autonomi: Det problematiske forholdet mellom individ og samfunn i Emile Durkheim's sosiologi*. Avhandling (doktorgrad). Tromsø: Universitetet i Tromsø.
- Hviid Jacobsen, M. og Poder, P. (2006) 'Indledning', i Hviid Jacobsen, M. og Poder, P. (red.) *Om Bauman: Kritiske essays* (s. 9–25). København: Hans Reitzels Forlag.
- Junge, M. (2001) 'Zygmunt Bauman's Poisoned Gift of Morality', *British Journal of Sociology*, 51: 105–119.
- Levinas, E. (1981) *Otherwise Than Being, or Beyond Essence*. The Hague: Nijhoff.
- Levinas, E. (1993) *Den annens humanisme*. Oslo: Aschehoug.
- Levinas, E. (1998) *Underveis mot den annen: Essays av og om Levinas*. Oslo: Vidarforlaget.
- Levinas, E. og Nemo, P. (1985) *Ethics and Infinity*. Pittsburgh, PA: Duquesne University Press.
- Liebst, L. S. (2009) 'Etikken i den maskerede by: Om Baumans etiske afvisning af den postmoderne bys æstetisering', *Dansk Sociologi*, 20: 7–23.
- Løgstrup, K. E. (2010) [1956] *Den etiske fordring*. Århus: Klim.
- Løgstrup, K. E. (1972) *Norm og spontaneitet: Etik og politik mellem teknokrati og dilettantokrati*. København: Gyldendal.
- Løgstrup, K. E. (1982) *System og symbol: essays*. København: Gyldendal.
- Løgstrup, K. E. (1996) *Etiske begreber og problemer*. København: Gyldendal.
- Løgstrup, K. E. (2008) [1978] *Skabelse og tilintetgørelse*. København: Gyldendal.
- Martinsen, K. (2007) 'Angår du meg? Etisk fordring og disiplinert godhet', i Alvsvåg, H. og Førland, O. (red.) *Engasjement og læring: Fagkritiske perspektiver på sykepleie* (s. 315–344). Oslo: Akribes.
- Nilsen, R. Å. (2007) 'Før var alt for fast, nå er alt for flytende: En kritikk av Zygmunt Baumans samtidsdiagnose', *Sosiologisk tidsskrift*, 15: 3–27.
- Nilsen, Ø. (2005) *Moralsosiologi: En introduksjon til Zygmunt Bauman*. Oslo: Abstrakt forlag.
- Shilling, C. og Mellor, P. A. (1998) 'Durkheim, Morality and Modernity: Collective Effervescence, Homo Duplex and the Sources of Moral Action', *British Journal of Sociology*, 49: 193–209.
- Tec, N. (1986) *When Light Pierced the Darkness: Christian Rescue of Jews in Nazi-Occupied Poland*. New York: Oxford University Press.
- Vetlesen, A. J. (2003) *Menneskeverd og ondskap: essays og artikler 1991–2002*. Oslo: Gyldendal Akademisk.

BRED KULTURSOSIOLOGI

Håkon Larsen
haakonla@gmail.com

A Broad Cultural Sociology

In this article, I present a broad cultural sociological approach to the study of meaning-making processes in social life. I argue that such an approach strengthens research on both culture and media. With a broad cultural sociological perspective, culture is treated as an independent variable. Researchers applying a narrow cultural sociological – a sociology of culture – approach tend to focus on the production and reception of culture, in terms of studies of how power and strategic interests affect the production of culture, or how variables such as gender, class, age or ethnicity affect how cultural messages are interpreted. Researchers applying a broad cultural sociological approach, on the other hand, take interest in all three dimensions of the communication model (sender-message-receiver) and how these interplay with each other and the social, cultural and political surroundings, all of which are historically embedded. I present a study object particularly suited to a broad cultural sociological analysis, namely historically important cultural institutions that are facing major changes in their social surroundings. This makes translation and legitimation of the institution's idea and practice necessary, which represents an intense form of meaning-making. Public service broadcasting is used as the main example of such an institution.

Keywords: *Cultural sociology, sociology of culture, media sociology, meaning-making, public service broadcasting*

Jeg vil i denne artikkelen presentere det jeg har valgt å kalle et bredt kultursosiologisk perspektiv og vise hvordan et slikt perspektiv vil styrke forskningen på kultur. I utlegningen av perspektivet vil jeg ta opp både teoretiske og meto-diske aspekter. Jeg vil starte med å presentere hva som skiller et bredt fra et smalt kultursosiologisk perspektiv. Deretter går jeg over til å si noe om hvilken plass mediene har, og bør ha, innenfor disse perspektivene. Med tanke på medienes plass i den samtidige kulturen, er mediene ikke et studieobjekt som kun er egnet for den tverrfaglige medievitenskapen. Jeg vil så presentere noen studieobjekter som er spesielt godt egnet for analyser fra et slikt perspektiv, med studiet av allmennkringkasting som hovedeksempel. Avslutningsvis vil jeg plas-

sere perspektivet vitenskapsteoretisk og si noe om den brede kultursosiologiens bidrag til fremtidens sosiologi.

Kultursosiologiens renessanse i internasjonal sosiologi

Kultursosiologien har i løpet av de siste 20 årene inntatt en lederposisjon i internasjonal, og spesielt amerikansk, sosiologi. Isaac Reed og Jeffrey Alexander (2009: 29) illustrerer denne utviklingen ved å vise til at kulturseksjonen til den amerikanske sosiologiforeningen har flest medlemmer av alle de tematiske seksjonene – den har flere medlemmer enn både seksjoner om klassiske sosiologiske tema som sosiale bevegelser, klasse, lagdeling og politikk. Og de påpeker videre at det første nye tidsskriftet til den britiske sosiologforeningen på to tiår, heter *Cultural Sociology*.

En økt interesse for sosiologiske studier av kultur skyldes blant annet utbredelsen og innflytelsen til «cultural studies» som tverrfaglig disiplin og den lingvistiske vendingen i samfunnsvitenskapen, men også at et «strong program in cultural sociology» har tatt form. Et slikt program er utviklet av Jeffrey Alexander og Philip Smith (2003), og er den bærende ideen for forskningen ved Center for Cultural Sociology ved Yale University, som er ledet av disse to, i tillegg til Ron Eyerman. Dette kultursosiologiske forskningsprogrammet har også inspirert forskere ved andre amerikanske og europeiske universiteter.

Jeffrey Alexander har i løpet av de siste tiårene beveget seg bort fra systemteori, neo-funksjonalisme og sosialfilosofi og henimot studiet av kultur og mening. Han har blant annet vært inspirert av den sene Émile Durkheim, og spesielt *Les formes élémentaires de la vie religieuse* (1912). Et karakteristisk trekk ved sosiologers forhold til Durkheim er at man i nyere tid har trukket frem den sene Durkheims betydning for sosiologien, fremfor den tidlige (Alexander og Smith, 1996). Den sene Durkheim og hans vektlegging av det symbolske og rituelle har tidligere i stor grad vært forbeholdt antropologene, mens sosiologene i større grad har latt seg inspirere av Durkheims mer positivistiske studier av sosial orden (Durkheim, 1893) og selvmord (Durkheim, 1897), samt hans metodebok for en robust samfunnsvitenskap (Durkheim, 1895).¹ Med en slik reorientering av Durkheim som sosiologisk klassiker og «founding father» har sosiologien blitt mer opptatt av de symbolske dimensjonene ved det sosiale livet. En reorientering av Durkheim har skjedd i takt med at utvalgte antropologer har oppnådd klassikerstatus innenfor kultursosiologien. Her tenker jeg på Clifford Geertz (1973) og Mary Douglas (1966), og spesielt på førstnevntes insistering på tykke beskrivelser av mening.² Felles for disse er at de er opptatt av mening, symboler og ritualer i det sosiale liv, og at det å fortolke blir viktigere enn det å forklare i vitenskapelige studier av kultur. Som Geertz selv sier:

Believing, with Max Weber, that man is an animal suspended in webs of significance he himself has spun, I take culture to be those webs, and the analysis of it to be therefore not an experimental science in search of law but an interpretive one in search of meaning (Geertz, 1973: 5).

En utvikling med økt fokus på mening, symboler og fortolkning i sosiologien generelt, og kultursosiologien spesielt, går hånd i hånd med det som har blitt kalt «the return to the empirical» (Reed og Alexander, 2009) i internasjonal sosiologi. Man er altså i dagens kultursosiologi opptatt av meningsproduksjon og de symbolske sidene ved kommunikasjon og samhandling, i tillegg til at empirisk forskning vektes tyngre enn teoretisk forskning.

Bred kultursosiologi

I Alexander og Smiths (2003) programerklæring *The Strong Program in Cultural Sociology. Elements of a Structural Hermeneutics*,³ skiller de mellom «sociology of culture» og «cultural sociology». De kritiserer førstnevnte tilnærming for å være for opptatt av å undersøke hvordan kultur er påvirket av strukturer av en mer materiell karakter. Innenfor en slik tilnærming anvender man sosiologien på et kulturelt studieobjekt, så som eksempelvis kulturelle artefakter, populær-kulturelle fenomener, kunst, medier eller deler av kultursektoren. Et eksempel på forskning innen denne tradisjonen er hegemoniforskningen innen «cultural studies»-tradisjonen, representert ved Birminghamskolen.⁴ Et annet eksempel er Pierre Bourdieus kultursosiologi, og spesielt hans felperspektiv.⁵ Felles for disse er at de behandler kultur som en *avhengig* variabel, og undersøker mekanismene som ligger bak at den delen av kulturen man er interessert i å studere fremtrer slik den gjør. Her er man ofte opptatt av hvordan sosiale strukturer eller maktforhold påvirker kulturen.⁶

Alexander og Smith argumenterer i stedet for en «cultural sociology»-tilnærming hvor man behandler kulturen som en *uavhengig variabel*, det vil si at kultur, forstått som meningsproduksjon i det sosiale liv, vil kunne være en del av analyser av et hvilket som helst element i samfunnet. De poengterer at kulturen må behandles som autonom i forhold til sosiale strukturer og at kultur er vel så viktig for forming av handlinger og institusjoner som mer materielle eller instrumentelle krefter. Kulturell autonomi, en forpliktelse til å gi rike hermeneutiske beskrivelser og å søke å identifisere kausalitet gjennom slike analyser, ved for eksempel å undersøke hvem som sier hva, hvorfor og med hvilken virkning, er elementene som karakteriserer et sterkt program for kultursosiologi, slik Alexander og Smith beskriver det.

Et slikt skille har vi ikke i den norske fagterminologien. Vi snakker ikke om

sosiologiske studier av kultur på samme måte som man snakker om «sociology of culture» på engelsk. På norsk vil kultursosiologi som begrep romme både «cultural sociology» og «sociology of culture». For å få frem et slikt skille velger jeg derfor å bruke begrepene om en bred og en smal kultursosiologi. Med dette skillet ønsker jeg å fange inn distinksjonen mellom å behandle kultur som avhengig eller uavhengig variabel. Men skillet viser også til at en bred kultursosiologi nettopp orienterer seg bredere enn den smale.

I en bred kultursosiologi er meningsdimensjonen det sentrale i analyser av sosialt liv. Med mening i sentrum sier det seg selv at det meste vil være av interesse. Mening preger som kjent det sosiale liv i et hvilket som helst samfunn, til en hvilken som helst historisk tid. Det er for eksempel enklere å forestille seg et samfunn uten et organisert arbeidsliv, politiske institusjoner eller massemedier enn et samfunn uten mening. Slik kan vi argumentere for at en bred kultursosiologi blir den bredeste og mest grunnleggende av alle sosiologiens underdisipliner, og at kultursosiologien både kan og bør innta en lederposisjon innen sosiologifaget.

En annen sentral amerikansk kultursosiolog som er opptatt av meningsproduksjon i samfunnet, er Lyn Spillman. Hun skriver i innledningskapitlet til antologien *Cultural Sociology*:

Cultural sociology is about meaning-making. Cultural sociologists investigate how meaning-making happens, why meanings vary, how meanings influence human action, and the ways meaning-making is important in social cohesion, domination and resistance (Spillman, 2002: 1).

Spillman skiller videre mellom tre former for kultursosiologiske studier hvor man har vært opptatt av mening. Dette er for det første hva hun kaller «meaning-making on the ground». Her har man vært opptatt av hvordan samhandling skaper mening, og hvordan individer bruker denne meningen. Slike studier anvender ofte etnografi som metode. For det andre er det studier av «meaning-making in the institutional field», hvor man har vært opptatt av hvordan konteksten rundt produksjonen av kulturelle produkter har påvirket selve produktet, mottakelsen og tolkningen av dette, samt hvordan og hvor det er blitt presentert. Bourdieu- eller Becker-inspirerte analyser av deler av kultursektoren (henholdsvis Bourdieu, 1992; Becker, 1984) er illustrerende for dette perspektivet. Et eksempel på en slik analyse i en norsk kontekst er Dag Solhjell (1995) sin studie av det norske kunstfeltet. I slike studier er man blant annet opptatt av konvensjoner innen feltet, hvordan utøvere og institusjoner posisjonerer seg i forhold til hverandre, og den kampen som foregår om makt og innflytelse på feltet. Den tredje formen for studier av meningsproduksjon

som Spillman fremhever, er det hun kaller «meaning-making in the text». Sosiologer som gjør slike analyser, skiller kulturelle repertoarer, objekter og tekster analytisk fra den sosiale konteksten som omgir dem. Repertoarene, objektene og tekstene blir ansett å ha sin egen interne struktur, hvilket har konsekvenser for hvordan mening skapes. Her ser man på hvordan det tekstuelle påvirker og blir påvirket av individuelle og institusjonelle meningsskapende prosesser. Diskursanalyse er et eksempel på en metode som anvendes innenfor et slikt perspektiv.

Disse tre formene for studier av meningsproduksjon er viktige, men vi trenger i tillegg et bredt kultursosiologisk perspektiv som setter disse nivåene i sammenheng med hverandre og en bredere sosial og kulturell kontekst. Jeg sier ikke at alle trenger å operere på dette nivået. Det krever tross alt mye tid og ressurser å gjøre så omfattende studier. Men vi må likevel ha en ambisjon om å bevege oss mot et slikt kunnskapsnivå. Dette kan realiseres ved mer samarbeid både på tvers av fagdisiplinære grenser og bindestreksdisiplinære forskningsfronter i sosiologien. En bred kultursosiologi vil hente inspirasjon både fra den kulturelle delen av organisasjonssosiologien, den kulturelle felt- og sektorforskningen, den kulturpolitiske forskningen, den rike feltarbeidstradisjonen i samfunnsforskningen og analytiske redskaper og teoretiske innsikter fra språk- og kommunikasjonsforskningen. Videre vil et bredt kultursosiologisk program forde metodetriangulering, enten man praktiserer dette gjennom selv å gjennomføre omfattende empiriske undersøkelser eller gjennom samarbeid i forsker-team.

Mer komparativ forskning vil også styrke en bred kultursosiologi. Et nyttig analytisk begrep for nasjonal-komparativ kultursosiologi er begrepet om nasjonale kulturelle verdsettingsrepertoarer, lansert av Michèle Lamont og Laurent Thévenot (2000) med utgangspunkt i en rekke komparative studier av USA og Frankrike. Begrepet er ment som et alternativ til tradisjoner innen komparativ samfunnsforskning som fokuserer på politiske og institusjonelle forskjeller mellom land på den ene siden, og forenklete essensialistiske begreper om nasjonal karakter på den andre. Gjennom historien vil et sett med mulige måter å fortolke og gi mening til verden på, manifestere seg i et kulturelt repertoar. Dette begrepet hjelper oss å forstå og fortolke nasjonale variasjoner, for eksempel i form av hvordan ideer tilpasses nasjonal kontekst idet de importeres og idet ideene må tilpasses endringer i sine sosiale omgivelser. Begrepet har vært nyttig i min egen analyse av hvordan ideen om allmennkringkasting har blitt tilpasset en digitalisert og globalisert tidsalder og legitimert på et institusjonelt og nasjonalt nivå i Norge og Sverige (Larsen, 2011).

Som jeg nevnte innledningsvis vil mediene ha en sentral plass i en bred kultursosiologi. Jeg vil nå gå over til å si noe om hva som preger mediesosiologisk

forskning, og hvordan denne kan styrkes av å innlemmes i en bred kultursosiologi. Deretter vil jeg gå videre til å presentere hvordan studiet av allmennkringkasting er spesielt godt egnet for en bred kultursosiologisk analyse.

Mediesosiologi som smal kultursosiologi

Helge Østbye definerer mediesosiologi på følgende måte i siste versjon av *Sosiologisk leksikon*:

[m]ediesosiologi er en betegnelse som brukes om samfunnsvitenskapelige tilnærminger til forskning om massemediene ... [A]v kommunikasjonsprosessen tre ledd (sender, budskap og mottaker), har mediesosiologien vært mest opptatt av sender- og mottakersiden, samt forholdet mellom mediene og samfunnet (Østbye, 2008: 189–190).

Analyser av budskapet har dermed i stor grad blitt overlatt til de humanistiske medieforskerne. Med sitt fokus på produksjons- og resepsjonsstudier kan vi plassere mediesosiologien som en del av den smale kultursosiologien. Dette er fordi man tilnærmer seg kultur som en avhengig variabel; man er opptatt av hvordan makt og strategiske interesser påvirker produksjonsprosessen og hvordan variabler som kjønn, klasse, etnisitet og alder påvirker hvordan budskapet tolkes.

Mediesosiologi er i dag et lite brukt begrep, og når det brukes så er det gjerne som en beskrivelse av et samfunnsvitenskapelig perspektiv innenfor medievitenskapen. Sosiologer ved de tradisjonelle sosiologiinstituttene i Norge interesserer seg i liten grad for mediene som et studieobjekt, med unntak av et lite mediesosiologisk miljø ved Institutt for sosiologi og statsvitenskap ved NTNU. Trass i at Paul Lazarsfeld, som var sentral for etableringen av den amerikanske mediesosiologien, var viktig for oppbyggingen av sosiologien i Norge, og at det var tilløp til medieforskning i sosiologiens første år i Norge, ble medier aldri en integrert del av norsk sosiologi (Slaatta, 2010).

Der mediesosiologien (også internasjonalt) har blitt et perspektiv innen medievitenskapen, fremfor en sentral sosiologisk bindestreksdisiplin, har kultursosiologien i løpet av de siste 20 årene fremstått som et av de mest vitale områdene innen den internasjonale sosiologien. Dette gjelder ikke minst i USA. Siden både massemedier og sosiale medier er så sentrale for kommunikasjon og meningsproduksjon i dagens globaliserte og digitaliserte verden, og kultursosiologien er i ferd med å innta en lederposisjon innen internasjonal sosiologi, bør en konsekvens være at vi som sosiologer i mye større grad enn i dag må interessere oss for mediene, og at kultursosiologene har et spesielt ansvar, da vi som

kjent både er opptatt av og spesialister på analyse av meningsproduksjon i det sosiale liv.

Sosiologer må både interessere seg for mediene eller mediefeltet som et studieobjekt, samtidig som medier bør inngå som ledd i analyser av andre kultursektorer eller kulturelle uttrykk. Men der slike studier forblir innenfor en smal kultursosiologi, trenger vi også å integrere mediene som en sentral del av en bred kultursosiologi, med tanke på medienes sentrale posisjon i meningsproduksjonen i dagens verden. Kultursosiologer som opererer innen et bredt perspektiv må kommunisere med både kultursosiologer som opererer innen en smalere definisjon og medie- og kommunikasjonsforskere.

Fruktbarheten av en kommunikasjon mellom kultursosiologer og kommunikasjonsforskere har også vært påpekt internasjonalt. Jefferson Pooley og Elihu Katz skriver:

Call it the tyranny of the undergraduate professional major: resource-rich, but legitimacy-poor, scholars of communication toil away in well-heeled obscurity. Sociologists do not read communication research, and so have even less reason to invest themselves in media questions. All this may help explain the otherwise baffling course that the sociology of culture subfield has taken over the past 30 years. For the most part [...] this flourishing area of sociology has taken up every facet of expressive culture except the mass media. [...] Only rarely are media institutions the object of study, and even when they are [...] the work tends to be cut off from related scholarship coming out of communication programs. So sociologists and communication researchers seem to have divided up the labor of studying «culture», and when their work overlaps they remain in silo-like ignorance of one another. The single step with the greatest potential to help along the ascent resurgence, we suggest, would be to bring the sociology of culture subfield into conversation with communication scholars (Pooley og Katz, 2008: 777).

Som jeg allerede har påpekt må denne dialogen igjen kommunisere med en bred kultursosiologi (en «cultural sociology»). En bred kultursosiologi blir en metadisiplin i forhold til andre disipliner som forsker på kommunikasjon og meningsproduksjon, noe tilsvarende sosiologiens rolle overfor de andre samfunnsvitenskapelige disiplinene.

Om vi forholder oss til den tredelte kommunikasjonsmodellen med sender, budskap og mottaker, så må en kultursosiologisk tilnærming til studier av medier overskride denne. Fra et bredt kultursosiologisk perspektiv er alle leddene en naturlig del av en hver studie. Kultur er en uavhengig variabel. Vi er ikke kun opptatt av hvordan makt, eierskap over produksjonsmidlene eller andre strategiske interesser påvirker det produktet som mediene produserer. Ei

heller er vi kun opptatt av hvordan klasse, kjønn, etnisitet eller alder påvirker hvordan man tolker og forholder seg til budskapet fra mediene. Nei, en bredt orientert kultursosiolog er opptatt av hele komplekset av mening; både hvordan den er påvirket av og påvirker de sosiale omgivelsene, hvor dimensjonene kjønn, klasse, etnisitet og alder selvfølgelig vil spille inn, men også historiske, kulturelle og sosiale tradisjoner så vel som politiske og organisasjonsmessige strukturer.

Gjennom analysen vil det også være naturlig å reflektere over hvordan våre teoretisk inspirerte og empirisk genererte analytiske begreper igjen spiller tilbake på det sosiale. Vi må være sensitive for dobbelhermeneutikken, slik Anthony Giddens (1984) har beskrevet den som en naturlig og integrert del av samfunnsvitenskapelig forskning. Med begrepet sikter han til at samfunnsvitenskapen forsøker å gjøre meningsfull en verden som allerede er gjort meningsfull av aktørene som studeres. Giddens påpeker at våre analytiske begreper kan påvirke det sosiale livet vi studerer. Våre begreper kan gå fra å være andre ordens begreper – begreper utviklet av forskere – til å bli første ordens begreper – begreper anvendt av aktører i det sosiale liv for å gi verden mening.

I et bredt kultursosiologisk perspektiv må vi inkludere alle leddene i kommunikasjonsmodellen, og vi må videre interessere oss for meningsproduksjon både «on the ground», «in the institutional field» og «in the text». I utviklingen av et slikt perspektiv kan vi ta med oss innsikter fra den kvalitative feltarbeidstradisjonen, den kulturelle felt- og institusjonsforskningen og den mer humanistisk inspirerte tekstanalytiske tradisjonen innen kultursosiologien. Denne siste tradisjonen kan nå sies å ha oppnådd et sofistikert nivå, da den lingvistiske vending har vart såpass lenge at disse perspektivene har blitt en velutviklet og naturlig del av den sosiologiske verktøykassen.

Før jeg går videre vil jeg presisere at jeg ikke argumenterer for at vi skal gå bort ifra mediesosiologiske studier slik de er beskrevet. Slike studier er fremdeles viktige. Det jeg argumenterer for er at vi i tillegg må utvikle og aktivisere et bredt kultursosiologisk perspektiv som transcenderer både mediesosiologien og en smalere kultursosiologi. Siden stadig mer av meningsproduksjonen i dagens transnasjonale, flerkulturelle og komplekse samfunn involverer massemedier og sosiale medier, må vi som sosiologer også i større grad interessere oss for disse. Dette innebærer at vi også må holde oss mer oppdatert på den kommunikasjonsfaglige forskningen.

Jeg vil nå eksemplifisere fruktbarheten av et bredt kultursosiologisk perspektiv ved å anvende det på studiet av allmennkringkasting, før jeg presenterer andre studieobjekter som også vil egne seg for å underkastes analyser fra et slikt perspektiv.

Et bredt kultursosiologisk perspektiv anvendt på allmennkringkasting som studieobjekt

Allmennkringkasting som studieobjekt er spesielt godt egnet for en bred kultursosiologisk tilnærming. Dette er fordi allmennkringkasting er en idé og en praksis med en virkningshistorie, med nasjonale variasjoner i hvordan ideen har blitt oversatt til og legitimert innenfor nasjonale kontekster, og omsatt i praksis. John Reith (1924) blir ofte tilskrevet en sentral rolle i lanseringen av ideen om allmennkringkasting (se f.eks. Scannell og Cardiff, 1991). Ideen ble utviklet som en konsekvens av utviklingen av radioen som massemedium, og et ønske om å sikre at mediet ble brukt til å opplyse, danne og underholde befolkningen, fremfor at kommersielle krefter skulle få fritt spillerom over mediet. Ideen fikk sin første institusjonelle form gjennom opprettelsen av BBC i 1927, hvor nevnte Reith var den første kringkastingssjefen. Ideen spredde seg til andre europeiske land og ble tilpasset nasjonale kontekster: den ble oversatt og legitimert i overensstemmelse med landenes kulturelle og verdimeslige tradisjoner og repertoarer. I tillegg har pragmatiske og strategiske hensyn spilt inn, idet ideen har blitt gitt en institusjonell form (se Dahl, (1999) for historien om hvordan dette utspilte seg i Norge). Politiske interesser har her hatt mye å si, da allmennkringkastingens eksistensgrunnlag avhenger av politisk velvilje.

Ideen og praksisen er noe det kontinuerlig forhandles om, og spesielt når omgivelsene rundt allmennkringkastingen er preget av store endringer. Vi kan peke på i hvert fall to store omveltninger som har ledet til omfattende tilpassnings- og legitimeringsarbeid. Den første var etableringen av kommersiell TV. I Norge kom dette med kanalene sendt fra England på 1980-tallet, og spesielt med opprettelsen av TV 2 som kommersiell allmennkringkaster i 1992.⁷ Som en konsekvens av denne endringen i omgivelsene rundt NRK, ble begrepet allmennkringkasting lansert i 1988.⁸ Begrepet kringkasting hadde vært i bruk siden 1924, men det var først da NRK fikk konkurranse fra kommersielle kanaler at man så seg nødt til å spesifisere et begrep som fanget opp det verdimeslige ved hva NRK skulle representere, stilt overfor de kommersielle kringkasterne.

Den andre omveltningen er den som har pågått siden slutten av 1990-tallet, preget av globalisering og digitalisering. En dominerende global medieindustri blir en trussel da allmennkringkasting i stor grad har blitt legitimert med det nasjonale mediemarkedet som kontekst. Digitaliseringen av bakkenettet representerer ytterligere en legitimeringsutfordring da frekvensrommet i det digitale nettet er betydelig utvidet fra det analoge, og at kronargumentet for lisensfinansiert allmennkringkasting nettopp har vært at tilgang til et begrenset bakkenett gis til kringkasterne som kan oppfylle visse kulturpolitiske forpliktelser. Når politikerne og allmennkringkasterinstitusjonene i dag arbeider med å legi-

timere allmennkringkasting, må både ideen og praksisen reforhandles og omdefineres som en konsekvens av økonomiske og kulturelle globaliseringsprosesser og overgangen fra analog til digital medieteknologi. En slik tilpasning av allmennkringkastingen må resonere med de kulturelle forventningene for at befolkningen skal fortsette å anse institusjonen som legitim. Siden institusjonene er finansiert av folket, er det også avgjørende at de oppleves som legitime (selv om det er Stortinget som avgjør størrelsen på lisensen og hvorvidt lisensordningen skal videreføres).

Den kulturelle globaliseringen som trussel mot allmennkringkastingen blir håndtert ved å fremheve det nasjonale på bekostning av det globale. Hvilke deler av de lokale aspektene som fremheves vil være påvirket av landets historie og tradisjoner, og den formen det lokale fremstilles innenfor vil igjen være påvirket av hvordan nasjonens historie og de nasjonale tradisjonene har manifestert seg i et tilgjengelig kulturelt legitimeringsrepertoar. For eksempel er et viktig argument i Norge at institusjonen skal spille en sentral rolle i å bevare og forvalte det nasjonale språket og den nasjonale kulturen, i møte med globaliseringstrykket. Dette er et argument som står sterkere i Norge enn i Sverige, hvilket blant annet tilskrives at vi i Norge har to skriftspråk og at begge både er yngre og mindre enn det svenske. Svenskene ser derimot i større grad allmennkringkasting ut ifra et internasjonalt perspektiv i sitt legitimeringsarbeid, og argumenterer for at allmennkringkasterne skal representere et kvalitetsmessig viktig korrektiv, stilt overfor den globaliserte kommersielle medieindustriens kulturelle homogenisering. Dette kan fortolkes i lys av Sveriges tradisjoner for å orientere seg mot Europa, og et selvilde som et av de mest innovative og progressive land i verden. En hovedkonklusjon fra studien av legitimeringen av allmennkringkasting i de to landene, er at man i Norge gjennomgående er mer nøktern og pragmatisk i legitimeringsretorikken, mens man i Sverige i større grad fokuserer på det prinsipielt viktige ved ideen, og at man i Norge i stor grad orienterer seg innad i det nasjonale mediemarkedet, mens man i Sverige posisjonerer seg mer aktivt i forhold til det internasjonale markedet (Larsen, 2011). En slik overordnet kontekstualisering av allmennkringkasting som idé og praksis, som er basert på en analyse av både det kulturpolitiske og institusjonelle legitimeringsarbeidet så vel som den offentlige debatten om temaet, representerer en bred kultursosiologisk tilnærming.

For å få tak i meningsproduksjonen rundt allmennkringkasting som idé og praksis, er man nødt til å analysere og sammenstille en rekke empiriske tekster: man bør gjøre etnografiske studier av programavdelinger i institusjonene, tekstanalyser av institusjonelle og politiske dokumenter, intervjuundersøkelser med ansatte i allmennkringkasterinstitusjonene, i det offentlige kulturbyråkratiet og kulturpolitikere, i tillegg til analyser av meninger om all-

mennkringkasting i offentligheten (hvilket kan gjøres både gjennom analyser av den offentlige debatten og gjennom kvantitative spørreundersøkelser). Det er gjort studier av alle disse kontekstene, men metodetrianguleringen i de enkelte studiene er begrenset, og det er få forsøk på å sammenstille de ulike kontekstene i bredere analyser (for en presentasjon av den norske forskningen på allmennkringkasting, se Moe og Syvertsen, 2007; Larsen, 2011).

Meningsproduksjonen rundt allmennkringkasting som idé og praksis tilpasses sine sosiale omgivelser og legitimeres med dette som utgangspunkt. Meningsproduksjonen vil videre manifestere seg i ulike praksiser for hvordan man organiserer allmennkringkasterinstitusjonene, hvordan man regulerer allmennkringkasting innenfor nasjonale kulturpolitiske rammeverk, hvilke forventninger allmennkringkasterne møter i offentligheten og hvordan det faktiske programtilbudet blir seende ut. De praksisene som etablerer seg, vil igjen påvirke de sosiale omgivelsene til allmennkringkasterinstitusjonene. Allmennkringkasting er et resultat og en avspeiling av sine sosiale omgivelser, samtidig som den institusjonelle praksisen igjen er med på å opprettholde eller endre de samme omgivelsene.

Sosial endring og legitimering av offentlige institusjoner

Det vil være interessant å sammenstille forskningen på allmennkringkasting med studier av andre sentrale institusjoner som er preget av endring, og som er avhengig av legitimeringsarbeid relatert til både idé og praksis. Universitetet er et opplagt case, hvor økt byråkratisering, detaljstyring og kommersiell tankegang gjør at ideer og praksis tilpasses nye omgivelser. Og i en nordisk kontekst kan en også tenke seg Vinmonopolet som en interessant institusjon å se nærmere på fra et slikt perspektiv, da både EUs alkoholpolitiske lovverk og publikums krav om tilgjengelighet utgjør trusler mot monopolordningen.

Ytterligere et eksempel vil være å se på hvordan ideen om EU har utviklet seg historisk og blitt tilpasset nasjonale kontekster, og videre den kontinuerlige forhandlingen som pågår omkring hva EU skal og bør være innenfor og på tvers av nasjonalstatlige grenser. Da EU i dag står overfor store utfordringer, blant annet grunnet økte migrasjonsstrømmer, nasjonalistiske politiske partiers økte innflytelse og finanskrisens ujevne utslag blant medlemsstatene, pågår det et omfattende legitimeringsarbeid relatert til EUs relevans for håndteringen av slike utfordringer.

Videre kunne man sett på hvordan forhandlingene rundt implementeringen av nye EU-direktiv foregår, altså hvordan ideen om EU omsettes i praksis i de ulike medlemslandene. Et aktuelt eksempel kunne vært å se på hvordan data-lagringsdirektivet har blitt mottatt og omsatt i ulike europeiske land. Om direk-

tivet har møtt motstand blant politikere, i offentligheten og i sivilsamfunnet, og hvordan denne motstanden har artet seg, vil være et yndet case for å studere nasjonale variasjoner i dynamikken i det politiske liv, sivilsamfunnet og offentlighetens kommunikasjonsstruktur, så vel som meningsskapende prosesser, kulturelle tradisjoner og symbolske repertoarer på et mer generelt plan.

Med et bredt kultursosiologisk perspektiv kan man studere meningsproduksjonen rundt et hvilket som helst fenomen i det sosiale liv, men det er spesielt godt egnet til å studere tilpasning og legitimering av ideen og praksisen til institusjoner som står overfor store endringer i sine sosiale omgivelser, da endringene leder til både eksplisitte og implisitte forhandlinger om hvordan ideen og praksisen skal se ut. Altså en intensivert form for meningsproduksjon.

Felles for allmennkringkastingen, universitetet, Vinmonopolet og EU er at de er tunge institusjoner basert på velutviklede idémessig fundamenter, hvor endringer i omgivelsene gjør at både ideene som institusjonene er tuftet på og de institusjonelle praksisene må reforhandles og tilpasses en ny kontekst. Til sammen handler dette om legitimering av institusjonenes fortsatte eksistens.

Bred kultursosiologi som teori og metode

En bred kultursosiologi kan hente inspirasjon fra det som Michael Burawoy (1998) omtaler som refleksiv vitenskap. Han lanserer dette som et alternativ til den positive vitenskapen, hvor den refleksive vitenskapen skal preges av intervensjon og dialog i møte med den verden som studeres (et ideal som ikke er fremmed for de som kjenner sin kritiske teori – de som ikke gjør det, kan f.eks. se Held, 1980). Burawoy lanserer så «extended case method» (ECM) som en metode basert på en refleksiv vitenskapsmodell. ECM egner seg for bred kultursosiologi, da den både er teoretisk motivert og prosessorientert. Men metoden er på den andre siden for teoretisk drevet – «[i]nstead of discovering grounded theory we elaborate existing theory» (Burawoy 1998: 16). Et viktig aspekt ved ECM er å søke å forkaste eller videreutvikle teori gjennom feltstudier. Dette er et ideal som ikke trenger å styre en bred kultursosiologi (vi kan også gjøre studier hvor vi utvikler teori med utgangspunkt i lokal empiri, à la «grounded theory», se Glaser og Strauss, 1967), men vi kan likevel hente inspirasjon fra ECMs insistering på at teori hjelper oss med å konstituere situert kunnskap til sosiale prosesser.

Språket vil være en naturlig del av studiet av mening. Vi må være opptatt av både hvordan det tilgjengelige språket brukes av aktørene vi studerer, og hvordan den måten de bruker språket på igjen kan være med på å endre det språket som er tilgjengelig til enhver tid.⁹ En slik dialektisk tenkning vil være til stede i

enhver kultursosiologisk studie av meningsproduksjon. På et generelt plan kan vi angripe kultur slik Michael Schudson har beskrevet det:

[t]he study of culture is the study of what meanings are available for use in a given society from the wider range of possible meanings; the study of culture is equally the study of what meanings people choose and use from available meanings (Schudson, 1989: 159).

Videre vil hermeneutikkens vekselvirkning mellom del og helhet være sentralt. Som Geertz sier i *Den innfødtes synsvinkel*:¹⁰

Idet vi hopper frem og tilbake mellom helheten uttrykt gjennom delene som aktualiserer den og delene uttrykt gjennom helheten som motiverer dem, prøver vi med en slags intellektuell vedvarende bevegelse å omgjøre dem til forklaringer på hverandre (Geertz, 2001: 303).

Hermeneutikken forteller oss også at vi ikke kun må være opptatt av meningsdimensjonen ved det vi studerer, men også hvordan vi som forskere legger mening i våre analyser og fortolkninger. Vi må i analysene praktisere en dobbelhermeneutikk. I vår fortolkning av studieobjektene virkelighetsbeskrivelse har vi bruk for teori, både den kultursosiologiske teorien, den generelle sosiologiske teorien og den fagdisiplinært uavhengige feltspesifikke teorien. Samtidig må vi være bevisste på at de begrepene vi utvikler vil kunne spille tilbake på det fenomenet vi studerer og bli et første ordens begrep.

Mer komparativ forskning vil også styrke en bred kultursosiologi, da sammenligninger blant annet er egnet til å få frem variasjoner i hvordan ideer oversettes, tilpasses og legitimeres ulike kontekster og hvordan ideer omsettes i praksis. Dette kan være både synkrone og diakrone analyser, av kontekster fra verdensregioner, til land, landsdeler, kommuner eller mindre formaliserte geografiske grupperinger. Det historiske vil ofte være med som kontekstualiserende element, også i synkrone analyser. Valget av nivå og tilnærming vil følge av studieobjekt og forskningsspørsmål.

Veien videre

Med en velutviklet bred kultursosiologi vil vi stadig bevege oss mot en bredere og fyldigere forståelse av de kulturelle dimensjonene ved det sosiale livet. Dette vil hovedsakelig skje gjennom empirisk forskning. Men det trenger ikke å begrenses til forskning på ett og samme felt. Det kan like gjerne være forskning på sosiale prosesser, så som tilpasnings- og legitimeringsarbeid. Vi kan ha en

teoretisk interesse av å studere disse prosessene, samtidig som vi gjennom studiene vil bidra med empiriske funn til den lokale forskningsfronten på det området vi studerer. Og jo flere tematiske fronter vi kan studere fra et slikt perspektiv, jo mer sofistikert teoretisk begrepsutvikling kan vi oppnå.

Som tidligere nevnt mener jeg at vi må arbeide mot en kombinasjon av de tre formene for fortolkende kultursosiologi som Spillman opererer med, eller snarere: vi må overskride en slik inndeling. Dette trenger ikke å være i én og samme studie, men vi vil få en bedre forståelse av sosiale fenomener om vi kombinerer alle disse nivåene. En lik kombinasjon vil i praksis peke mot meto-detriangulering, hvor kvalitative metoder med vekt på fortolkning vil være de mest nærliggende. Dette vil i første rekke være etnografi, tekstanalyse og intervjuer. Men vi kan også ha nytte av kvantitative kartlegginger av meningsoppfattelse. Forskningen kan være teoretisk inspirert, men bør være empirisk drevet. Etter hvert som flere studier gjennomføres fra dette perspektivet, vil vi bevege oss mot et gradvis mer sofistikert begrepsapparat for å fortolke og forstå de kulturelle dimensjonene ved det sosiale liv, noe som igjen gjør oss bedre rustet for videre empiriske arbeider.

Noter

- 1 Se Collins (1994: kap. 3) for en presentasjon av den durkheimianske tradisjonen i sosiologi og sosialantropologi.
- 2 Se Alexander (2008) for en diskusjon av Geertz' betydning for dagens (brede) kultursosiologi.
- 3 Den første versjonen av denne teksten ble publisert på fransk i 1998 (Alexander og Smith, 1998).
- 4 Se Stuart Hall (1973) for en av skolens kanoniske tekster.
- 5 Se for eksempel Bourdieu (1993).
- 6 Max Horkheimer og Theodor W. Adornos (1947) essay om kulturindustrien rammes også av en slik beskrivelse, men jeg forholder meg i første rekke til empiriske kultursosiologiske forskningstradisjoner i denne artikkelen.
- 7 For en diskusjon av NRKs strategi i møte med konkurransen fra TV 2, se Trine Syvertsen (1997).
- 8 Dette skjedde i lovproposisjonen om kabelfjernsyn, hvor man omtaler allmennkringkasting som «[...] kringkasting som er under ei viss form for samfunnsmessig styring, mellom anna med krav om eit variert programtilbod som skal innehalda stoff av interesse for mange ulike grupper i samfunnet» (Ot.prop. nr. 53 (1987–1988): 10). Dette har Sigve Gramstad (1989: 10) påpekt.
- 9 Om vi velger diskursanalyse som metode, vil den kritiske diskursanalysen (Chouliaraki og Fairclough, 1999) ivareta en slik dialektikk.
- 10 Den originale publikasjonen er Geertz (1983).

Referanser

- Alexander, J. (2008) 'Clifford Geertz and the Strong Program: The Human Sciences and Cultural Sociology', *Cultural Sociology*, 2(2): 157–168.
- Alexander, J. og Smith, P. (1996) 'Review Essay: Durkheim's Religious Revival', *American Journal of Sociology*, 102(2): 585–592.
- Alexander, J. og Smith, P. (1998) 'Sociologie culturelle ou sociologie de la culture? Un programme fort pour donner à la sociologie son second souffle', *Sociologie et Sociétés*, 30(1): 107–116.
- Alexander, J. og Smith, P. (2003) 'The Strong Program in Cultural Sociology: Elements of a Structural Hermeneutics', i Alexander, J. (red.) *The Meanings of Social Life. A Cultural Sociology* (s. 11–26). Oxford: Oxford University Press.
- Becker, H. (1984) *Art Worlds*. Berkeley: University of California Press.
- Bourdieu, P. (1992) *Les Règles de l'art. Genèse et structure du champ littéraire*. Paris: Seuil.
- Bourdieu, P. (1993) *The Field of Cultural Production. Essays on Art and Literature*. Johnson, R. (red.). Cambridge: Polity Press.
- Burawoy, M. (1998) 'The Extended Case Method', *Sociological Theory*, 16(1): 4–33.
- Chouliaraki, L. og Fairclough, N. (1999) *Discourse in Late Modernity. Rethinking Critical Discourse Analysis*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Collins, R. (1994) *Four Sociological Traditions*. New York: Oxford University Press.
- Dahl, H. F. (1999) *Hallo-hallo! Kringkasting i Norge 1920–1940*. Oslo: J. W. Cappelens Forlag.
- Douglas, M. (1966) *Purity and Danger*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Durkheim, E. (1893) *De la division du travail social. Étude sur l'organisation des sociétés supérieures*. Paris: Felix Alcan.
- Durkheim, E. (1895) *Les Règles de la méthode sociologique*. Paris: Felix Alcan.
- Durkheim, E. (1897) *Le Suicide. Étude de sociologie*. Paris: Felix Alcan.
- Durkheim, E. (1912) *Les formes élémentaires de la vie religieuse. Le système totémique en Australie*. Paris: Felix Alcan.
- Geertz, C. (1973) *The Interpretation of Culture*. New York: Basic Books.
- Geertz, C. (1983) *Local Knowledge: Further Essays in Interpretive Anthropology*. New York: Basic Books.
- Geertz, C. (2001) '«Fra den innfødtes synsvinkel»: Om den antropologiske forståelsens egenart', i Læg Reid, S. og Skogen, T. (red.) *Hermeneutisk lesebok* (s. 289–305). Oslo: Spartacus.
- Giddens, A. (1984) *The Constitution of Society*. Cambridge: Polity Press.
- Glaser, B. G. og Strauss, A. L. (1967) *The Discovery of Grounded Theory: Strategies for Qualitative Research*. New Brunswick: Aldine Transaction.
- Gramstad, S. (1989) *Kringkasting i folkets tjeneste*. Publikasjon nr. 17. Volda: Møre og Romsdal Distrikthøgskole.
- Hall, S. (1973) 'Encoding and Decoding in the Television Discourse', Paper for *The Council of Europe Colloquy on «Training in the critical reading of televisual language»*. Leicester: University of Leicester.
- Held, D. (1980) *Introduction to Critical Theory. Horkheimer to Habermas*. Cambridge: Polity Press.
- Horkheimer, M. og Adorno, T. W. (1947) *Dialektik der Aufklärung*. Amsterdam: Querido.
- Lamont, M. og Thévenot, L. (2000) 'Introduction: Toward a Renewed Comparative Cultural Sociology', i Lamont, M. og Thévenot, L. (red.) *Rethinking Comparative Cultural Sociology: Repertoires of Evaluation in France and the United States* (s. 1–22). Cambridge: Cambridge University Press.
- Larsen, H. (2011) *Legitimering av allmennkringkasting i Norge og Sverige*. PhD-avhandling. Universitetet i Oslo: Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi.
- Moe, H. og Syvertsen, T. (2007) 'Media Institutions as a Research Field. Three Phases of Norwegian Broadcasting Research', *Nordicom Review*, Jubilee Issue: 149–167.
- Ot.prop. nr. 53 (1987–1988): Lov om kabelsendering. Oslo: Kultur- og vitenskapsdepartementet.
- Pooley, J. og Katz, E. (2008) 'Further Notes on Why American Sociology Abandoned Mass Communication Research', *Journal of Communication*, 58: 767–786.
- Reed, I. og Alexander, J. (2009) 'Social Science as Reading and Performance. A Cultural-Sociological Understanding of Epistemology', *European Journal of Social Theory*, 12(1): 21–41.

- Reith, J. (1924) *Broadcast over Britain*. London: Hodder & Stoughton.
- Scannell, P. og Cardiff, D. (1991) *A Social History of British Broadcasting. Volume One 1922–1939. Serving the Nation*. Oxford: Basil Blackwell.
- Schudson, M. (1989) 'How Culture Works. Perspectives from Media Studies on the Efficacy of Symbols', *Theory and Society*, 18: 153–180.
- Slaatta, T. (2010) 'Norsk medieforskning i sosiologiens første år', *Sosiologi i dag*, 40(4): 5–31. Solhjell, D. (1995) *Kunst-Norge: En sosiologisk studie av den norske kunstinstitusjonen*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Spillman, L. (2002) 'Introduction: Culture and Cultural Sociology', i Spillman, L. (red.) *Cultural Sociology* (s. 1–15). Oxford: Blackwell Publishers.
- Syvvertsen, T. (1997) *Den store TV-krigen. Norsk allmennfjernsyn 1988–96*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Østbye, H. (2008) 'Mediesosiologi', i Korsnes, O. (red.) *Sosiologisk leksikon* (s. 189–190). Oslo: Universitetsforlaget.

Inger-Lise Lien

I bakvendtland

- kriminelle liv

"Jeg begynte å reflektere rundt problemstillinger som: Hvorfor blir ungdom kriminelle? Hvorfor blir de gjengmedlemmer? Er ungdomstiden for innvandrerungdom mer sårbar enn for ungdom med norsk etnisk bakgrunn? På hvilke måter preges det kriminelle livet av traumer?"

I bakvendtland er i hovedsak basert på intervjuer med femti innsatte i fem norske fengsler. Forfatteren har også snakket med fengselsbetjenter, prester, imamer og slektninger av innsatte. Boken er rik på innsikt, analyser og eksempler fra forskningen.

Inger-Lise Lien presenterer ny kunnskap om det kriminelle hverdagslivet: volden, risikoen og «glansen» ved å leve av kriminalitet. Hun beskriver push- og pullfaktorer som gjør at ungdom velger, og blir værende i, en kriminell livssituasjon. Hun beskriver det systemet som ungdom rekrutteres inn i, og viser hvordan systemet påvirker individene psykisk og sosialt, slik at det er vanskelig å komme seg ut.

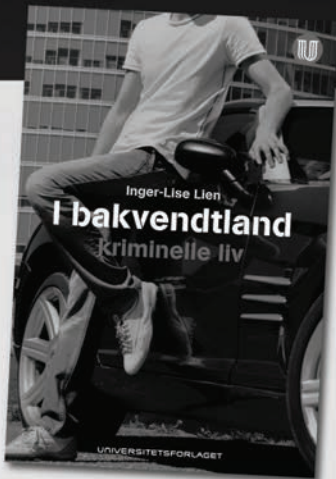
Boken er skrevet for sosialarbeidere og andre som skal hjelpe lovbrøyttere ut av kriminalitet, for studenter og lærere innen sosialt arbeid, sosiologi, antropologi, psykologi, barnevern og kriminologi. Den gir viktige innspill til politikere og går rett inn i diskusjonen om forholdet mellom straff, hjelp og tidlig intervensjon.

Inger-Lise Lien er forsker ved Nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk stress (NKVTS) og har jobbet med gjengproblematikk i mange år.

Kr 249,-

Kjøp boka i bokhandelen eller på

- www.universitetsforlaget.no
- bestilling@universitetsforlaget.no
- tlf. 24 14 76 55

UNIVERSITETSFORLAGET

Thomas Mathiesen

Kritisk sosiologi – en invitasjon

I denne boken tar Thomas Mathiesen et oppgjør med det han kaller "tradisjonell sosiologi", sosiologi som ikke stiller grunnleggende kritiske spørsmål til de forhold sosiologen undersøker. Kritisk sosiologi avslører konvensjonell visdom, den har frigjøring som mål, den bygger på en grunnleggende kritisk innstilling og setter de konkrete hendelser og funn inn i en større samfunnsmessig sammenheng. Mathiesen gir en rekke eksempler fra sine egne konkrete erfaringer, og bygger i stor grad på den aksjonsforskning som han har vært engasjert i gjennom mange år og resultater fra den.

Veiledende pris kr 255,-

Kan bestilles i bokhandelen eller direkte fra

Novus forlag

www.novus.no

Thomas Ugelvik

Fangenes friheter

makt og motstand i et norsk fengsel

Fangenes friheter tar opp spørsmålet om makt, motstand og frihet i fengsel. Boken handler om det sammenflettede og gjensidig avhengige forholdet mellom makt og frihet.

Den er en analyse av hvordan mennesker, konkret og i praksis, forholder seg, tenker, føler og reagerer i møte med makt, og hvilke konsekvenser det får for dem. Boken er bygget på et feltarbeid i et norsk fengsel, og viser hvilke strategier fanger tar i bruk for å gjøre seg til noe annet eller mer enn "en fange".

Kr 399,-

Kjøp boken i bokhandelen eller på
• bestilling@universitetsforlaget.no
• www.universitetsforlaget.no
• tlf. 24 14 76 55

UNIVERSITETSFORLAGET.NO

UNIVERSITETSFORLAGET

INDEKS, ÅRGANG 18, 2010

Nytt år – nye utfordringer	5
--------------------------------------	---

Artikler

Tone Knudsen Haarr og Anne Krogstad: <i>Myten om den norske kultureliten</i>	6
Ole Johnny Olsen: <i>Yrkesutdanning i det moderne. Noen begreper til fortolkning av endringsprosesser i norsk fag- og yrkesopplæring</i>	29
Tore Lindbekk: <i>Karisma-faktoren i Max Webers uferdige utviklingsteori</i>	115
Trine Fosslund og Marit Aure: <i>Når høyere utdanning og godt språk ikke er nok: Integrasjon av høyt utdannede innvandrere på arbeidsmarkedet</i>	131
Marko Valenta og Kristin Thorshaug: <i>Ansatte med innvandrere- og flyktninge- bakgrunn i norske asylmottak: Institusjonene menneskelige ansikt?</i>	153
Anne Birgitta Nilsen og Tonje Raddum Hitching: <i>Tolkemedierte samtaler: Et gjensyn med lingvistikken</i>	219
Brita Ytre-Arne: <i>Et eget rom? Lesernes erfaringer med kvinneblader</i>	237
Gunnar C. Aakvaag: <i>Å sette samtiden på begrep: Noen utfordringer for en samtidsdiagnostisk sosiologi</i>	259
Knut Teppan Vik: <i>Trening på treningssenter: En helserelevant behandlings- virkosomhet?</i>	307
Trine Magnus: <i>Fokus på genmodifisert mat: Hva kan fem fokusgruppeintervjuer fortelle om den norske genmatdiskursen?</i>	331
Oddvar Førland: <i>Universell moralitet og samfunnsskapt etikk? Bakgrunn for og kontroverser i Zygmunt Baumans moralsosiologi</i>	359
Håkon Larsen: <i>Bred kultursosiologi</i>	379

Kommentarer og debatt

Kari Wærness: <i>Sosiologi, kvinneforskning og nye utfordringer fra de biologiske vitenskaper</i>	48
Jon Ivar Elstad: <i>«Genene betyr mer» – tesen i empirisk lys</i>	54
Willy Martinussen: <i>Den usynlige sosiologien</i>	65
Anders Bjørndahl Iversen: <i>Kvalitative og kvantitative metoder – en kontinuum?</i>	175

Bokomtaler

Mette Andersson

Flerfarget idrett. Nasjonalitet, migrasjon og minoritet

Av Jo Helle-Valle 81

Kristin Asdal og Eivind Jacobsen (red.)

Forbrukernes ansvar

Av Thor Øyvind Jensen 87

Rolf Lindskog, Linda Soneryd og Ylva Uggla. Forord av Alan Irwin

Transboundary Risk Governance

Av Allan Sande 91

Jens Qvortrup, William A. Corsaro og Michael-Sebastina Honig (red.)

The Palgrave Handbook og Childhood Studies

Jens Qvortrup (red.)

Sociological Studies of Children & Youth, vol. 12.

Structural, Historical, and Comparative Perspectives

Av Randi Wærdahl. 96

Dag Album, Marianne Nordli Hansen og Karin Widerberg (red.)

Metodene våre. Eksempler fra samfunnsvitenskapelig forskning

Av Pål Repstad 101

Walther Reese-Schäfer

Niklas Luhmann – en innføring

Av Line Hilt 104

Cathrine Holst

Hva er feminisme

Av Helga Hernes. 109

Kolbjørn Rafoss og Jan Ove Tangen (red.)

Kampen om idrettsanleggene – Planlegging, politikk og bruk

Av Arve Hjelseth 185

Eifred Markussen (red.)

Videregående opplæring for (nesten) alle

Av Knud Knudsen 189

Eirik Hammersvik

Vellykkede lovbrøtere som ga seg –

veier inn og ut av liv med lovbrudd

Av Johanne Yttri Dahl og Geir Heivoll 193

Jørgen Pedersen (red.)

Moderne politisk teori

Av Roar Hagen. 197

Anne Lise Ellingsæter	
Vår tids moderne tider	
Av Bente Rasmussen.	201
Kenneth Dahlgren og Jørn Ljunggren (red.)	
Klassebilder. Ulikhet og sosial mobilitet i Norge	
Av Ottar Brox	207
Sveinung Sandberg og Willy Pedersen	
Cannabiskultur	
Av Silje Louise Dahl	211
Thomas Hylland Eriksen	
Samfunn	
Av Grete Brochmann	283
Gunn Elisabeth Birkelund og Arne Mastekaasa (red.)	
Integrert? Innvandrere og barn av innvandrere i utdanning og arbeidsliv	
Av Zan Strabac	285
Tor A. Benjaminsen og Hanne Svarstad	
Politisk økologi. Miljø, mennesker og makt	
Av Tomas Moe Skjølsvold	288
Fredrik Engelstad	
Maktens uttrykk. Kulturforståelse som maktanalyse	
Av Jon Hovland	292
Willy Pedersen	
En fremmed på benken	
Av Atle Møen	295
Hans Erik Næss	
Små nøkler – store dører. Invitasjon til sosiologi	
Av Willy Guneriussen	300

Legathåndboken 2011

Legathåndboken 2011 gir en oppdatert oversikt over stipend og legater til utdanning, videreutvikling, kultur, idrett og forskning, samt til sosial hjelp.

Boken gir deg informasjon om hvor mye det kan søkes om, søknadsfrist, begrensninger og forutsetninger for å kunne søke, om det er nødvendig med eget søknadsskjema, hvor søknadsskjemaet skal sendes og e-post- og internettsadresser som gjør det mulig å kontakte det enkelte legat- og stipendstyre.

2011-utgaven er fullstendig oppdatert og revidert: Samtlige legatstyrene er kontaktet og har kommet med ny informasjon. Uaktuelle legater er strøket og nye har kommet til.

Kr 299,-

Kjøp boken i bokhandelen eller på
• bestilling@universitetsforlaget.no
• www.universitetsforlaget.no
• tlf. 24 14 76 55

UNIVERSITETSFORLAGET

Jan Spurkeland

Prestasjonshjelp

- hvordan gjøre andre gode?

Prestasjonshjelp er en bok som skal få leseren til å reflektere, bli mer bevisst over valg i eget liv, for å kunne bidra til å veilede andre.

Enten det er i arbeidslivet eller i privatsfæren, påvirker vi prestasjonene til menneskene rundt oss. *Prestasjonshjelp* handler om å gjøre andre mennesker mer kompetente, mer psykisk sterke, kort sagt å få frem det beste i dem. Sånn sett er begrepet større enn coaching, veiledning og mentoring, og omfatter alt et menneske kan gjøre for å gjøre andre gode. Sentralt står likevel menneskelige relasjoner.

Kr 349,-

Kjøp boken i bokhandelen eller på
• bestilling@universitetsforlaget.no
• www.universitetsforlaget.no
• tlf. 24 14 76 55

UNIVERSITETSFORLAGET